

Nationaal Park
De Maasduinen

NATIONAAL PARK DE MAASDUINEN

Biografie van een dynamisch landschap

NATIONAAL PARK DE MAASDUINEN

Biografie van een dynamisch landschap

NATIONAAL PARK DE MAASDUINEN

Biografie van een dynamisch landschap

Maurice Paulissen

Pieter Veen

Ido Borkent

Geert van Duinhoven (*redactie*)

Advies

Ger Frenken

Louis Reutelingsperger

Nationaal Park
De Maasduinen

Venlo

Velden

INHOUD

VOORWOORD
Landschap als geschiedenisboek 10

1 Welkom in de Maasduinen 12

Interview Math Loonen 24
Interview Mark van Lipzig 25
Interview Ger Frenken 33

2 Het natuurlijk fundament van het landschap 26
2.1 Geologische krachten 26
2.2 Landschapsecologie 28

3 Geschiedenis van een grensregio 44
3.1 Historische tijdlijn 44
3.2 Prehistorie 45
3.3 Romeinse tijd (19 v.Chr.-450 n.Chr.) 49
3.4 Middeleeuwen (450-1500) 52
3.5 Vroegmoderne tijd (1500-1800) 55
3.6 Moderne tijd (1800-1945) 60
3.7 Na-oorlogse tijd (1945-nu) 64

Historische plekken die je gezien wilt hebben 80
Het Genneper Huys 81
Grafheuvels op De Hamert 82
Arcen 83
Gelderns-Nierskanaal 84
Fossa Eugeniana 85
Aijen 86

Interview René Boxman 71
Interview Louis Reutelingsperger 76
Interview Andries Arts 87
Interview Pieter Lucassen 99

4 Werken aan de toekomst 94
4.1 Waterveiligheid 95
4.2 Herstel biodiversiteit 95
4.3 Landbouwtransitie 96
4.4 Toerisme 97
4.5 Energielandschap 98

Geraadpleegde bronnen 100
Colofon 102

VOORWOORD

Landschap als geschiedenisboek

DESTIJDs REED IK MET MIJN RODE 2CV regelmatig op de rustige uren van de dag van Arnhem naar Blerick bij Venlo. We hebben het hier over de jaren zeventig van de vorige eeuw. Daar in het Blerickse stond een gebouwencomplex ten dienste van de landsverdediging: een kazerne. Inmiddels is deze ontmanteld om plaats te maken voor woonhuizen, zag ik laatst vanuit de kantoortoren aan de andere kant van de Maas. Ik kon op de kazerne ook slapen, maar dat deed ik doorgaans niet. Ik reed liever over de N271. Vroeg in de morgen langs Mook, Gennep, Afferden, Nieuw Bergen, Well, Wellerlooi, Arcen, Lomm en ten slotte Velden. Dan was ik er bijna. En na afloop van het appel aan het eind van de dag op exercitieplein weer vice versa naar Arnhem.

Ik herinner me van die ritjes een aparte, zeker in de ochtend, bijna mysterieuze sfeer in het landschap rondom die provinciale weg. Dat begon eigenlijk al onderlangs bij de Mookerheide, in een brede bocht van de weg met al de lindes er langs en het Maasdal in het verschiet. Wellicht werd dat ook getriggerd door wat vage kennis over reptielen, die daar verderop zouden zitten, maar waarvan ik het fijne niet wist. Dat gevoel bleef zo tot voorbij Arcen trouwens. Is dat nu intuïtie, of gewoon toeval: al meer dan 25 jaar werk ik in de Maasduinen als natuurerreinbeheerder. Over die reptielen weet ik nu heel wat meer, en samen met het brede arsenaal aan amfibieën zijn ze voor mij de meest kenmerkende soorten in de Maasduinen.

Een andere factor in de beleving van dit gebied is de geschiedenis ervan: het is eigenlijk altijd een grensgebied geweest. Tja, en waar hoor je dan bij? Uit een diepgeworteld veiligheidsinstinct willen mensen graag ergens bij horen. Een voetbalclub, een kerk, een landstreek of een dorp. Of een

familie. Ik had werkelijk geen enkele relatie met iets van dien aard in dit gebied. Of misschien toch omdat het gebied al in de middeleeuwen Gelders was? Als iemand die opgegroeid is in Arnhem vond ik de Gelderse geschiedenis altijd wel boeiend. Er is ook veel over te lezen. Opmerkelijk is dat bewoners hier zich intussen nadrukkelijk Limburger voelen, en zich nauwelijks meer bewust zijn van hun lange Gelderse voorgeschiedenis.

Dit gebied heeft een bewogen geschiedenis: letterlijk in de zin van de geologie en figuurlijk in de zin van de geschiedenis zelf. Een blik op de topografische kaart van 1960 werpt je al terug in een andere wereld. De Maasbochten bij Gennep waren nog niet afgesneden, er waren nog geen autosnelwegen, geen Ceresweg, geen Nieuw Bergen, geen ruilverkaveling, geen moderne brug bij Well, geen ontzandingen en geen Reindersmeer. Het was een afgelegen grensgebied. Oké, Tuindorp, dat bestond al wel.

Ook al is er veel moois verdwenen, gelukkig zijn er nog steeds uitgestrekte bossen, landbouwenclaves, open ruimtes, vennen, flinke heideterreinen, moerassen en venen, stille bospaden. Vele broedvogels. Kleine dorpen waar de oude sfeer en bebouwing nog van bestaat, inclusief de kenmerkende bouwstijl uit de wederopbouwperiode van de jaren vijftig. En de Maasduinen zelf natuurlijk.

Dat alles brengt je bij de vraag hoe dit zo diverse landschap is ontstaan. Waarom liggen hier duinen langs een rivier? Waarom zijn er zulke oude grenzen en wegenpatronen? Hoe komt het dat hier nog steeds grote heidevelden zijn? En waarom worden wegen in het buitengebied soms aangeduid als “dijk ”?

Graag licht ik hier alvast een tipje van de sluier op. De naam Maasduinen zegt precies wat het is. Het zijn duinen en ze liggen langs de Maas. Alleen zag de Maas er na de laatste ijstijd anders uit, wat woester, en ook ontbrak in die zeer koude periode de begroeiing. Zo waaide het door de Maas aangevoerd zand uit de rivierbedding op tot soms hoge duinen. Die duintjes liggen op plekken waar vroeger de rivier stroomde en waar nu nog oude zand- en leemlagen liggen. Op dat ondoorlatende leem bleef water staan en daar ontstonden vennen en moerassen. De Maas sneed zich later dieper in, en zo ontstond een terrasrand. Langs zo'n terrasrand kon je als vestigende boer wel gokken op een bestaan. En zo ontstonden weer wegen en gehuchten.

Al het overige van ons landschap dat voor u wellicht nog onder een sluier verborgen ligt, gaan we in deze landschapsbiografie onthullen. We zullen u de vele duizelingwekkende details besparen maar we hopen dat deze biografie u de ogen opent voor de schoonheid van het Maasduinenlandschap, met boeren, burgers en buitenlui. En dat dit boek u zicht geeft op de inspanningen die wij allen moeten leveren om dit landschap lang en duurzaam in stand te houden. Dat wil niet zeggen dat het buiten altijd hetzelfde moet blijven. Maar wel dat we zuinig moeten zijn op landschapsaspecten die we zomaar ineens kunnen verliezen. Onomkeerbaar. Natuurlijk kunnen we hier en daar zaken verbeteren. Ook onomkeerbaar, graag!

Mede namens de opstellers van deze eerste landschapsbiografie van de Maasduinen wens ik u veel lees- en kijkplezier.

Ido Borkent, mei 2024

1 Welkom in de Maasduinen

Deze landschapsbiografie gaat over de bewogen geschiedenis van de Maasduinen. We gaan op zoek naar de krachten die het landschap hebben gevormd en de gebeurtenissen die dit gebied hebben gemaakt tot wat het nu is.

Samenspel van mens en natuur

Tussen Venlo en Gennep ligt een van de mooiste natuurgebieden van Nederland, het Nationaal Park De Maasduinen. Naast uitgestrekte bossen en heidevel-

den vinden we hier vennen, zandverstuivingen, beken en moerassen. Kenmerkend is het reliëf van de Maas-terrassen, de hoog opgestoven rivierduinen en de diep

ingesneden beekdalen. Juist door dit reliëf komen hier veel leefmilieus samen. Dit zorgt voor een grote diversiteit aan planten en diersoorten, zoals de zeldzame gladde slang, zandhagedis, kraanvogel, nachtzwaluw en allerlei soorten vleermuizen, amfibieën en dagvlinders.

Het Maasdal is voor de mens altijd al een aantrekkelijke plek geweest om te wonen. Dat heeft bijzondere sporen in het landschap achtergelaten, van prehistorische grafheuvels en resten van Romeinse villa's tot middel-eeuwse kastelen en dorpen met statige laanbeplantingen. Historisch gezien zijn de natuurgebieden nauw verbonden met het menselijk gebruik: de heidevelden zijn ontstaan door overexploitatie van bos en in stand gehouden door schapenbegrazing. Een groot deel van de huidige bossen bestaat uit heidebebossingen met overwegend naalddhout. Zelfs de beken zijn goeddeels

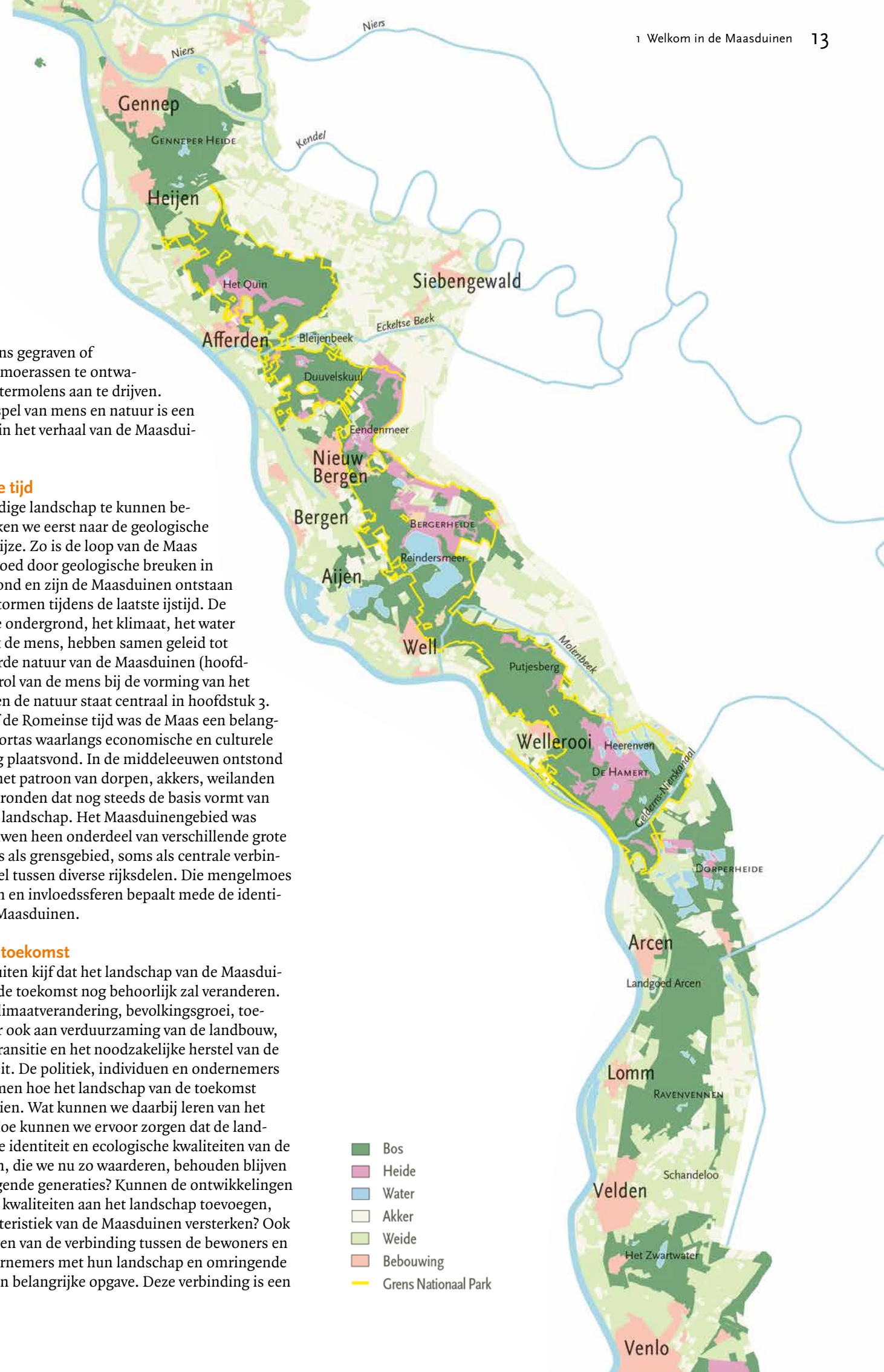
door de mens gegraven of verlegd om moerassen te ontwateren en watermolens aan te drijven. Het samenspel van mens en natuur is een rode draad in het verhaal van de Maasduinen.

Terug in de tijd

Om het huidige landschap te kunnen begrijpen, kijken we eerst naar de geologische ontstaanswijze. Zo is de loop van de Maas sterk beïnvloed door geologische breuken in de ondergrond en zijn de Maasduinen ontstaan door zandstormen tijdens de laatste ijstijd. De geologische ondergrond, het klimaat, het water en later ook de mens, hebben samen geleid tot de gevarieerde natuur van de Maasduinen (hoofdstuk 2). De rol van de mens bij de vorming van het landschap en de natuur staat centraal in hoofdstuk 3. Zeker vanaf de Romeinse tijd was de Maas een belangrijke transportas waarlangs economische en culturele uitwisseling plaatsvond. In de middeleeuwen ontstond geleidelijk het patroon van dorpen, akkers, weilanden en woeste gronden dat nog steeds de basis vormt van het huidige landschap. Het Maasduinengebied was door de eeuwen heen onderdeel van verschillende grote rijken: soms als grensgebied, soms als centrale verbindingsschakel tussen diverse rijkdelen. Die mengelmoes van culturen en invloedssferen bepaalt mede de identiteit van de Maasduinen.

Blik op de toekomst

Het staat buiten kijf dat het landschap van de Maasduinen ook in de toekomst nog behoorlijk zal veranderen. Denk aan klimaatverandering, bevolkingsgroei, toerisme, maar ook aan verduurzaming van de landbouw, de energietransitie en het noodzakelijke herstel van de biodiversiteit. De politiek, individuen en ondernemers bepalen samen hoe het landschap van de toekomst er uit gaat zien. Wat kunnen we daarbij leren van het verleden? Hoe kunnen we ervoor zorgen dat de landschappelijke identiteit en ecologische kwaliteiten van de Maasduinen, die we nu zo waarderen, behouden blijven voor de volgende generaties? Kunnen de ontwikkelingen ook nieuwe kwaliteiten aan het landschap toevoegen, en de karakteristiek van de Maasduinen versterken? Ook het versterken van de verbinding tussen de bewoners en lokale ondernemers met hun landschap en omringende natuur is een belangrijke opgave. Deze verbinding is een

- Bos
- Heide
- Water
- Akker
- Weide
- Bebouwing
- Grens Nationaal Park

Wat is een landschapsbiografie?

Een landschapsbiografie beschrijft de ‘levensloop’ van een gebied van prehistorie tot nu en een mogelijke toekomst. Cultuurhistorie is hierin geen ‘gestold verleden’, maar een ‘levend verhaal’ dat bepaalt hoe we het landschap waarderen en beleven en dat richting kan geven aan nieuwe ontwikkelingen. In een landschapsbiografie komen bijvoorbeeld geologie, bodemkunde, archeologie, historische geografie, historische bouwkunst en historische ecologie aan bod. Een landschapsbiografie is dus geen plan, maar kan wel een belangrijke bouwsteen zijn voor plannen. Ook kan het een waardevol instrument zijn voor communicatie, participatie en educatie.

Het Nationale Parkenbureau stimuleert het maken van een landschapsbiografie voor de parken. De landschapsbiografie is daarmee vaak de start voor de landschapsvisie van het Nationaal Park en kan ook hiaten in kennis en onderzoeksvragen blootleggen. Daarnaast is het een bouwsteen voor het benoemen van een ‘merkidentiteit’ en de gebiedsmarketing.

van de pijlers voor duurzaam behoud (hoofdstuk 4). Dat hoofdstuk geeft enkele toekomstperspectieven voor de ruimtelijke opgaven waar Nationaal Park De Maasduinen voor staat. Want ook de huidige generatie kan een waardevol nieuw hoofdstuk toevoegen aan het levende geschiedenisboek van het landschap.

Een Nationaal Park van internationale allure

Het Nationaal Park De Maasduinen is een van de 21 Nationale Parken in Nederland. Nationale Parken worden beschouwd als de meest waardevolle natuurgebieden van Nederland en bestrijken samen het hele scala aan kenmerkende Nederlandse landschappen, van duinen tot riviernatuur en van heide tot veengebieden. Stichting het Limburgs Landschap, de gemeente Bergen, Staatsbosbeheer en vele particuliere grondezitters beheren samen de Maasduinen. Zij zorgen voor de instandhouding van leefgebieden van planten en dieren in de Maasduinen, zodat iedereen kan blijven genieten van deze unieke natuur.

Voor afstemming, koersbepaling en belangenweging is het Overlegorgaan Nationaal Park De Maasduinen in het leven geroepen. In dit Overlegorgaan zitten naast de terreinbeherende organisaties en particuliere grondeigenaren ook de Limburgse Land- en Tuinbouwbond (LLTB), het Instituut voor Natuureducatie (IVN), het Natuurhistorisch Genootschap Limburg, het Waterschap Limburg, de provincie Limburg en de gemeenten Venlo, Bergen en Gennep. Dit garandeert een brede belangenafweging bij alle keuzen die gemaakt moeten worden.

De officiële begrenzing van het Nationaal Park komt in grote lijnen overeen met het gelijknamige Natura 2000-gebied. Maar het Overlegorgaan kijkt nadrukkelijk ook naar de ruimere omgeving. De ambitie is om de Maasduinen uit te bouwen tot een Nationaal Park van internationale allure. In het Beheer-, Inrichtings- en Ontwikkelingsplan (BIO-plan) uit 2021 wordt daarom een onderscheid gemaakt in een natuurkern en een landschapsschil. De landschapsschil is het hele gebied tussen de Maas in het westen en de Duitse grens in het oosten. Deze ruimere begrenzing van het Nationaal Park moet ervoor zorgen dat de onderlinge relaties tussen de natuurgebieden en de aangrenzende dorpen en landbouwgebieden beter worden en dat de gebiedsontwikkeling en de gebiedsmarketing meer gezamenlijk worden opgepakt. Want het Nationaal Park en de regio kunnen veel voor elkaar betekenen. Het Nationaal Park kan een vliegwiel zijn voor de economische ontwikkeling van de regio. En de regio kan actief bijdragen aan de ecologische, culturele en landschappelijke ontwikkeling van het Nationaal Park.

Broekhuizenvorst

Arcen

Voorgrond: landgoed De Hamert

Westmeerven

Heerenven

DUITSLAND

Landgoed De Hamert

Wellerlooi

INTERVIEW

Natuur begrazen in het hart van de Maasduinen

Math Loonen werd bij toeval ‘natuurbeheerder’

In de nacht dat zijn ouders in 1953 hun zelfgebouwde huis in Siebengewald betrokken, werd **Math Loonen** geboren. En Math woont er 70 jaar later nog steeds. Het boerenbedrijf van zijn vader was rond 1950 flink uitgebreid. Voor de oorlog hadden veel Duitse boeren hier vlak over de grens grond ontgonnen. Die landbouwgrond werd later als oorlogsschuld geconfisqueerd en aan de lokale boeren gegeven. Dat gaf een voor die tijd enorme schaa sprong voor de bedrijven. En dat was ook nodig om de voedselvoorziening op peil te krijgen.

Math Loonen nam in 1975 het bedrijf van zijn ouders over. “Ik ben meteen gaan uitbreiden tot 60 melkkoeien. Dat was de ondergrens om in aanmerking te komen voor de ruilverkaveling. In de ruilverkaveling is het bedrijf van 11,5 naar 20 hectare gegroeid. Het was een mooie tijd en het bedrijf heb ik langzamerhand steeds verder gemoderniseerd en bijvoorbeeld als een van de eersten een ligboxenstal gebouwd. In de jaren daarna kreeg ik echter steeds meer last van mijn rug en moest ik besluiten om te stoppen met melkvee. Op dat moment ben ik overgestapt naar vleesvee, in die tijd stonden de dieren hier op de huiskavel. Tijdens een uitje met de buurt naar het begrazingsproject in Bergen, zei de natuurbeheerder dat er nu paarden liepen, maar dat het voor de natuur beter zou zijn als er runderen zouden lopen. Ik ben daar meteen op ingespeeld en snel daarna had ik mijn Charolais-koeien daar lopen.”

“Op een bos- en heideterrein van ongeveer 120 hectare op de Bergerheide van de gemeente Bergen liepen tien van mijn koeien. Ik had daar weinig werk aan: in april gingen ze daar heen en twee keer per week controleerde ik of alles goed ging. Ze kalverden af in het najaar en dan in december, beetje afhankelijk van het weer, vóór de winter weer naar de stal hier bij huis. Bij Broekhuizen kon ik op voormalige landbouwgrond van Staatsbosbeheer vervolgens ook laten begrazen, net als op een stuk grond van het Limburgs Landschap bij Aijen.”

“Het was een mooie tijd. Het paste allemaal binnen mijn bedrijfsvoering, de koeien waren gezond, de natuurbeheerders waren blij. Waar de dieren liepen,

zag je duidelijk dat de vergrassing teruggedrongen werd. Ook maakten op de Bergerheide de dieren de grond open met hun hoeven zodat er kaal zand kwam en ook dat is goed voor de natuur. Dat zag je allemaal heel mooi gebeuren. Ik heb een cursus natuurbeheer gedaan om nog meer van de achtergrond van het natuurbeheer te leren. Zo kon ik meedenken en meekijken naar de gewenste dichtheid aan dieren. Want het is een subtiel evenwicht tussen de hoeveelheid beschikbaar eten voor de dieren en de effecten van het grazen op de natuur.”

“Het vlees verkochten we in de eerste jaren via de reguliere handel maar in 2002 zijn we overgestapt naar helemaal biologisch. Die stap was in de praktijk niet eens zo erg groot meer voor ons. En uiteindelijk hebben we zelfs een eigen winkel gehad aan huis waar we het vlees verkochten. Dat waardeerden de mensen heel goed: vlees uit de natuur dat helemaal biologisch is en dus helemaal in de regio is geproduceerd. In 2018 was het tijd voor ons om te stoppen met het bedrijf en hebben we het overgedaan aan een ander bedrijf.”

INTERVIEW

Boeren tussen de natuur

Iedereen is welkom op het melkveebedrijf van Mark van Lipzig

Zijn vader had misschien vroeger nog wel drang om met het bedrijf te emigreren naar bijvoorbeeld Canada. Maar zoon **Mark van Lipzig** heeft dat nooit gehad. Toen hij op zijn 15^e wist dat hij het bedrijf zou overnemen, heeft Mark alles in het werk gesteld om hier in Velden, op zijn geboortegrond het bedrijf samen met zijn broer voort te zetten. Overigens wel tegen de trend in want steeds meer grond kwam in handen van natuurorganisaties als het Limburgs Landschap. Van de landbouw is niet veel meer over, zegt Van Lipzig. “Sinds 2020 zijn

we een samenwerking aangegaan en hebben we 2 melkveebedrijven samengevoegd. We hebben alles op orde voor 400 melkkoeien en een loonbedrijf waar ook bijvoorbeeld het Limburgs Landschap klant van is. De belangen van de natuur en de landbouw zijn uiteraard lang niet altijd dezelfde dus we hebben wel eens discussie met elkaar. Dat is niet erg als je elkaar maar weet te vinden, in gesprek blijft en elkaar in de waarde laat. Uiteindelijk hebben we elkaar nodig. Wij zijn nu een gangbaar bedrijf in een extensieve omgeving, en dat is prima.”

Mark van Lipzig vindt het als landbouwbedrijf belangrijk om de verbinding te leggen met de mensen uit de buurt. Daarom verkopen ze sinds een paar jaar verse zuivelproducten direct van de boerderij. “We zijn transparant en vinden het leuk als mensen de boerderij bezoeken. Dit kan via een rondleiding of bij het uitkijkpunt. Ik laat graag zien hoe wij werken en dat we het beste voor hebben met de dieren. Mensen waarderen het dan ook dat ze hier direct op het bedrijf onze producten kunnen kopen. Daarnaast hebben we steeds meer klanten uit Venlo en omgeving, en steeds meer hotels en restaurants die graag streekproducten presenteren aan hun gasten. Daarmee geef je het landschap natuurlijk ook weer meer bekendheid. Verschillende organisaties zijn bezig met het promoten van streekproducten en daar doen wij graag aan mee. Zeker ook met de mensen die hier bij het bedrijf komen voor hun verse zuivelproducten, krijg je het gesprek over landbouw, over megastallen en natuur. Ik juich dat toe omdat daar nogal wat misverstanden over bestaan.”

Mark van Lipzig vindt het ook belangrijk dat scholieren en studenten op zijn bedrijf kunnen zien hoe een modern landbouwbedrijf werkt. “Daarom zijn wij een praktijkbedrijf voor onderwerpen als voedingsles, bodemkunde, veearts en gezondheid van dieren. “Er zijn nog maar weinig praktijkbedrijven waar studenten kunnen zien hoe de praktijk van een bedrijf er uit ziet.”

“Mensen vragen wel eens waarom we geen biologisch bedrijf zijn, zeker omdat dit goed zou passen in het Nationaal Park. Ik snap die vraag wel, maar tegelijkertijd zie je dat de ‘gewone’ landbouw steeds meer op het biologische bedrijf gaat lijken. Wij worden steeds meer een natuurinclusief modern landbouwbedrijf. Wij gebruiken tegenwoordig al veel minder antibiotica. Daarnaast is voor ons de bodem veel belangrijker dan dat het vroeger was. Wij nemen voortdurend bodemonsters en leiden daaruit af wat de bodem nodig heeft en zorgen er zo voor dat de bodem gezond blijft. We gebruiken zo min mogelijk bestrijdingsmiddelen. Onze koeien mogen zelf bepalen of ze naar buiten gaan en wanneer ze gemolken worden. Maar elke volgende stap richting biologisch of nog meer natuurinclusief, moet wel reëel en betaalbaar zijn.”

2 Het natuurlijk fundament van het landschap

De Maasduinen zijn het resultaat van een samenspel van bewegingen van de aardkorst en van sedimentatie en erosie door de Maas, de Rijn en de wind, onder wisselende klimaatomstandigheden. Dit is de basis van de gevarieerde natuur van deze regio.

2.1 Geologische krachten

Horsten en slenken

In de aardkorst van Limburg en Brabant bevindt zich een aantal breuken. Aan elke zijde van het breukvlak

beweegt de aarde op een andere manier (tektoniek). Delen die omhoog komen heten horsten en delen die zakken slenken. De Centrale Slenk is in de loop van miljoenen jaren wel meer dan 500 meter gezakt ten opzichte van de aangrenzende Peelhorst. De slenken zijn steeds opgevuld met afzettingen van de zee, rivieren en de wind, waardoor de hoogteverschillen aan de oppervlakte minder duidelijk zichtbaar zijn. De horsten en slenken hebben invloed op het patroon en het karakter van waterlopen. Dit is goed te zien in het Maasdal tussen Roermond en Gennep.

Ten zuiden van Roermond stroomt de Maas door de lagere Centrale Slenk en heeft de rivier meer ruimte. Het dal is breed en de Maas meandert hier met grote bogen. In

deze slenk heeft de Maas dikke grindpakketten afgezet. Later zijn deze opgegraven en gebruikt als bouwstof. De huidige grindplassen langs de Maas getuigen daarvan. Tussen Roermond en Venlo heeft de Maas zich ingesneden in de Peelhorst. Het dal is vrij smal en diep gelegen met hoge oevers. In plaats van brede meanderbogen heeft de Maas hier een licht slingerend patroon. Ten noorden van Venlo stroomt de Maas door de Venlo-slenk. Vanaf Venlo wordt het Maasdal geleidelijk breder en neemt de meandering toe. Stroomafwaarts gaat de Maas geleidelijk over van een ingesneden rivier naar een laaglandrivier met een meanderend karakter.

Maasterrassen

Kenmerkend voor het gebied zijn de zogenaamde rivierterrassen. Vanaf het Pleistoceen (2,6 miljoen jaar geleden) hebben de Rijn en de Maas klei, zand en grind afgezet. IJstijden en warmere perioden wisselden elkaar af, wat grote invloed had op het karakter van de rivieren. In warme perioden hadden de rivieren een slingerend karakter, zetten vooral klei af en sneden zich nauwelijks in. In koude perioden was sprake van een brede rivier-vlakte met een vlechtende rivier. In de overgang naar warmere perioden gingen Rijn en Maas zich insnijden in hun eigen sedimenten. Daarbij ontstonden smallere en dieper gelegen nieuwe dalvlaktes. Het nieuwe dal werd gescheiden van de oude verlaten dalvlakte door een steilrand. Dit proces herhaalde zich een aantal keer en zo ontstond uiteindelijk een serie verlaten dalvlakten: de rivierterrassen van Rijn en Maas.

Oostelijk van de Maasduinen, tot in Duitsland, liggen de oudste en hoogste terrassen, als plateaus in het landschap. Dit zijn de zogenaamde hoog- en middenterrassen van Rijn en Maas. In het Maasdal is een serie laagterrassen aanwezig met oude geulpatronen van de Maas. Daar-in hebben zich moerassen, meertjes en elzenbroekbossen gevormd. Op sommige plekken zijn de steilranden en de oude geulen goed zichtbaar, op andere plekken zijn ze door instuivend zand afgedekt. De laatste insnijding van de Maas is ontstaan vanaf het einde van de laatste koude periode (ca. 10.000 jaar geleden). Het is een smal dal met lage 'weerden' die bij gemiddelde hoogwaterafvoeren onder water staan. Bij extreem hoogwater stijgt het Maaswater tot boven het aangrenzende, hoger gelegen terras, dat fungeert als overstromingsvlakte. Het is het terras waar de oudste bebouwing ligt. Tegenwoordig zijn de dorpen door dijkringen beschermd tegen hoogwater. Tussen Gennep en Venlo ligt de provinciale weg N271. Een tocht over deze weg biedt fraaie uitzichten op dit laaggelegen Maasdal.

Landijs en stuwwallen

Tijdens de voorlaatste ijstijd (het Saalien) waren grote delen van Nederland bedekt met landijs. Door de druk van het ijs werden langs de randen stuwwallen 'opgestuwd'. De stuwwal tussen Nijmegen en Mook is de meest zuidelijke uitloper van het Nederlandse stuwwallengebied. Bij Mook is deze stuwwal met een hoogte van meer dan 70 meter nog steeds een markant landschapselement. In Duitsland liep het landijs verder door naar het zuiden, tot aan Düsseldorf. De Rijn werd door dit landijs afgebogen in westelijke richting en vloeide samen met de Maas

door een brede vallei. Het huidige Niersdal bij Gennep is eigenlijk een oud stroomdal van de Rijn. Later toen het ijs was verdwenen, ging de Rijn weer meer naar het noorden stromen en brak deze tussen Arnhem en Nijmegen door de stuwwal heen, om vervolgens in westelijke richting haar weg naar de Noordzee te vervolgen.

Rivierduinen

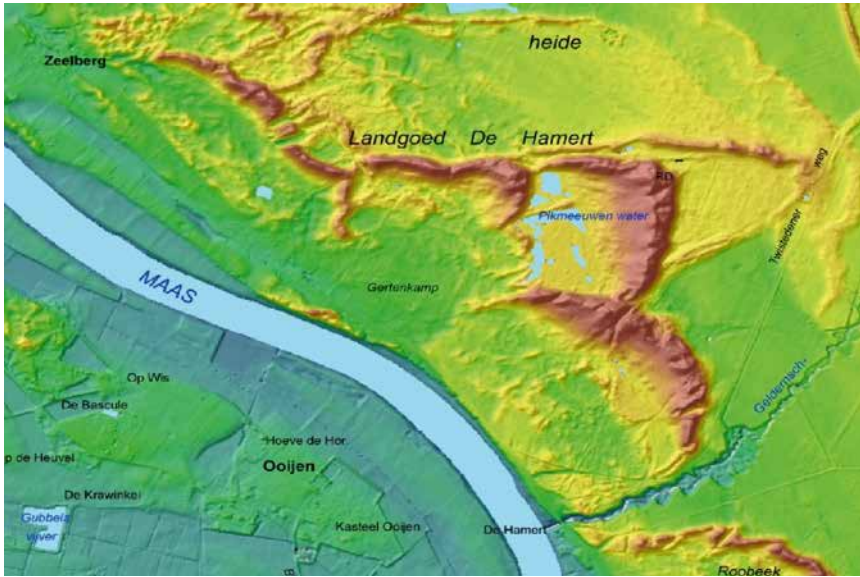
In de laatste ijstijd (het Weichselien) lag er geen landijs meer, maar was Nederland een kale en droge poolwoestijn. De wind had hier vrij spel en verplaatste grote hoeveelheden zand. Zo zijn ten westen van de Maas grote gebieden afgedekt met zand. De rivierduinen ten oosten van de Maas zijn van latere datum. Deze zijn ontstaan helemaal aan het eind van het Weichselien, zo'n 11.000 jaar geleden. Destijds was de Maas een vlechtende rivier met een breed dal dat periodiek droogviel. Vanuit de droogvallende dalvlakte werd rivierzand opgestoven dat oostelijk van de Maas terecht kwam op het hoger gelegen terras. Zo ontstonden de huidige Maasduinen. Kenmerkend zijn de enorm grote paraboolduinen of hoefijzerduinen. Deze hebben vanuit de lucht gezien de vorm van een hoefijzer, waarbij de opening aan de windzijde ligt. Als de opening van zo'n duin door de vorming van een nieuw duin geblokkeerd is, ontstaat een grote duinkom. Op veel plekken ligt in de ondergrond een leemlaag, waardoor het regenwater in deze duinkommen moeilijk kan wegstromen. Dit heeft op meerdere plekken tot de vorming van vennen geleid, waarvan het Pikmeeuwenwater met ruim 5 hectare het grootste is. Toen mensen de inmiddels begroeide rivierduinen gingen gebruiken voor houtkap, beweiding en afplagging, gingen delen opnieuw stuiven. Door bebossing is dit proces een halt toegeroepen, en de resterende stuifzanden worden nu gekoesterd als bijzondere natuurverschijnselen.

Moerassen en hoogvenen

Na de laatste ijstijd werd het geleidelijk warmer (Holoceen) en raakte het gebied begroeid. Op de voedselarme Maasduinen ontstonden uitgestrekte loofbossen. In het

Steilrand langs het Maasdal bij Afferden.
Foto Strootman Landschapsarchitecten

Hoogtekaart van de rivierduinen bij De Hamert, met duidelijk zichtbaar de typische paraboolvorm.
Bron: www.ahn.nl

Maasdal ontwikkelde zich weer andersoortige bossen op de voedselrijkere standplaatsen. In de verlaten Maas-armen vormden zich meertjes die verlandden en waar wilgen- en elzenbroekbossen tot ontwikkeling kwamen. In de laagten tussen de Maasduinen en de achterliggende hogere plateauterrassen ontwikkelden zich uitgestrekte rietmoerassen, natte heiden en hoogvenen. Door turfwinning en ontginning zijn deze veenmoerassen verloren gegaan, en daarmee ook veel natuurwaarden. Stichting het Limburgs Landschap wil deze moerassen herstellen. Twee succesvolle projecten zijn het Straelens Broek bij Arcen en het Heerenven op Landgoed De Hamert. Deze natte natuurterreinen geven een beeld van het vroegere moeraslandschap dat zich aan de oostzijde van de Maasduinen bevond.

Een klein bosven op de Rode Hoek. Dit ven is ontstaan na plagwerkzaamheden voor de ontwikkeling van een heideverbindingszone.

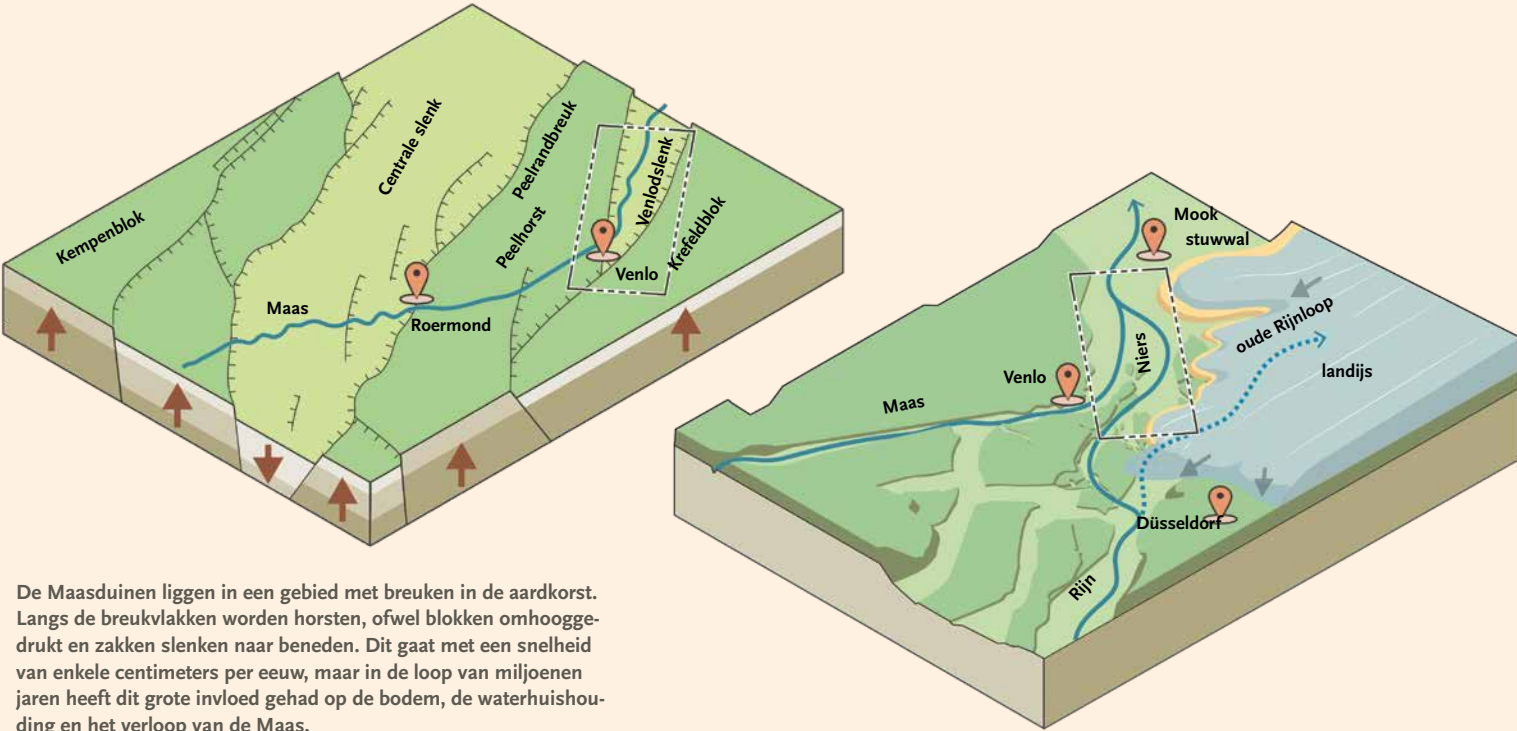
2.2 Landschapsecologie

Diversiteit en schaal

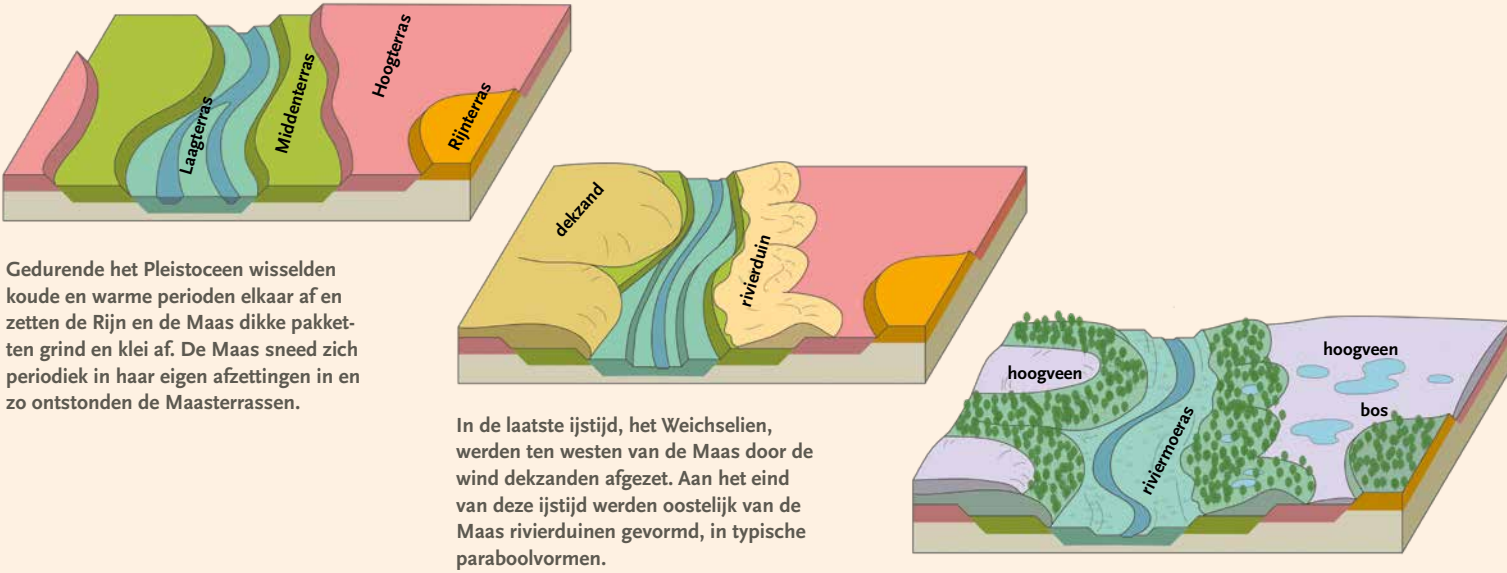
De afwisseling van droge en natte terreinen, het reliëf, de afwisseling van zand, leem, klei en veen maken dat het Maasduinengebied zo divers is. En hoewel de mens in de loop van de tijd een behoorlijke stempel heeft gedrukt op het landschap, en de grote veenmoerassen vrijwel geheel verdwenen zijn, zijn de Maasduinen nog steeds een paradijs voor bijzondere planten- en diersoorten. Het is niet voor niets een Nationaal Park.

- In het Maasduinengebied zijn vier samenhangende ecosystemen aanwezig:
1. De bossen en heiden, met daarin stuifzanden, vennen en hoogveentjes. Deze vormen de natuurkern van het Nationaal Park en zijn aangewezen als Natura 2000-gebied. De stuifzanden, vennen en hoogveentjes vormen de meest waardevolle habitattypen van het Natura 2000-gebied. Van noord naar zuid gaat het onder meer om het Bergerbos, landgoed Bleijenbeek, de Bergerheide, Landgoed De Hamert en de Leermarkse, Lommer- en Schandelose Heide.
 2. De rivier en de kwelmoerassen langs de steilranden van de Maas. Hier liggen plaatselijk broekbossen, natte graslanden en stroomdalvegetaties. Bijzonder zijn ook de Maasheggen. De ecologisch belangrijke overgang van het stroomdal van de Maas naar de aangrenzende bos- en heidegebieden is relatief goed in stand gebleven. Op twee plaatsen, bij Stalberg en Barbara's Weerd, raken de Maasduinen direct aan de Maas.
 3. De veenmoerassen en natte heiden tegen de Duitse grens. Hoewel hiervan door de ontginningen veel

GEOLOGISCHE OPBOUW

Tijdens de voorlaatste ijstijd, het Saalien, kwam het landijs tot aan Dusseldorf en verlegde de Rijn haar loop naar het westen, om samen te vloeien met de Maas. Het huidige Niersdal bij Gennep is zo'n oude Rijntak. Na de ijstijden ging de Rijn weer meer naar het noorden stromen.

	2.600.000	238.000	126.000	116.000	11.000 jaar geleden	
oudere geologische perioden	oudere warme en koude perioden	Saalien	Eemien	Weichselien	Holoceen	
	Pleistoceen					

is verdwenen, liggen er in de zuidelijke Maasduinen nog fraaie restanten en zijn door natuurontwikkeling delen hersteld.

4. De beken. Op kleinere schaal leveren beken die zich hebben ingesneden in het duingebied zeer rijke gradiënten op. Een prachtig voorbeeld hiervan is het Gelderns-Nierskanaal, oorspronkelijk gegraven door de mens, maar inmiddels helemaal verwilderd tot een natuurlijk meanderende beek.

Watersysteem

De natuurwaarden van de Maasduinen worden voor een belangrijk deel bepaald door het grondwater. De regen die in de Maasduinen valt, stroomt via de bodem naar beide zijden af. In de beekdalen van de Eckeltse Beek en Heukelomse Beek aan de westrand komt water de grond uit (ondiepe kwel). Dit water is minder dan 25 jaar geleden als neerslag gevallen. Aan de oostrand van de Maasduinen is diepere kwel, en heeft het water er meer dan 100 jaar over gedaan om weer aan de oppervlakte te komen. Naar het Straelens Broek stroomt diep grondwater toe vanaf het oostelijk gelegen hoogterras. Kwelwater, dus water dat uit de ondergrond naar boven komt, is over het algemeen schoon en levert bijzondere natuurwaarden op.

De vennen in de Maasduinen danken hun bestaan vooral aan een 10-15 cm dikke, slecht doorlatende leemlaag in de ondergrond. Sommige vennen worden volledig gevoed door regenwater (voedselarme vennen), andere krijgen grondwater en hebben daarom andere natuurwaarden.

Veel watergangen lijken natuurlijk, maar zijn ooit door de mens gegraven. Dat geldt niet alleen voor het Gelderns-Nierskanaal, maar ook de bovenloop van de

Eckeltse Beek bij Afferden, de Molenbeek bij Well en de Roode Beek en de Lingsforterbeek bij Arcen zijn gegraven om de veen- en latere landbouwgebieden ten oosten van de Maasduinen te ontwateren. Soms ook om watermolens aan te drijven en kasteelgrachten te voeden. In het Maasdal zijn op diverse plaatsen zogenaamde ‘leigraven’ aangelegd om verlande Maasmeanders te ontwateren. De Maas zelf is gekanaliseerd en opgestuwd ten behoeve van de scheepvaart. Het zomerwaterpeil ligt daarom hoger dan vroeger en veel van de oorspronkelijke dynamiek is verloren gegaan. Omdat de rivier nog regelmatig buiten haar oevers treedt, zijn de laatste jaren op veel plaatsen dijken versterkt of nieuw aangelegd, bijvoorbeeld bij Aijen en Bergen. Bij Lomm en ook aan de overkant van de Maas, tussen Ooijen en Wanssum, zijn nevengeulen aangelegd om de rivier bij hoog water meer ruimte te geven. Het Leukermeer en Reindersmeer bij Bergen en de Dorperheide bij Klein Vink in Arcen zijn diepe zand- en grindgaten en dus ook van menselijke oorsprong. Van recente datum is de zandwinplas bij Well-Aijen.

Beheer

De open heideterreinen worden begraaasd met schapen, geiten en runderen. Veel aangeplante naaldbossen zijn de afgelopen decennia omgevormd in meer gevarieerde loofbossen of gemengde bossen. De komende jaren zal nog meer natuurherstel en natuurontwikkeling plaatsvinden, onder meer om de gevolgen van verdroging en stikstofdepositie tegen te gaan.

Ecologische verbindingen

De Maasduinen zijn een belangrijke schakel in een netwerk van Nederlandse en Europese natuurgebieden. De Maas is een doorgaande natuuras en dwars daarop

Herstelde vennen bij het Heerenven op Landgoed De Hamert.

ECOLOGISCHE OPBOUW

De **zwarte specht** leeft in bosgebieden waar voldoende dikke bomen aanwezig zijn om een nestholte in te hakken. Naast naaldbossen en gemengde bossen zijn er binnen de Maasduinen bijzondere bostypen aanwezig, zoals broekbossen, beekbegeleidende bossen, hoogveenbos- sen en oude eikenbossen.

De overgangen tussen stuifzanden en heideterreinen vormen een leefgebied voor reptielen als **zandhagedis** en gladde slang. De heideterreinen zijn ook van belang voor zeldzame vlinders zoals heidevlinder en heideblauwtje.

De Maas is een belangrijke route voor trekvisen zoals zalm, paling, **beekforel** en beekprik. Vanuit de Maas trekken ze naar kleinere zijbeken, als er tenminste geen barrières zijn.

De beken die van de Maasduinen afstromen naar de Maas zijn leefgebied voor de kleine modderkruiper en de **rivierdonderpad**. Via beekherstel en het tegengaan van watervervuiling wordt geprobeerd dit leefgebied te verbeteren.

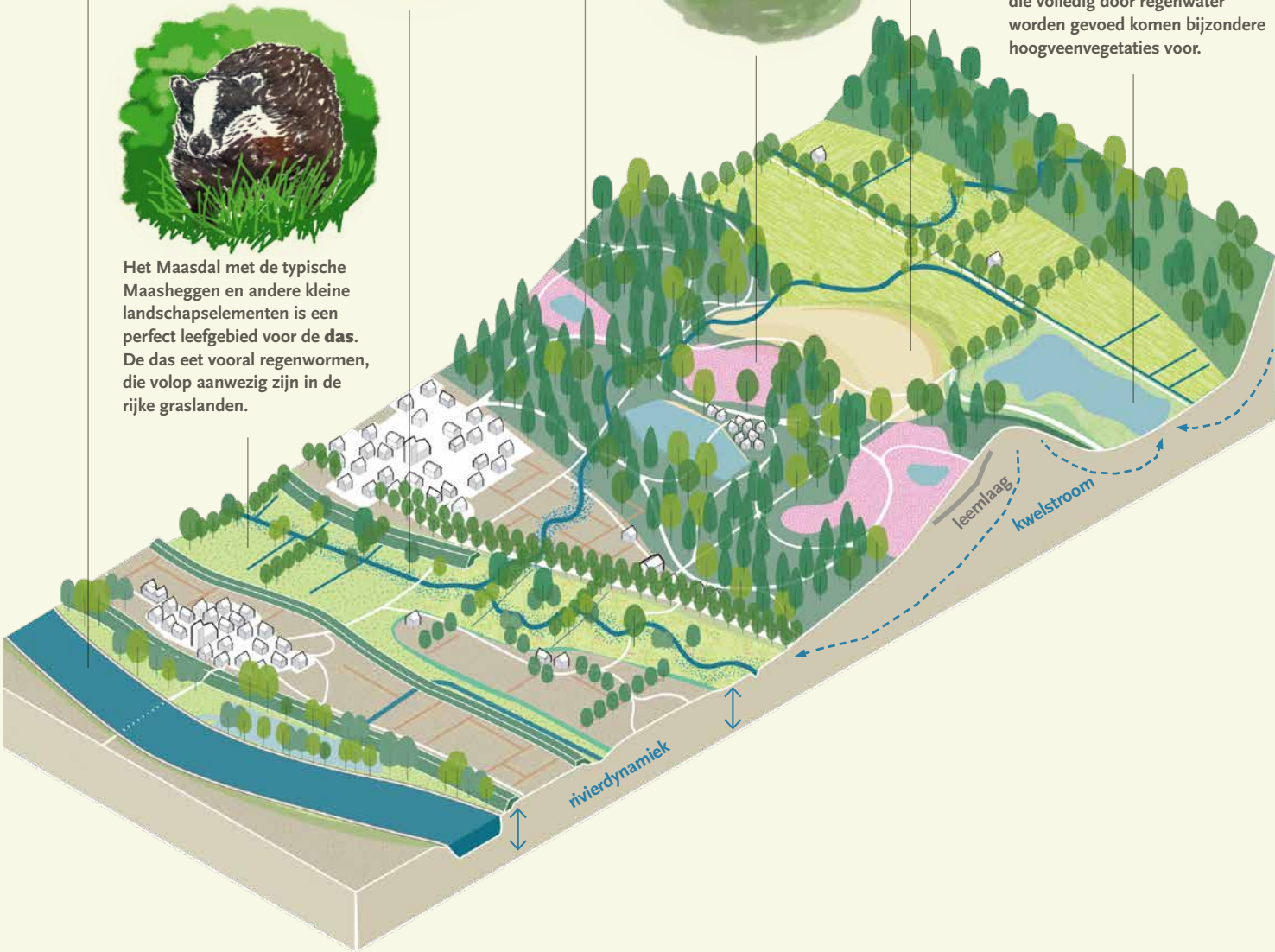
De **nachtzwaluw** is een schuwe grondbroeder die een voorkeur heeft voor heidevelden en half-open bossen. Dit is een typische soort van de Maasduinen, evenals de boomleeuwerik.

In de vennen komen diverse soorten heidelibellen en witsnuitlibellen voor, naast amfibieën zoals **heikikker**, rugstreeppad, knoflookpad en boomkikker. In vennen die volledig door regenwater worden gevoed komen bijzondere hoogveenvegetaties voor.

Het Maasdal met de typische Maasheggen en andere kleine landschapselementen is een perfect leefgebied voor de **das**. De das eet vooral regenwormen, die volop aanwezig zijn in de rijke graslanden.

Heidebegrazing op
Landgoed De Hamert.

staan verschillende beeksystemen. Via deze beken zijn er verbindingen met het Nationaal Park De Groote Peel (op de grens van Limburg en Brabant) en met het Grenspark Maas-Swalm-Nette (ten zuidoosten van Venlo). Daarnaast zijn er ecologische verbindingen met het Reichswald, het Niersdal en de Steprather Heide in Duitsland, maar hierin liggen soms nog wel barrières in de vorm van wegen, hekken en bebouwing.

Maasheggen

Vermeldenswaard is ook de aanwezigheid van Maasheggen in het Maasdal. Dit zijn vlechtheggen van overwegend meidoorns die zijn aangelegd als veekering. Dergelijke heggen kwamen op meerdere plekken in het Maasduinengebied voor, maar vooral in het noordelijke

deel. Door de komst van prikkeldraad en door ruilverkaveling zijn veel heggen verdwenen. In de jaren zeventig werd in de ruilverkaveling Bergen ongeveer 50 km aan Maasheggen gerooid. In de noordelijke Maasvallei is het heggenlandschap wat beter bewaard gebleven. De Maasheggen worden nu beschermd vanwege hun grote natuur- en landschapswaarde. Maasheggen vragen veel onderhoud, maar het traditionele knip- en vlechtonderhoud wordt plaatselijk weer in ere hersteld. De hele Maasvallei tussen Vierlingsbeek/Bergen en Cuijk/Mook is aangewezen als UNESCO Biosfeergebied Maasheggen. Vooral bij Afferden vinden we nog fraaie exemplaren met oude meidoorns. Het karakteristieke indrukwekkende Maasheggenlandschap ligt echter vooral aan de Brabantse kant van de Maas.

Maasheggen.
Foto: Hans van den Bos

INTERVIEW

De gevolgen van de vooruitgang

Familie Frenken ruimde het veld voor de bouw van Nieuw Bergen

Op de zandgronden van Noord-Limburg was in de jaren vijftig het gemengde bedrijf het meest voorkomende boerenbedrijf. Het waren gezinsbedrijven, waarbij alle gezinsleden van groot tot klein werden ingeschakeld en zo was het ook bij **Ger Frenken** in Bergen. De boerderij ‘den Asseldonk’ van zijn ouders stond aan de rijksweg Venlo-Nijmegen op de overgang van het Maasdal naar de heigronden van de Maasduinen. “Bij huis hadden we kleine kampjes met aardappelen, rogge en korrelmais, maar ook asperge, augurken en aardbeien. Aan de overkant van de Rijksweg in het Maasdal bij de Heukelomsebeek hadden we wat graslanden voor de melkkoeien en om te hooien. Verder weg voorbij Oud Bergen bij de Maas hadden we een wei met Maasheggen, waar de vaarzen liepen. Verder hadden we grond in de ontginning in het Aijermeer, bij Lackbar en bij de Peppelenboom. De nattere percelen in grasland voor het jongvee en de rest akkerland, waar we naast rogge en aardappelen ook bieten en voederbieten verbouwden. We hadden 15 à 20 runderen, waarvan de helft melkkoeien, achthonderd legkippen, enkele fokzeugen en zo’n 100 mestvarkens. Voor het werk op het land hadden we één paard.”

Jachtopziener

De oorlog hakte er stevig in bij de mensen in de regio. De jaren er na heerste er veel armoede en de overheid had bedacht om bij Bergen een industriegebied te maken zodat mensen daar hun werk vonden. Voor die industrie was grond nodig, net als voor de huizen van de arbeiders. Daarmee stond Nieuw Bergen op de kaart van de planners. “Opeens stonden er landmeters op het erf: ook onze boerderij moest wijken voor de nieuwbouw. Daarmee kwam meteen een einde aan mijn fantastische jeugd die ik had op deze boerderij. We moesten dus verhuizen naar het ontginningsgebied Ceres waar we een boerderij konden overnemen. Hoewel hemelsbreed helemaal niet ver weg, was het voor mij een heel nieuwe wereld waar ik me gelukkig snel thuis voelde. Ik mocht bijvoorbeeld vaak met de jachtopziener mee en leerde er van alles over het bos-en natuurbeheer. Het was allemaal pas net na 1900 ontgonnen en de grond was vaak erg slecht voor landbouw, maar voor de natuur en de vogels was het prachtig.” Die idylle werd wreed verstoord door de aanleg van de Toeristenweg. Om het gebied nog welvarender te maken, had de overheid ingezet op toerisme en recreatie. “Dwars door

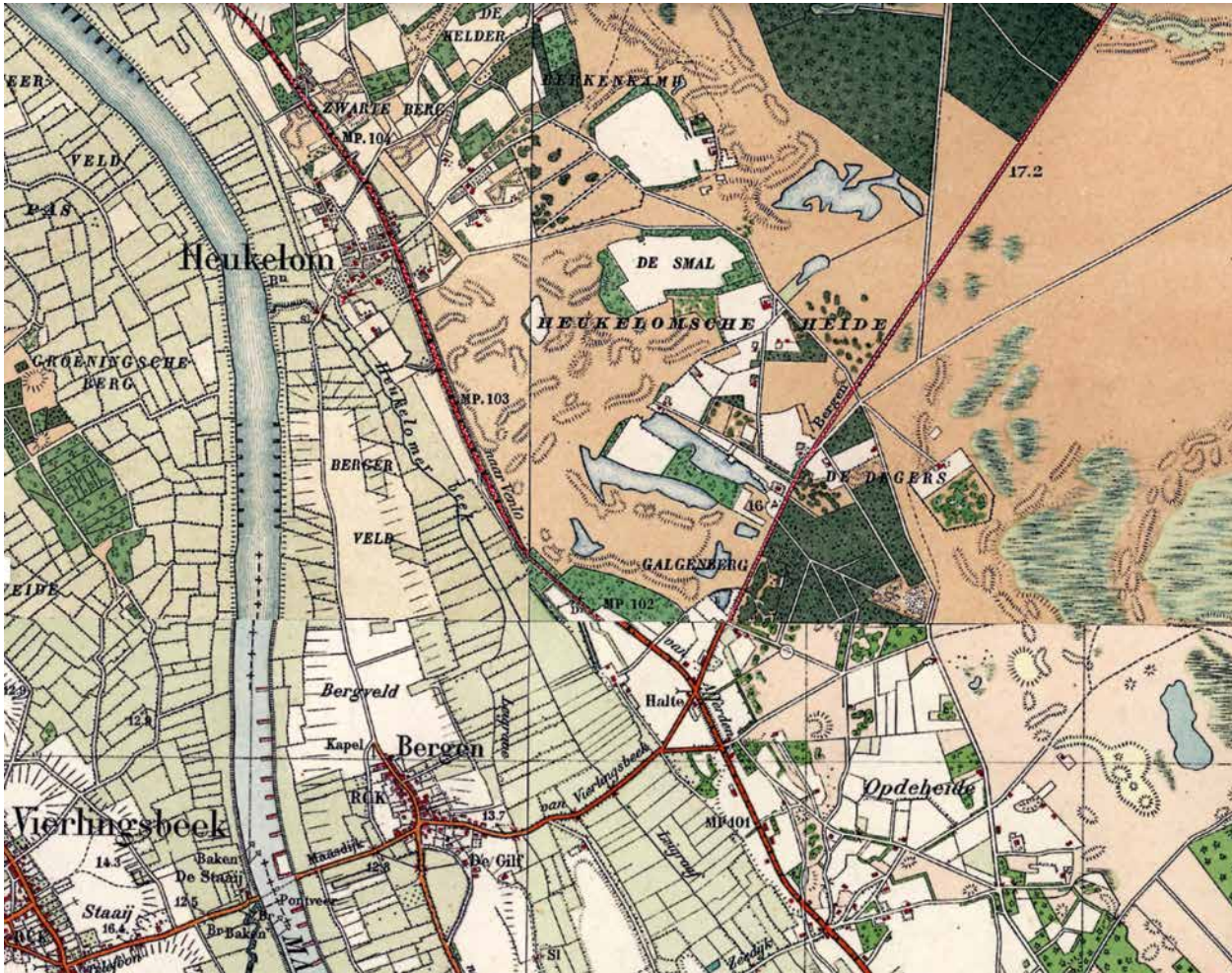

mijn paradijs werd die weg aangelegd en bovendien werden de plannen steeds duidelijker voor een enorme zandwinning op de Bergerheide. Ze wilden maar liefst 500 hectare heidegrond afgraven omdat er overal in Nederland zand nodig was voor de wederopbouw. De plas water die dat zou opleveren, moest een toeristische trekpleister worden. Je kunt wel zeggen dat ik me sinds die tijd bezig ben gaan houden met acties tegen het vernietigen van de natuur. Niet alleen de zandwinning, maar ook de voortdurende schaalvergroting en intensivering van de landbouw had een steeds dramatischer uitwerking op de natuur.”

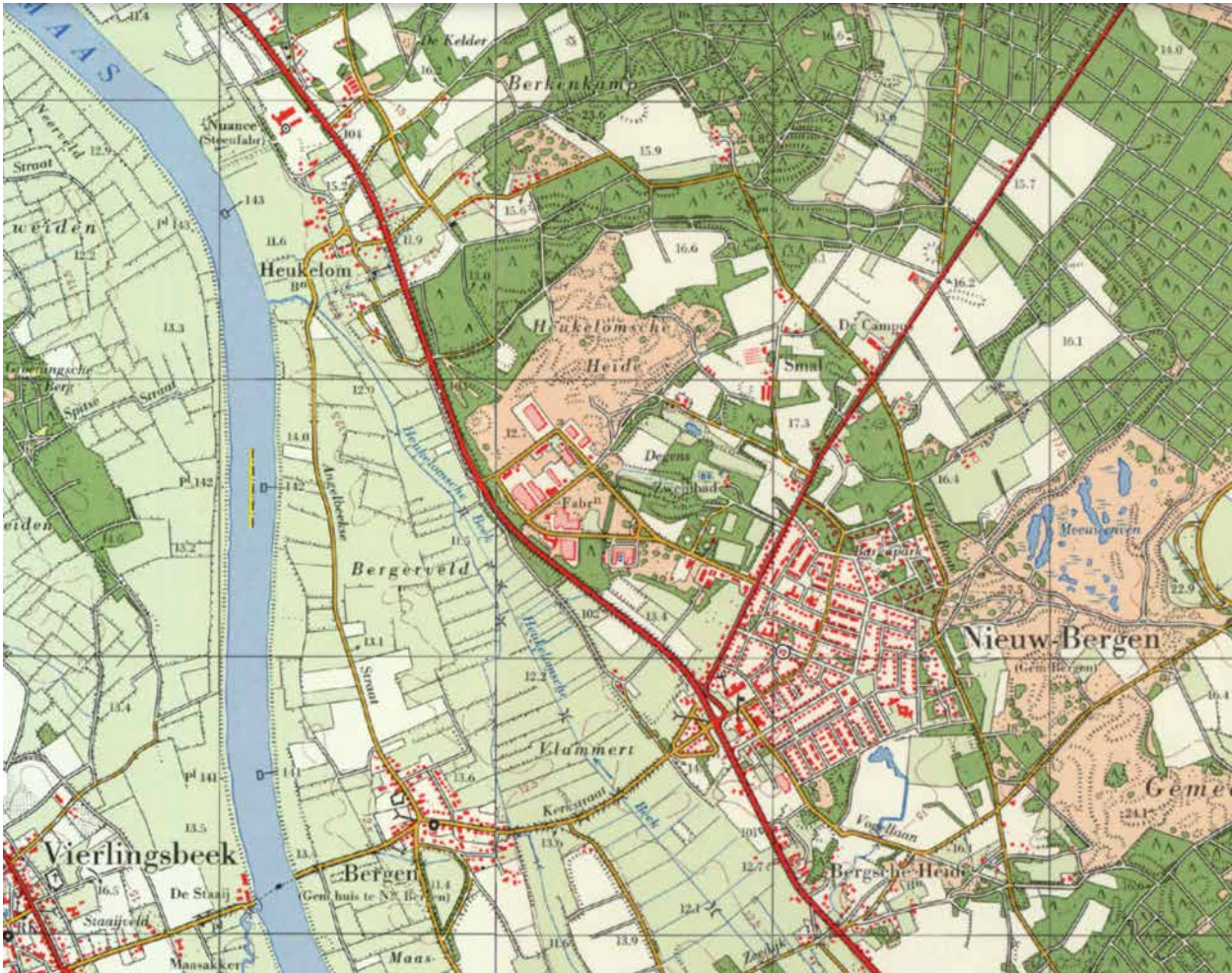
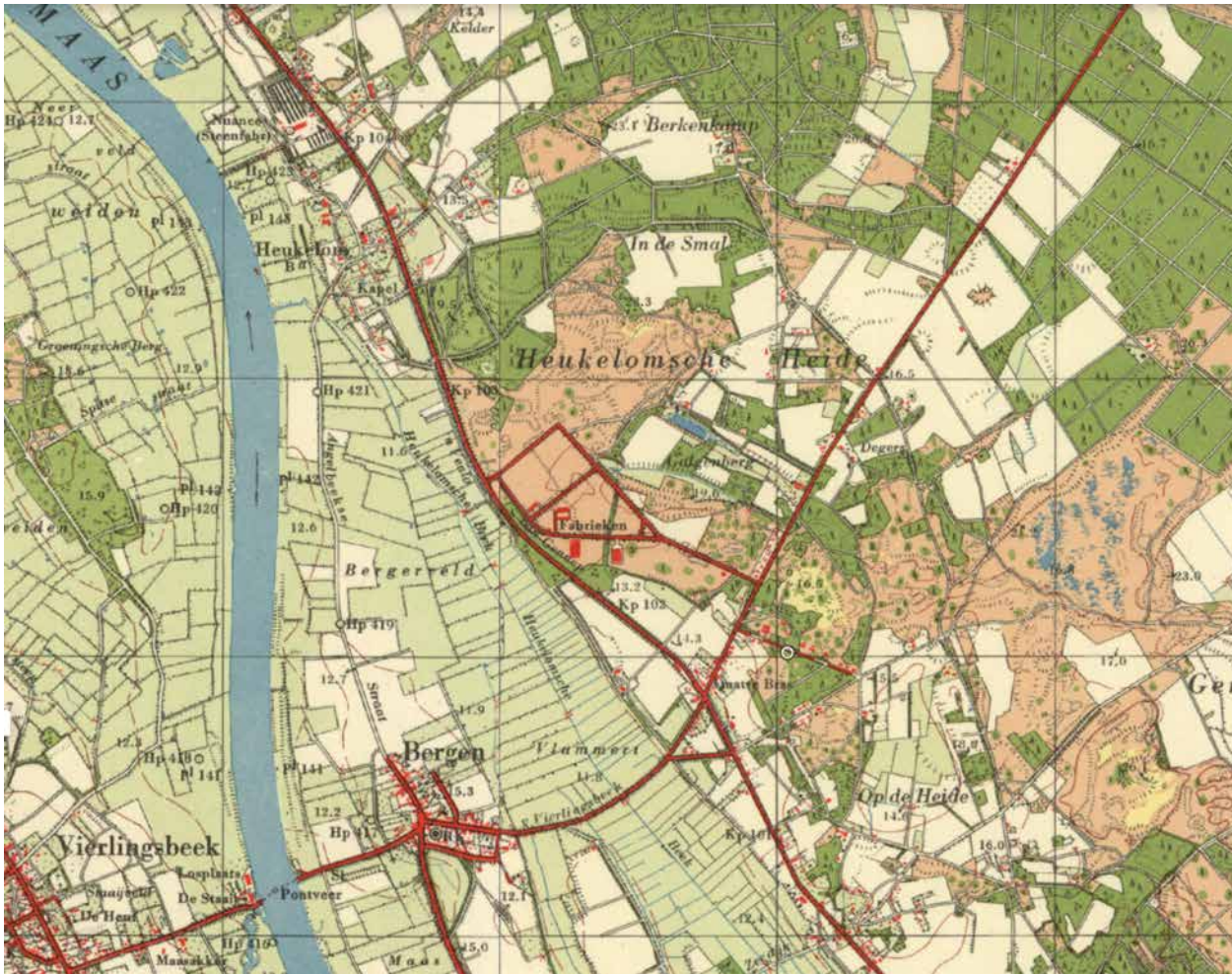
Grote welvaart

Via de Natuurwacht Bergen, later het Geldersch Landschap en nog weer later het Limburgs Landschap heeft Ger Frenken zich sinds de verhuizing naar het ontginningsgebied ingezet voor natuur en landschap van het gebied Maasduinen. Zo stond hij aan de wieg van het Nationaal Park en ook de zandwinning op de Bergerheide is mede door zijn inzet beperkt gebleven tot ongeveer 300 hectare in plaats van de geplande 500 hectare. “De klok terugzetten naar het ouderwetse gemengde bedrijf kan natuurlijk niet. De ontwikkeling van de landbouw na de oorlog heeft ons grote welvaart gebracht, ook onze boerderij heeft daaraan meegewerkt. Maar de landbouw loopt nu tegen zijn grenzen aan. We moeten er daarom alles aan doen om natuur, landbouw en recreatie weer met elkaar in relatie te brengen. Wat mijzelf betreft is dat redelijk gelukt. Ik woon nu een paar omzwervingen weer in mijn gebied waar ik me nog steeds heel erg thuis voel en met volle teugen geniet van het vele moois dat het gebied nog altijd te bieden heeft.”

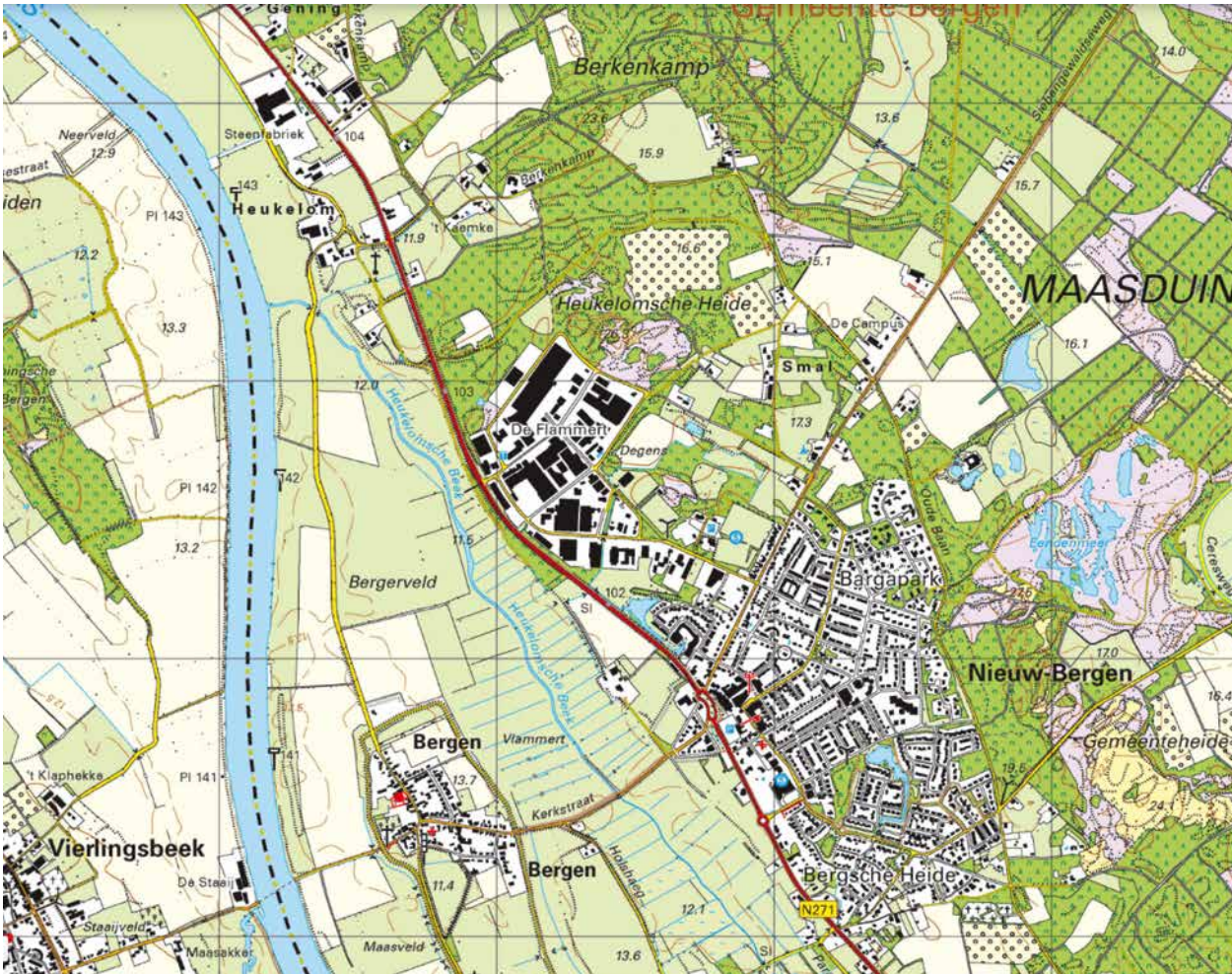
1928
Linksonder, langs de Maas, het dorpje Bergen. Ten noordoosten van de rijksweg Venlo-Nijmegen bestaat het gebied nog geheel uit bossen, heiden, vennen en kampen (kleine omheinde akkers).
Bron: Kadaster/Topotijdreis.nl

1965
Nog vrijwel onveranderd sinds de Tweede Wereldoorlog, op heidebebossing na. De weg van Bergen naar Heukelom is nog onverhard. Maar de eerste wegeninfra is te zien voor de bouw van bedrijventerrein De Flammert, links van de weg naar Siebenge-wald, en die voor het dorp Nieuw Bergen rechts.
Bron: Kadaster/Topotijdreis.nl

1980
Het bedrijventerrein is grotendeels in gebruik. De woningbouw in Nieuw Bergen is ook al een eind op streek.
Bron: Kadaster/Topotijdreis.nl

2020
Nieuw Bergen is grotendeels volgebouwd. Het bedrijventerrein is uitgebreid met grote loodsen. Het oude dorp Bergen is voorzien van een hoogwaterkade. En: de Maasduinen staan letterlijk op de kaart.
Bron: Kadaster/Topotijdreis.nl

Maashees

Het Leukermeer

Bergen

Aijen

Nieuw Bergen

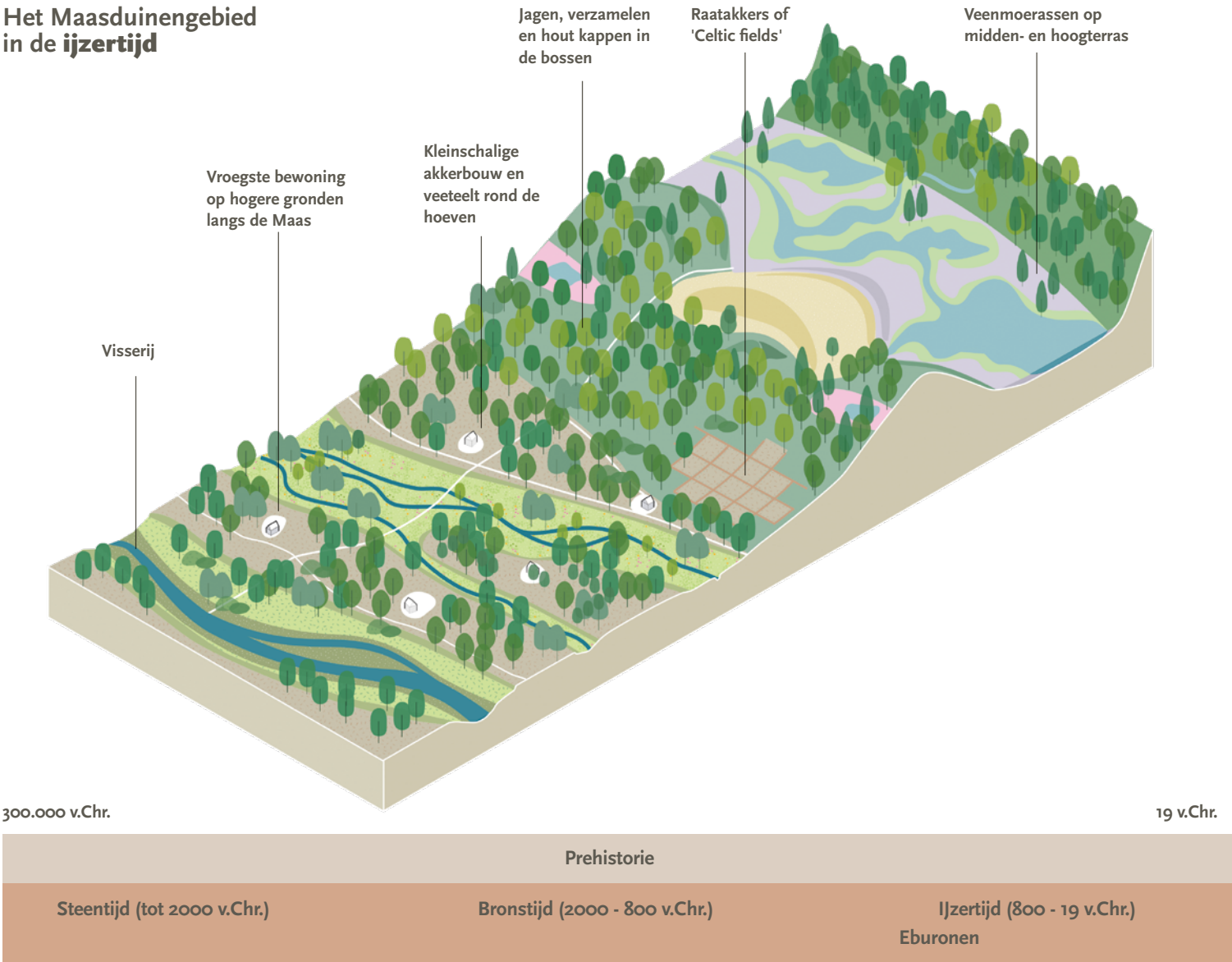

Maasheggen

Bergen

Het Maasduinengebied in de ijzertijd

in ieder geval hun voordeel te doen met de grenspositie van de regio. Dorpen hadden hun eigen schutterijen om zich te beschermen tegen de buitenwereld. Mensen spraken en schreven sinds de middeleeuwen in Kleverlandse of Limburgse dialecten.

De tijdlijn op de volgende pagina's laat in een notendop de ontwikkeling van de Maasduinen zien van de late prehistorie tot nu. De afbeeldingen laten de veranderingen van het landschap zien, in een schematische doorsnede van het gebied tussen de Maas en de Duitse grens.

en alleen in warmere perioden. In koude perioden tijdens de laatste ijstijden was het gebied wellicht nauwelijks of niet bewoond. In de rivierdalvlakte van de Maas zijn tussen Well en Aijen tijdens het archeologische onderzoek van de Maaswerken overblijfselen van kampementen uit de midden-steenijdtijd opgegraven. Ze tonen aan dat vanaf ca. 8600 v. C., na de koude van de laatste ijstijd, jagers en verzamelaars regelmatig in het voedselrijke gebied van de Maas verbleven.

Van de eerste boeren is in Well-Aijen behalve aardewerk en stenen werktuigen ook verkoold graan gevonden van meer dan 6000 jaar oud. Het is de oudste aanwijzing voor het overgangsproces van jagen en verzamelen naar een boerenbestaan ten noorden van de Zuid-Limburgse lösszone (waar de 'eerste boeren van Nederland' al ruim 1000 jaar eerder neerstreken). Het klimaat in die tijd was warm en nat. Het grootste deel van het huidige Limburg was bedekt met dichte loofbossen met vooral linde, eik en iep. De eerste boeren zullen kleine stukken bos gerooid hebben en daar gewassen verbouwd en vee gehouden. Het is geen toeval dat er geboerd werd in het Maasdal: het was vruchtbare en goed te bewerken grond en er was drinkwater in de buurt.

3.2 Prehistorie

Van jagen en verzamelen naar boeren: een overgang met grote landschappelijke gevolgen
Al minstens 300.000 jaar geleden trokken steeds weer nieuwe, kleine groepen jagers-verzamelaars door het gebied waar nu de Maasduinen liggen. De mensen verplaatsten zich met de seizoenen naar steeds nieuwe plekken, zodat ze gedurende het jaar toegang hadden tot verschillende voedselbronnen. De mensen verbleven er vaak maar kort

3 Geschiedenis van een grensregio

Kaart uit 1677 van Wellerloo en omgeving door C. Lowis. Bron: Historisch Centrum Limburg (vm. Rijksarchief Limburg), RAL_K_298

Na de laatste ijstijd, vanaf 11.000 jaar geleden, raakte het Maasduinengebied meer bewoond en ging de mens geleidelijk aan het landschap mee vormgeven. Soms werden daarbij oudere sporen uitgewist, maar verrassend veel is bewaard gebleven, in de ondergrond, in het landschap en in lokale tradities. In dit hoofdstuk het geschiedkundige verhaal van de Maasduinen in zes episodes.

3.1 Historische tijdlijn

Tussen 19 voor en 450 na Christus was het Maasduinen-gebied onderdeel van het grote Romeinse Rijk. Daarna hebben onder meer vorsten van het Heilige Roomse Rijk, graven van Gelre, Spaanse hertogen en Pruisische koningen hier de scepter gezwaaid. De Maas was een verbinderoute met de rest van de wereld, en soms ook een zwaar bevochten grens. De vele kastelen en vestingwerken langs de Maas, maar ook de verwoestingen tijdens de Tweede Wereldoorlog, getuigen van deze strategische ligging. Tegelijkertijd werd er gewoond en gewerkt en ontwikkelden zich lokale tradities, die zich niet zo veel aantrokken van wereldlijke machten. Smokkelaars wisten

HISTORISCHE TIJDLIJN

Late prehistorie
De eerste prehistorische bewoners waren jagers en verzamelaars. Die hadden nog weinig invloed op het natuurlijke landschap. Landbouw kwam vanaf 4000 v.C. op. Langs de Maas ontstonden de eerste hoeven, die in de late ijzertijd uitgroeiden tot kleine gehuchten. Hier en daar lagen akkertjes en weidegronden. Jacht en visserij bleven belangrijk, grote delen van het gebied bestonden nog uit bossen en moerassen.

Romeinse tijd
In de Romeinse tijd kwamen er nieuwe vormen van bewoning, namelijk villa's en andere stenen huizen. Net buiten het Maasduingebied ontstonden kleine stedelijke centra. De landbouw en de handel werden opgeschaald. De villa's lagen niet ver van de Maas en hadden grote akkercomplexen en weidegronden.

Middeleeuwen
In de middeleeuwen is de basis gelegd voor het huidige cultuurlandschap. Toen ontstonden dorpen als Arcen, Well en Afferden, met kleine boerderijen rond de kerk en de herenhoeve of het kasteel. Op de zavelige hoge ruggen langs de Maas en op de randen van het middenterras lagen akkers, in de oude Maasarmen en langs beken lagen weiden en hooilanden, omgeven door heggen en houtsingels. Op de hogere Maasduinen liepen schapen en ontstonden uitgestrekte heidegebieden. Vanaf de late middeleeuwen werden de akkers bemest met heideplaggen uit potstallen. Bij Siebengewald werd een begin gemaakt met de grootschalige ontginning van het middenterras, maar langs de Duitse grens lagen nog lange tijd veenmoerassen, waar hoogstens turf gewonnen werd.

300.000 v.Chr.	19 v.Chr.	450 n.Chr.	1500 n.Chr.	1800 n.Chr.	1945 n.Chr.
Prehistorie			Vroegmoderne tijd		
Romeinse Tijd			Moderne tijd		
Middeleeuwen			Na-oorlogse tijd		
Steentijd (tot 2000 v.Chr.) Bronstijd (2000 - 800 v.Chr.)			Habsburgs-Spaanse Nederlanden (1568 - 1703) Pruisische Tijd (1713 - 1794)		
Romeinse Rijk Eburonen			Franse tijd (1794-1814) Belgische opstand (1830 - 1839) WOII (1940 - 1945)		
Merovingen (481-751) Eerste Franken			Koninkrijk der Nederlanden (1815 - nu)		
Heilige Roomse Rijk Karolingen (751-987)					

Vroegmoderne tijd
In de vroegmoderne tijd groeide de bevolking beperkt. De landbouw was nog niet zo productief en er waren regelmatig oorlogen en epidemieën. Lokaal kwam er wel nieuw cultuurland bij, bijvoorbeeld in de vorm van kamptongingen. Ook werden de moerassen deels ontwa-terd en ontgonnen, bijvoorbeeld voor turfwinning. Het middeleeuwse landschap bleef echter grotendeels herkenbaar. Kastelen verloren hun militaire functie en veranderden in statige buitenplaatsen met formele tuinen, zoals Arcen, Well en Bleijenbeek.

Moderne tijd
Vanaf 1800 ging de landbouw steeds meer voor de markt produ-ceren en veranderde het landschap aan-zienlijk. Arme gronden werden met kunstmest productief gemaakt en veel heggen werden vervangen door prikkeldraad. De laatste moerasgebieden werden ontgonnen. De heidevelden werden bebost met 'mijnhout' voor de opkomende kolenmijnbouw. In deze periode kwam er ook veel nieuwe infrastructuur, zoals de Rijksweg tussen Maastricht en Nijmegen ten oosten van de Maas, met later een buurtspoorweg erlangs. De Maas werd opgestuwd en gekanaliseerd voor de scheepvaart.

Na-oorlogse tijd
De Tweede Wereldoorlog heeft grote verwoestingen aangericht in het gebied. Kerken en kastelen werden soms onherstelbaar beschadigd. Na de oorlog heeft de modernisering zich versneld voortgezet. De dorpen zijn fors gegroeid. De landbouw is grootschaliger en intensiever geworden, met name in de ont-ginningsgebieden op het midden- en hoogterras. Zand- en grindwinning heeft grote waterplassen doen ontstaan. Ook is er in deze periode meer aandacht gekomen voor natuur en recreatie. De Maasduinen zijn een Nationaal Park geworden, vennen en heidevelden zijn hersteld.

Bronstijd (ca. 2000 – ca. 800 v. Chr.)

De recente Maaswerken tussen Lomm en Aijen hebben waardevolle informatie opgeleverd over het landschap en de begroeiing tijdens de bronstijd. In deze tijd werd het landschap, vooral de hoger gelegen delen van het Maasdal, geleidelijk opener en nam de menselijke activiteit toe. Het Maasdal werd intensief gebruikt voor akkerbouw, veeteelt en waarschijnlijk ook jacht. Men begroef er ook wel doden. De woonplaatsen lagen waarschijnlijk vooral op hogere terrasdelen. De overgangen van het Maasdal naar de oudere, iets hoger gelegen terrassen bevatten veel vindplaatsen. Het zijn waarschijnlijk favoriete woonlocaties geweest. In een opgraving in Heijen-de Smele is een van de oudste midden-bronstijd huizen van Limburg gevonden. Langs de gehele Maas en in beekdalen en moerassen zijn bronzen voorwerpen zoals bijlen, dolken, zwaarden en speerpunten achtergelaten. Dit past bij het idee dat de rivier in de bronstijd een rol speelde in de religie. Het bekende grafveld van De Hamert tussen Wellerlooi en Arcen is in het begin van de twintigste eeuw onderzocht voordat het terrein werd afgegraven. Het was een urnenveld met ruim 100 graven. Het vorstengraf, met een diameter van 24 meter en een hoogte van 3 meter ligt solitair op een van de hoogste stuifduintoppen en is gespaard gebleven. Stichting het Limburgs Landschap is eigenaar en draagt zorg voor het beheer van dit Rijksmonument.

IJzertijd (ca. 800 – 19 v.Chr.)

In de ijzertijd hielden mensen zich vooral op aan de randen van het Maasdal. Hier hadden ze zowel toegang tot het rivierenlandschap met weidegronden, veel vogels en vis, als tot de hogere en drogere gronden die zich goed leenden voor akkerbouw. Ook plekken langs beken waren in trek als woonplaats. Alleen de minder vruchtbare gronden zullen nog bebost zijn geweest. Het lijkt erop dat de rivierduinen nauwelijks in trek waren bij mensen omdat de omstandigheden hier te ongunstig waren voor landbouw. Dat geldt ook voor de moerasgebieden op het

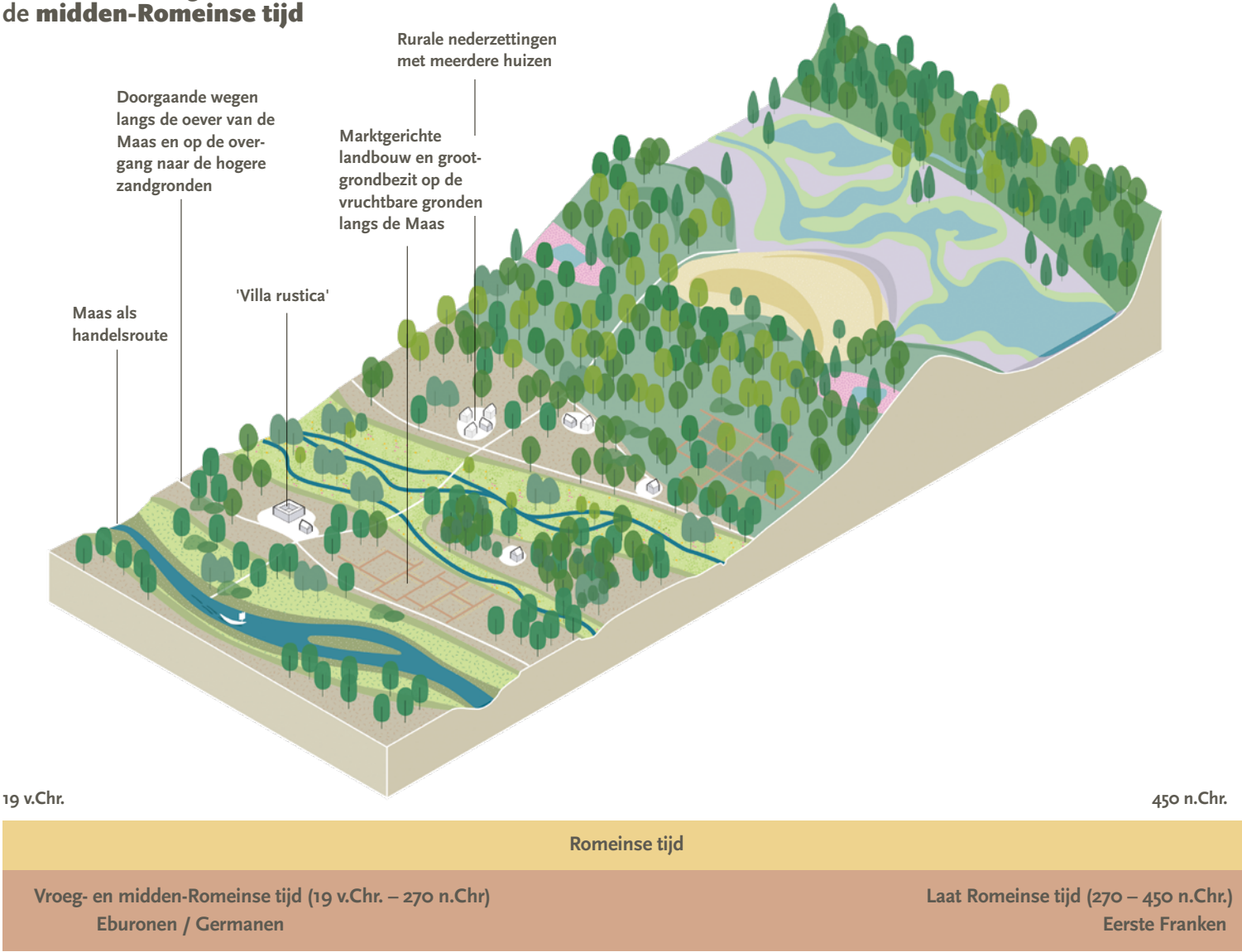
oude Maasterras ten oosten van de rivierduingordel. Hier konden ze dan weer wel moerasijzererts winnen. In deze periode was het relatief nat, zodat veengroei een impuls kreeg. Nederzettingen in de vroege ijzertijd hadden nog niet de vorm van gehuchten. Het waren eigenlijk geïsoleerde hoeven. Het ging bovendien om zwerfende erven: in principe werden de boerderijen iedere generatie naar een nieuwe plek verplaatst. Opvallend zijn de afvaldumps in beekdalen, waarvan er een is aangetroffen in het dal van de Eckeltse Beek. Akkerbouw vond veelal plaats in de latere heidegebieden, in de vorm van raatakkers ('celtic fields'). Raatakkers zijn onder meer teruggevonden op de Valkenheide (Landgoed Arcen), op het hoogterras tussen de Walbeckerweg en de Duitse grens (ook bij Arcen), maar ook op de stuwwallen bij Milsbeek en het Reichswald. Ze vallen de wandelaar nauwelijks op maar zijn op heel gedetailleerde hoogtekaarten terug te vinden. Raatakkers zijn de oudst bewaarde archeologische landschapselementen die duiden op landbouw. In het midden van de ijzertijd raakten de raatakkers in deze regio kennelijk buiten gebruik. Misschien omdat er steeds minder mensen leefden, of omdat de bodem langzaam verslechterde. In deze periode verschenen net als in Noord-Frankrijk en het Duitse Rijnland grote rechthoekige cultusplaatsen in de open lucht. Bij Lomm is voorafgaand aan de aanleg van een hoogwatergeul zo'n cultusplaats aan het licht gekomen. Mogelijk zijn deze plekken de opvolgers van de vroegere urnenvelden als rituele locaties voor de lokale gemeenschap.

In de late ijzertijd werden de boerenerven steeds meer plaatsvast en ontstonden er gehuchten. Deze ontwikkeling droeg bij aan meer stabiliteit en structuur in het landschap. Er zijn aanwijzingen dat in deze tijd tribale samenlevingen ontstonden met een bovenlokale politieke organisatie. Er was al sprake van muntslag, al had geld toen vooral een rol binnen de sociaal-politieke elite en wellicht ook een rituele functie. De late ijzertijd was

Gereconstrueerde ijzertijdboerderij in Dongen, Noord-Brabant.
Foto: Toine Snoeren

Het Maasduinengebied in de midden-Romeinse tijd

ook de periode waarin de bevolking kennis maakte met de gewelddadige uitbreiding van het Romeinse Rijk. De oudste, nog summiere, geschreven bronnen over deze regio stammen uit die tijd. De Maasduinen lagen destijds in het stamgebied van de Eburonen, tussen twee centrumgebieden van deze stam (enerzijds het centrum rond Empel, Kessel en Lith en anderzijds dat rond Tongeren en Maastricht). Volgens Caesar waren de Eburonen Germanen en onderhielden ze allianties met Germanen ten oosten van de Rijn.

3.3 Romeinse tijd (19 v.Chr.-450 n.Chr.)

Vroeg- en midden-Romeinse tijd (19 v.Chr.-270 n.Chr.): villa's als motoren van marktgerichte landbouw
In de Romeinse tijd kwam een eeuwenlange ontwikkeling, waarbij de mens zijn natuurlijke omgeving steeds meer naar zijn hand zette, tot een voorlopig hoogtepunt. Nooit eerder en ook lange tijd daarna niet was het landgebruik door de mens zo grootschalig en intensief

als tijdens de midden-Romeinse tijd (70-270 n. Chr.). Op vruchtbare landbouwgronden zal toen een halfopen tot open landschap hebben bestaan.

Nieuw was dat er stedelijke centra kwamen. Belangrijke stedelijk centra in de omgeving van het Maasduinengebied waren Ulpia Noviomagus Batavorum (Nijmegen) en Colonia Ulpia Traiana (bij Xanten). In de buurt ontstonden ook kleinere centra (*vici*) zoals Cuijk, Blerick en Venlo. Deze lagen langs belangrijke verkeersroutes en op het knooppunt van wegen en rivieren. In de *vici* werden markten gehouden en woonden en werkten ambachtslieden en handelaren. Er waren in de midden-Romeinse tijd geen militaire legerplaatsen in wat nu Limburg is, hoewel enkele *vici*, zoals die van Venlo waarschijnlijk als een militaire plek zijn begonnen. De meerderheid van de bevolking leefde in nederzettingen in het landelijk gebied. Deze varieerden van Romeinse villa's tot inheems-Romeinse nederzettingen met houten woonstalboerderijen.

Net als in de voorgaande perioden leefden de mensen vooral van de landbouw. Een groot verschil was echter dat er nu een markteconomie ontstond met specialisaties,

een geldstelsel en handelsnetwerken die duidelijk groter en complexer waren dan in de ijzertijd. Economische bloei, gestimuleerd door een systeem van belastingen, resulteerde in nederzettingen met stenen huizen en een uitgebreide infrastructuur. Toen de Romeinen goed en wel waren gesetteld, verschenen ook villa's als nieuwe nederzettingvorm op de zandgronden. Er waren globaal twee typen villa's. De villa op de Sint-Jansberg bij Plasmolen is in Nederland vooraansnog het enige voorbeeld van een villa urbana, een groot en luxueus landhuis van een rijke stadsbewoner, waarschijnlijk uit Romeins Nijmegen. Daarnaast had je villa's die vooral een agrarisch-economische functie hadden (villa rustica). Voorbeelden hiervan zijn gevonden in Middelaar, Afferden-Eckeltse Beek, Arcen, Lomm en wellicht ook Schandelo. De grote en meest luxe villa's waren in bezit van grootgrondbezitters. De kleinere villa's werden door rentmeesters of pachters beheerd. In het huidige Noord-Limburg lagen de meeste villae rusticae op vruchtbare rivierkleigronden, op de iets hogere terrassen. Het waren grootschalige marktgerichte landbouwbedrijven. Door intensief landgebruik, agra-

risch-technische innovaties en de inzet van landarbeiders en slaven, produceerde men voor de markt. De producten waren bestemd voor de militaire nederzettingen langs de Rijn grens en voor de groeiende stedelijke bevolking. Dat is een belangrijk verschil met vroegere perioden toen de landbouwbedrijven nog vooral zelfvoorzienend waren. Ambachtelijke productie vond plaats in steden, in vici en op kleinere schaal in rurale nederzettingen. Deze lagen, net als in de ijzertijd, op droge plekken, vlakbij de vruchtbare gronden en in de buurt van water. Maar in de Romeinse tijd kwamen daar nog wat criteria bij. Nu werd ook de nabijheid van steden, rurale centra, legerkampen en infrastructuur belangrijk.

In de Maasduinenregio concentreerde de bewoning zich aan de rand van het Maasdal. In de vroeg-Romeinse tijd was er bijvoorbeeld al bewoning in Venlo, maar ook bij Lomm. Vanaf de tweede eeuw raakten de hoger gelegen randen van het Maasdal overal dichter bevolkt. De zone met rivierduinen ten oosten van het Maasdal was zowel in de vroeg- als in de laat-Romeinse tijd waarschijnlijk heel dun bevolkt. Een uitzondering is de vroeg-Romeinse

villa van Afferden, bij de Eckeltse Beek. In de midden-Romeinse tijd was de zone net ten oosten van het Maasdal iets dichter bevolkt, maar ook toen concentreerde de bewoning zich op een aantal specifieke plekken, die waarschijnlijk vruchtbaarder waren of een ander voordeel hadden. Vooral in het gebied ten noorden van de Niers was het druk.

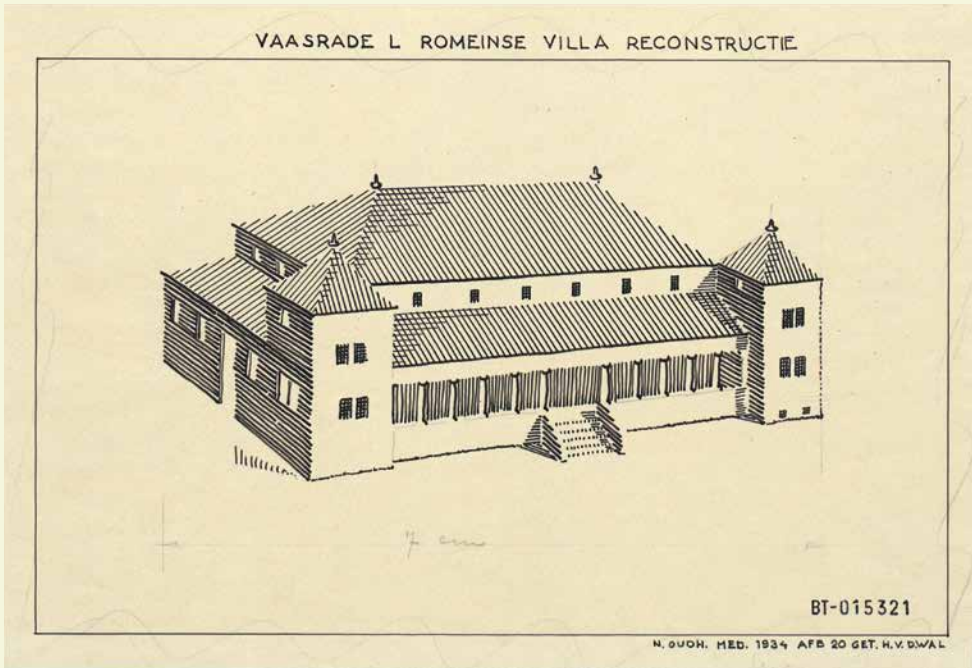
De Maas was een cruciale transportroute en waarschijnlijk werden ook kleinere rivieren zoals de Niers en de Roer bevaren. Bovendien ontwikkelde zich een uitgebreid wegennet, bestaande uit prehistorische wegen en nieuwe, met grind verharde wegen. De hoofdweg van Tongeren naar Nijmegen, die grotendeels ten westen van de Maas liep, kruiste de rivier bij Mook. Niet ver over de huidige Duitse grens bij de zuidelijke Maasduinen liep de hoofdweg van Heerlen naar Xanten. Deze infrastructuur is hoogstwaarschijnlijk aangelegd om militairen te verplaatsen en te bevoorraden. Maar ook handelaren en kooplieden maakten er graag gebruik van. In de midden-Romeinse tijd lijken veel villa's in de late tweede of in de loop van de derde eeuw aan hun einde te zijn

gekomen, mogelijk door de politieke onrust en invallen van vijandige groepen.

Laat-Romeinse tijd (270-450): hersteld gezag en definitieve neergang

In de laat-Romeinse tijd lijkt het landelijk gebied meer verlaten te zijn en concentreerde de bewoning zich in en bij (kleine) centra zoals Blerick en Cuijk en langs de hoofdwegen. Venlo lijkt vanaf tweede helft van de derde eeuw verlaten. Rond het jaar 300 lukte het de Romeinen om het gebied aan de Nederrijn dat ze eerder hadden moeten opgeven, opnieuw onder hun gezag te brengen. Om het grondgebied nu beter te verdedigen werd langs de limes (rijksgrens) een nieuw systeem van verdediging in het leven geroepen. De Romeinen bouwden forten voor hulptroepen (castella) langs de Maas, onder andere in Cuijk en Maastricht. Als er voortaan gevaar zou ontstaan aan de grens, konden vanuit deze castella in het achterland snel ruitereenheden op pad worden gestuurd om dat gevaar te bestrijden. Hiertoe werden langs de wegen ook wachttorens gebouwd, zoals in Heumen.

Reconstructie van een Romeinse villa in Vaesrade, Limburg.
Vervaardiger: Wal, H. van der – Tekenaar. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Objectnummer BT-015321

Twee fragmenten van tubuli gevonden bij Afferden. Tubuli zijn holle bakstenen die gebruikt werden voor de verwarming van badhuizen.
Bron: De Romeinse villa langs de Maas in Afferden (gem. Bergen), een oppervlaktekartering en karterend en waarde-rend booronderzoek ten behoeve van een gebieds-gerichte waardering. T. de Groot et al., RACM, Amersfoort, 2008

Romeinse villa bij Afferden

Tussen de Maas en de Eckeltse Beek is een midden-Romeins villacomplex gevonden. Het lag strategisch op een typische locatie voor Romeinse villa's: hoog en droog, een beek in de buurt, vruchtbare grond voor akkerbouw en drassige grond voor veeteelt. Het villa-complex had verbindingen met de regio via de Maas en een Romeinse weg aan de oostzijde van de Maas. Het grootste deel van de graanproductie ging waarschijnlijk naar de Romeinse plaats *Ceuclum* (Cuijk). Opgravingen tussen 2001 en 2008 onthulden ook afvaldepots met dakpannen van een pannenvoven. Dergelijke dakpanovens lagen vooral in het Maasdal, zo ook bij Afferden.

Frankisch dorp

Op de Stamelberg bij Gennepe hebben archeologen een Frankisch dorp opgegraven. Daarbij werden bijzondere mantelspelden of fibula's gevonden uit de periode 400-450 n.Chr. Een daarvan heeft de vorm van een roofvogel met een oog van rode edelsteen. De andere is een vergulde schijffibula met in het midden een blauw glazen steentje. Dergelijke mantelspelden waren een statussymbool voor rijke families. De vondsten geven aan dat dit in de vroege middeleeuwen een belangrijke nederzetting was en een centrum van metaalproductie.

Mantelspelden gevonden op de Stamelberg.
Bron: Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

Reconstructietekening van het Frankisch dorp op de Stamelberg.
Illustratie: Fiel van der Veen

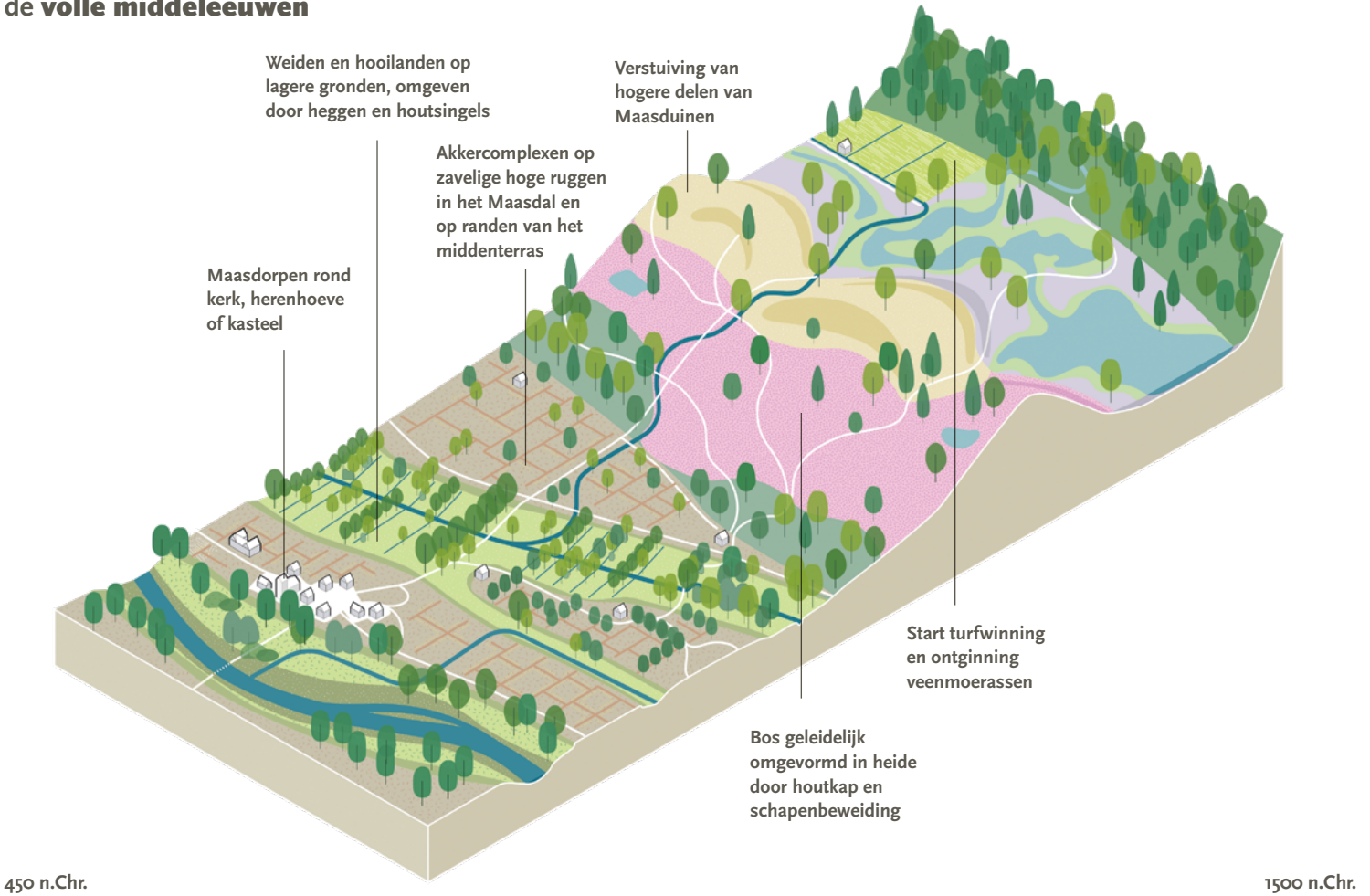
Nieuw was ook dat groepen Germanen een grotere rol kregen in de rijksverdediging. Zij mochten zich met instemming van de keizer in het rijk vestigen en werden vanaf de late derde eeuw steeds vaker ‘Franken’ genoemd. Een deel van deze Franken vestigde zich in de nabijheid van forten zoals Nijmegen, Cuijk en Krefeld-Gellep (Duitsland). Mettertijd groeide de Frankische invloed in deze grenszone van het Romeinse Rijk. Na een periode van betrekkelijke rust werd het vanaf medio vierde eeuw weer onrustiger, doordat groepen Franken en andere Germanen periodiek door de Rijngrens heen braken en zich in het Romeinse Rijk vestigden. Hier mochten ze vaak blijven in ruil voor een rol in de bescherming tegen andere opdringerige Germanen. Mogelijk is dit ook de achtergrond van de strategisch gelegen laat-Romeins/ Frankische nederzetting op de Stamelberg bij Gennep, een stuifduin in de buurt van Niers en Maas.

3.4 Middeleeuwen (450 - 1500)

De basis voor het huidige landschap

De duizend jaar tussen het einde van de Romeinse tijd (rond 450 n.Chr.) en het begin van de vroegmoderne periode (ongeveer 1500 n.Chr.) noemen we de middel-eeuwen. Deze periode is onderverdeeld in een vroegmid-deleeuwse (450-1000), volmiddeleeuwse (1000-1250) en laatmiddeleeuwse (1250-1500) fase. In deze duizend jaar werd de basis gelegd voor veel van wat we nu nog in het landschap kunnen terugzien. Zo ontstonden veel dorpen en stedelijke kernen in Noord-Limburg in deze tijd. Ook sommige verkavelingstypen en landschapselementen die toen verschenen, zijn in het moderne landschap zichtbaar gebleven tot de ruilverkavelingen en soms tot op heden. In deze paragraaf wordt duidelijk hoe de ont-wikkeling van het middeleeuwse Maasduinenlandschap samenhangt met politiek-maatschappelijke veranderin-gen in dat millennium.

Het Maasduinengebied in de volle middeleeuwen

450 n.Chr.

1500 n.Chr.

Middeleeuwen		
Vroege middeleeuwen (450 – 1000) Merovingen en Karolingen (481-987)	Volle middeleeuwen (1000 – 1250) Heilige Roomse Rijk (962 – 1548)	Late middeleeuwen (1250 – 1500) Hertogdom Gelre (1339 – 1543)

Breken met de Romeinen?

De Romeinse tijd eindigde niet abrupt. In de laat-Ro-meinse tijd drongen Germaanse groepen steeds vaker het verzwakte Romeinse Rijk binnen. Ze werden aangetrok-ken door de relatieve stabiliteit en welvaart ten zuiden van de Rijngrens. Ook werden ze wel als bondgenoten voor de verdediging binnengehaald. Die stabiliteit eindigde toen Brittannië zich in 410 had losgemaakt van het Romeinse imperium. De legioenen vertrokken uit onze contreien omdat de Maas en de Rijn na deze ‘Brexit’ als doorvoerroutes minder belangrijk werden. Met het verdwijnen van de Romeinen braken donkere tijden aan in de Lage Landen. De term *dark ages* (vijfde en zesde eeuw) verwijst echter vooral naar het gebrek aan geschre-ven bronnen uit deze periode. De bevolkingsomvang nam af en in cultuur gebrachte gronden werden verlaten. Economisch was er een duidelijke breuk met het verle-den, want de Romeinse economie maakte plaats voor een vrijwel zelfvoorzienende regionale economie. Dit speelde regionale machthebbers in de kaart en toen het centrale gezag zwak genoeg was geworden, viel Noordwest-Euro-pa uiteen in politiek vrijwel zelfstandige gebieden.

Toch zijn in Noord-Limburg hier en daar aanwijzingen gevonden dat Romeinse plekken bewoond bleven, vooral langs de randen van het Maasdal. Bovendien hebben vroegmiddeleeuwse vorsten vermoedelijk moeite gedaan om de Romeinse wegen in stand te houden, want deze infrastructuur heeft een rol gespeeld in de ontwikkeling van de bredere regio in de vroege middeleeuwen. De Fran-kische dynastieën van de Merovingen (481-751) en Karo-lingen (751-987) en de oorspronkelijk Saksische Ottonen (919-1024) spiegelde zich in meerdere opzichten aan Romeinse tradities en vormden cultureel een brug tussen de Germaanse en Romaanse wereld. Maar hun konink-rijken waren minder centralistisch georganiseerd dan het Romeinse Rijk. Koningen moesten daardoor bestuursta-ken delegeren naar leden van de lokale elite die *gouwgraaf* waren in hun eigen *gouw*. Hoe meer grond een gouwgraaf had, hoe meer macht en status hij had. In de Karolingi-sche tijd lag het Maasduinengebied tussen twee belang-rijke plaatsen: de ‘Karel-steden’ Nijmegen en Aken. In de loop van de middeleeuwen kreeg het aartsbisdom Keulen (met onder meer het Stift Xanten) op kerkelijk en wereld-lijk gebied steeds meer macht en invloed tussen Maas en Rijn. Een groot deel van het Maasduinengebied behoorde kerkelijk tot dit aartsbisdom.

Op lokaal niveau kwam het *hofstelsel* tot wasdom. In dit agrarisch bedrijfssysteem reserveerden grootgrondbe-zitters een deel van hun domein (en dus van de opbreng-sten) voor zichzelf. Een ander deel gaven ze uit aan hun horigen en aan onvrije boeren die als tegenprestatie landarbeid en andere diensten voor de heer moesten ver-richten. Zo waren deze boeren aan hun heer gebonden. De domeinheer was op zijn beurt aan hogere machtheb-bers gebonden met uiteindelijk de koning aan de top.

In het Maasduinengebied lagen vroegmiddeleeuwse nederzettingen meestal vlakbij de Maas. Vaak is de combinatie oudste kerk met (naastliggend) kasteel of herenhoeve in de basis vroegmiddeleeuws. Voorbeelden zijn Arcen, Well en Afferden en oorspronkelijk misschien

Gennep. Deze plaatsen hebben een vroegmiddeleeuwse, of volmiddeleeuwse oorsprong. Ook de plaatsnaam Heukelom (een *hem*-naam) wijst op een vroegmiddel-eeuwse oorsprong (de elementen *hem* of *heem* betekenen woonplaats).

Naast de domeingoederen waren er de *koningsgoederen* (of-wel *rijksgoederen*) van de Frankische vorsten. Het Maasdui-nengebied bevond zich tussen twee concentratiegebieden van rijksgoederen: enerzijds rond Nijmegen, met Mook en het Reichswald en anderzijds in het Midden-Limburg-se Maasdal. Misschien hangt de schijnbare schaarste aan koningsgoed in het Maasduinengebied vooral samen met het ontbreken van bronnen. De naam *vorst* in Grubben-vorst, Broekhuizenvorst en Vorst bij Velden zou kunnen wijzen op een jachtgebied (*foreest*) en meestal had dat een koninklijke oorsprong.

Over de vroegmiddeleeuwse nederzettingsspatronen en landbouw in het Maasduinengebied weten we maar heel weinig. Net als elders was de bewoning waarschijnlijk veelal verspreid en veranderlijk. Veel nederzettingen kregen pas aan het eind van deze fase hun vaste, huidige plek. Mogelijk hebben vroegmiddeleeuwse domeinen de latere ligging en vorm van sommige kerkdorpen mede bepaald. Een paar kerken en kasteelheuvels (Gennep, Afferden, Arcen) komen wellicht uit de vroege middel-eeuwen, maar wat er nu te zien is, stamt voornamelijk uit latere perioden. De landbouw was gemengd met een nadruk op de veehouderij.

Graanbouw, ontginningen en gemene gronden steeds belangrijker

De bevolking in West-Europa was al sinds de zevende eeuw gestaag gegroeid, maar verdubbelde in de vol-le middeleeuwen (1000-1250). Dit leidde tot nieuwe ontginningen van akkercomplexen uit bos, een commer-ciële economie en stadsontwikkeling. Graan is niet alleen voedzaam maar kan na de oogst ook goed worden bewaard. Graanbouw werd daarom steeds belangrijker in het gemengde landbouwbedrijf, ook in het Maasduinen-gebied.

Aan het einde van de dertiende eeuw initieerden de graven van Gelre en de graven van Kleef grootschalige ontginningen. Deze ontginningsgolf versnelde aan het begin van de late middeleeuwen, rond 1270. Een goede afwatering was in de natte broekgebieden essentieel voor succesvolle ontginning. Door de aanleg van parallelle sloten ontstonden strookvormige kavels. Een opmerkelijk voorbeeld is de grote ontginning bij Siebengewald. Voor de afwatering van het gebied werden waterlopen gegraven naar de Maas en de Niers, zoals de Horsterbeek en de bovenloop van de Eckeltse Beek. De Horsterbeek volgt in grote lijnen nog het tracé van de wetering uit het begin van de veertiende eeuw. De Veener Ley of Spaansche Ley is een grenssloot die al bestond vóór de uitgifte van het veengebied voor ontginning.

Verdere ontginningsplannen stagneerden en mislukten in de loop van de veertiende eeuw. Het was een tijd van crisis en pestepidemieën. Wel werden rond Siebengewald stroken uitgezet, maar rond 1800 duiden kaarten het hele

gebied als heide aan. In de omgeving van Siebengewald toont het huidige landschap desondanks nog sporen van de veertiende-eeuwse ontginningspoging. Zo volgen de Gochsedijk, de Boterdijk en de Processieweg deels de strokenverkaveling en zijn nog enkele sporen van de stroken terug te vinden in de latere ontginning. De gehuchten en boerderijen Siebengewald, Flieraij, Vrij, Lakei en de Kleine en Grootte Horst zijn waarschijnlijk in de veertiende of vijftiende eeuw als kampboerderijen begonnen.

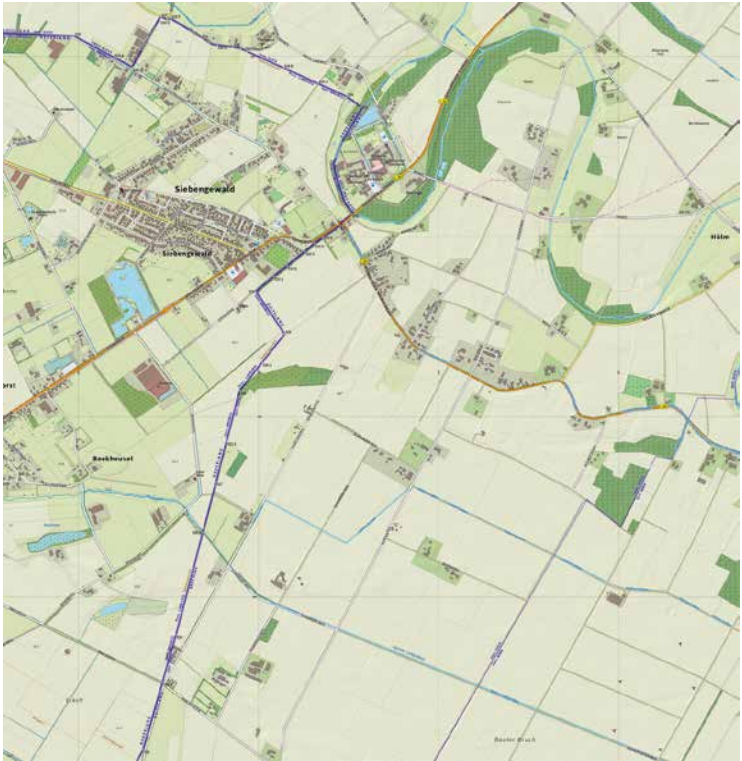
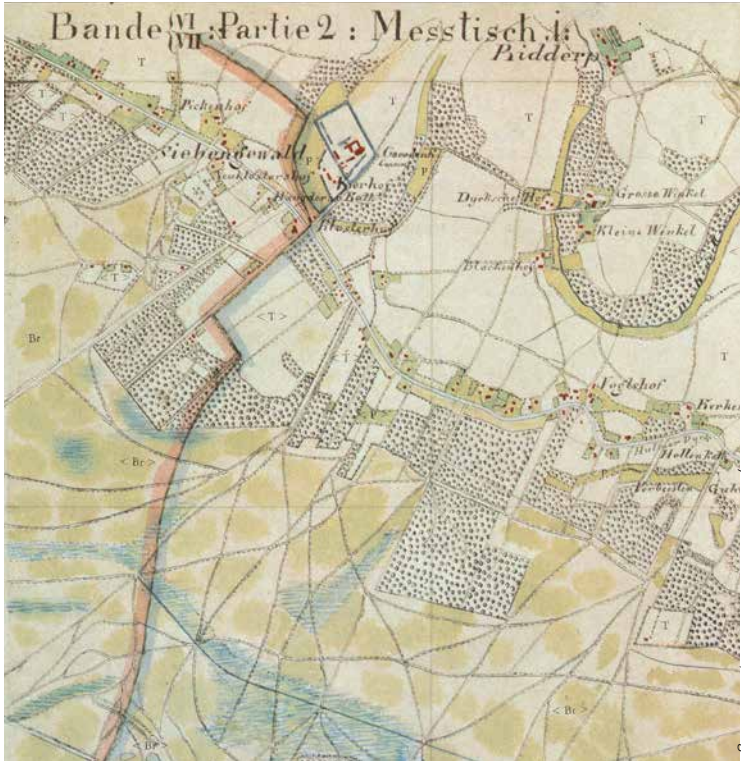
Vanaf de dertiende eeuw ontstond in Noord-Limburg een netwerk van verzorgende plattelandstadjes. Venlo ontwikkelde zich als enige tot een relatief grote stad. Dat kwam doordat de stad op het punt ligt waar de Maas een laaglandkarakter krijgt. Hier moesten goederen vaak worden overgeladen naar een ander type schip en Venlo was daardoor een prima plek om te dienen als overslagpunt voor de Maashandel. Bovendien had de stad stapelrecht. Dat hield in dat overgeslagen goederen eerst in Venlo te koop moesten worden aangeboden. Andere plaatsen, zoals Gennep en Arcen, bleven in hun stedelijke ontwikkeling steken. Gennep kreeg stadsrechten en was ommuurd. Arcen was geen formele stad, maar had wel wallen en poorten. In de late middeleeuwen verloor Arcen haar stapelrecht en daarmee haar positie als handelsplaats aan aartsrivaal Venlo.

In de late middeleeuwen vond een aantal ontwikkelingen plaats die lang hebben doorgewerkt. Zo kwam samen met de opkomst van de steden en van economische specialisatie de geldeconomie weer op. Onder invloed daarvan kwam er een einde aan het hofstelsel. Boerderijen van horige boeren werden omgezet in pachtbedrijven of verkocht. Vanaf de late middeleeuwen begon men met plaggenbemesting. Hierbij werden heideplaggen in een potstal gemengd met mest en op de akkercomplexen

gebracht. Zo ontstonden de *esdekken* (cultuurdek van enkeerdgronden). De middeleeuwse akkercomplexen bevonden zich op de hogere zavelgronden in het Maasdal en op de randen van het middenterras. De plaatsnaam Gening bij Afferden verwijst hier nog naar (gen ing = ‘de eng’). Later werden ook op de schralere gronden van het stuifzandgebied akkers in gebruik genomen (kampen). Ook hier was plaggenbemesting onontbeerlijk, want er bestond nog geen kunstmest.

Van groot belang voor de agrarische economie in de (latere) middeleeuwen en de daarop volgende eeuwen waren de uitgestrekte gemeenschappelijk gebruikte gronden. Onder deze ‘gemene gronden’ vielen de meeste bossen, heiden en moerassen. Ze leverden tal van grondstoffen en producten voor de lokale inwoners: van geriefhout en turfbrandstof tot plaggen voor de akkers, leem als bouw materiaal en honing als zoetstof. Ook werden veel gemene gronden beweïd. Tegen het einde van de middeleeuwen was de exploitatie van de gemene gronden zo intensief geworden dat striktere regelgeving nodig was. Bosbestanden waren door overexploitatie tot heidegebieden gedegenererd. Door de toenemende schaarste aan brandhout gingen de mensen steeds meer turf steken. De oudste aanwijzingen voor turfwinning in Noord- en Midden-Limburg komen uit de voormalige hoogvenen in het Maasduinengebied en ten noorden van Gennep. In de vijftiende eeuw wonnen inwoners van Kevelaer en Weeze bijvoorbeeld turf in het Wellsmeer. De landsheren claimden vanouds de eigendom van de ‘woeste’ gemene gronden, maar ze lieten het gebruik ervan grotendeels aan de lokale ingezetenen, in ruil voor een jaarlijkse vergoeding. Met het schaarser worden van de hulpbronnen verschoof de regulering van de gemene gronden steeds meer van de landsheer naar de lokale dorpsgemeenschappen. De naam ‘gemeinte’ ging van lieverlee over van de regulerende gebruikersgemeenschap op de gemene gronden zelf.

De Tranchotkaart uit 1803 (links) laat zien dat ten zuiden van het middeleeuwse dorp Siebengewald bossen, heide en moerassen lagen. De kaart van 2020 geeft een beeld van het latere grootschalige ontginningslandschap. Bron: Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam, LA.08812gk

bron: Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam, LA.08812gk

Een verdwenen klooster

Net ten zuiden van Arcen ligt langs de Maas Barbara's Weerd, vernoemd naar een van de weinige middeleeuwse kloosters in het Maasduinengebied, het Franciscanenklooster *Insula Sanctae Barbarae* (gesticht in 1452). Er hoorde ook een boerderij en visvijver bij. Ruim een eeuw later (1586) werd het klooster tijdens de Nederlandse Opstand (of Tachtigjarige Oorlog, 1568-1648) verwoest en vervolgens niet meer herbouwd. De locatie is nu nog te zien als een heuvel naast de Rijkssstraatweg (N271). De kloosterhoeve, die in later eeuwen eigendom was van de kasteelheer van Arcen, lag aan de oostzijde van de Rijkssstraatweg. Na te zijn afgebrand in 1880 werd de hoeve herbouwd ter hoogte van de weg naar het Lottumse veer. De voormalige boerderij fungeert nu als hoofdkantoor van Stichting het Limburgs Landschap. Een paar honderd meter noordelijker ligt, ook ten oosten van de Rijkssstraatweg, nog steeds de zogenoemde ‘Klosterspool’ (Kloosterpoel, de voornoemde visvijver).

3.5 Vroegmoderne tijd (1500 - 1800)

Een oud maatschappelijk bestel in nieuw vaarwater

Als beginpunt van de vroegmoderne tijd wordt vaak het jaar 1500, soms ook 1492, genomen. Want met de ontdekking van Amerika door Columbus werd de wereld letterlijk en figuurlijk groter voor de Europeanen. Het Habsburgs-Spaanse rijk, dat in die tijd ook nagenoeg de hele Lage Landen omvatte, groeide in de loop van de zestiende eeuw door zijn veroveringen in Latijns-Amerika uit tot een wereldrijk. Onder invloed van de renaissance, met zijn hernieuwde aandacht voor de cultuur en wetenschap van de klassieke oudheid, maakten kunst en wetenschap in heel Europa bovendien een periode van vernieuwing en bloei door. In de achttiende eeuw zorgde de Verlichting voor nog meer nieuwe impulsen op politiek, wetenschappelijk en cultureel gebied. Er ontstond een Europese agrarische markt, waarin ook gewassen uit de Nieuwe Wereld, zoals de aardappel, een belangrijke rol gingen spelen. Dorpen en regio's waren gaandeweg minder op zelfvoorziening aangewezen. Als de omstandigheden het toelieten of daar aanleiding toe gaven, gingen regio's zich specialiseren in bepaalde teelten.

Vroegmoderne veranderingen in het Maasduinenlandschap

De Tranchotkaart uit de Franse tijd (1794-1814) is de eerste (vrijwel) vlakdekkende topografische kartering van Limburg. In het Maasduinengebied toont ze lokaal vroegmoderne ontginningen, maar zeker geen agrarische specialisaties met grote landschappelijke gevolgen. De laatmiddeleeuwse landschappelijke zonering met hooien weidelanden langs de Maas en in de beekdalen en akkercomplexen (‘velden’) op de hoge ruggen (terrasresten) in de overstromingsvlakte bleef hier tot ver in de negentiende en deels zelfs begin twintigste eeuw bestaan. Dat het landschap weinig veranderde, komt ook door de

relatief bescheiden bevolkingsgroei in deze regio. Productieverhogende agrarische technieken kwamen pas na 1800 in zwang. En dus konden er ook niet meer monden gevoed worden. De vroegmoderne landbouw was gevoelig voor misoogsten, ziekten en epidemieën en bovendien werden onze streken regelmatig geraakt door oorlogen en plunderingen. De bescheiden bevolkingsgroei vertaalde zich in een beperkte groei van de bestaande dorpen. Hoewel er lokaal aanzienlijke stukken grond werden ontgonnen, waren nieuwe vroegmoderne nederzettingen zoals Wellerlooi of De Heide bij Heijen (inmiddels ligt hier het bedrijventerrein ‘de Brem’) meer uitzondering dan regel. Toch heeft de vroegmoderne samenleving op een aantal manieren en plekken een duidelijk stempel gedrukt op het Maasduinenlandschap zoals we het nu kennen. Dat laat een aantal voorbeelden hieronder zien.

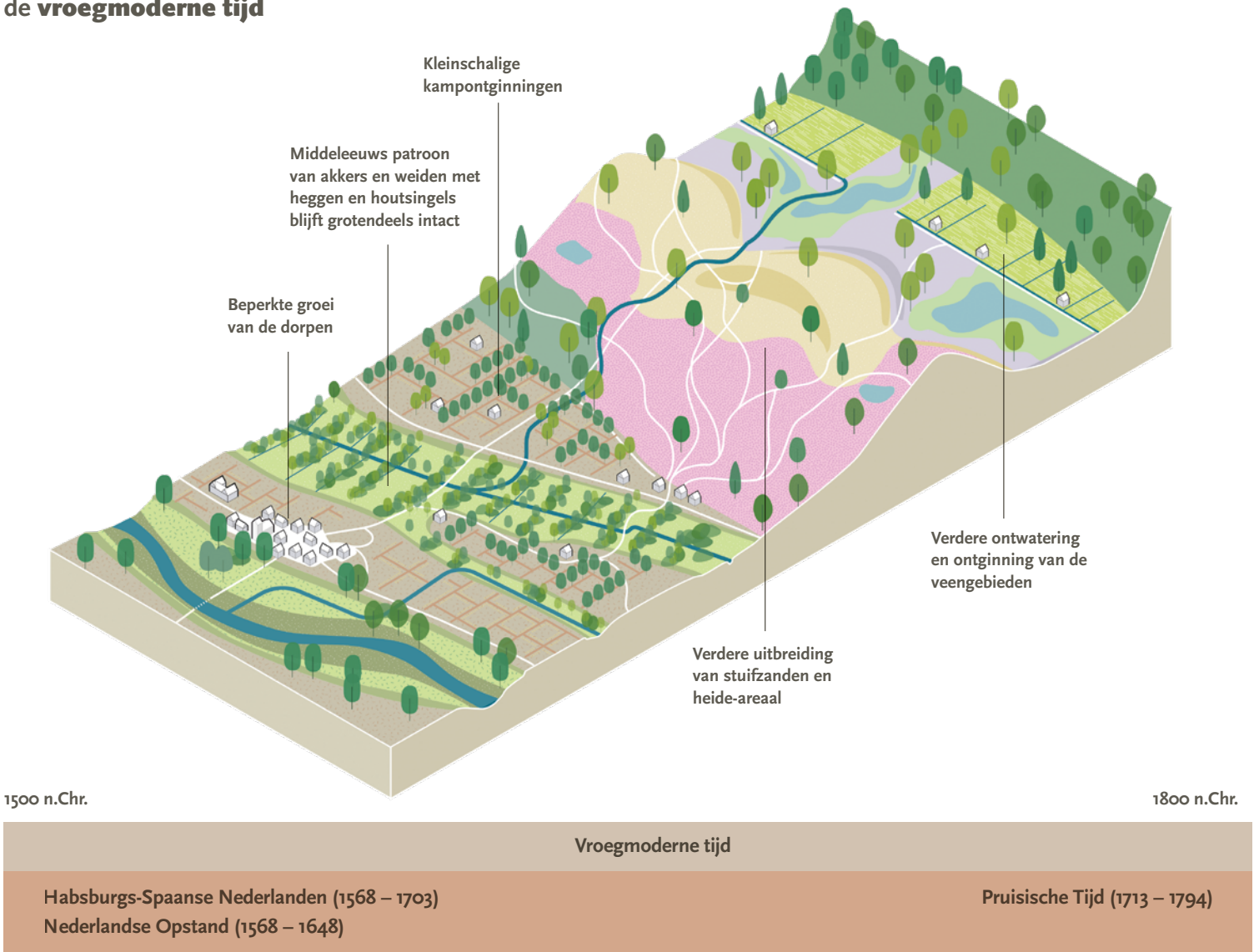
Militair-economische infrastructuur: een onvoltooid kanaal

In de zestiende eeuw wilden de Spaanse zuidelijke Nederlanden een graantje meepikken van de lucratieve Maas- en Rijnhandel. Maar Vlaanderen en Zuid-Brabant hadden geen waterwegen die aansloten op deze twee rivieren. Dus bedachten de Spanjaarden de Fossa Eugenia, een kanaal van Rheinberg in Duitsland via Arcen en Venlo naar de Schelde. Het was een voorstel van ingenieur Haesenvoet uit Geldern dat gehoor vond bij de regering van de Spaanse Nederlanden. Het kanaal is uiteindelijk niet voltooid, maar het tracé is op veel plekken tussen Maas en Rijn nog zichtbaar inclusief fortificaties. Ten oosten van Arcen liggen bijvoorbeeld nog de aardwerken van ‘Fort Hazepoot’ langs het oude kanaaltracé.

Ontginnings- en ontwateringsprojecten in en rond de gemene gronden

Wat betreft het gebruik en de aanblik van de gemene gronden zoals bossen, heiden, zandduinen en moerassen, leek na de middeleeuwen veel bij het oude te blijven.

Het Maasduinengebied in de vroegmoderne tijd

De ‘gemeinten’ bleven in de vroegmoderne periode van groot belang voor de agrarische economie van het Maasduinengebied en ook de overexploitatie van bos en heide bleef haast noodgedwongen bestaan. Wel werd op kleine schaal het cultuurland her en der uitgebreid. Boerderij- en wegnamen als ‘Nieuw Erf’ bij Heijen en ‘Nieuwe Erven’ bij Arcen verwijzen hier nog naar. Het gaat vooral om kampongtingningen. Dat waren kleine, met houtgewassen omheinde akkers aan de randen van de ‘velden’ (bestaande akkercomplexen) of midden op de heide. Deze vroegmoderne ontginningen hebben vaak verspreide bewoning en rechte lijnen.

Vanaf de achttiende eeuw keek men anders aan tegen de uitgestrekte gemene gronden. Centrale overheden gingen zich bemoeien met deze ‘woeste gronden’, en bestuurders wilden deze gronden liever privatiseren en laten ontginnen. Zo zouden ze economisch en fiscaal meer opbrengen dan wanneer ze als gemene gronden in gebruik bleven. In de achttiende-eeuwse Maasduinen werd het centraal gezag vertegenwoordigd door het nog jonge koninkrijk Pruisen. Koning Frederik bood ontginners 30 rijksdaalders en 6 jaar ontheffing van grondbelasting.

Zo wilde de Pruisische overheid ook de natte Niersvallei bij Geldern ontwateren en ontginnen. In 1770 werd opdracht voor de aanleg van het Gelderns-Nierskanaal gegeven, dat vanaf 1777 het overtollige Nierswater richting de Maas ging afvoeren. In de benedenloop, ter hoogte van De Hamert, heeft dit kanaal zich vrij in de terrasrand kunnen insnijden en is het een snelstromend riviertje geworden. Het geldt nu als een van de bijzondere plekken in de Maasduinen.

Het voorbeeld van het Gelderns-Nierskanaal laat zien dat de landsheer verantwoordelijk was voor de waterhuishouding in en rond moerasgebieden. Zo werd in de eerste helft van de zestiende eeuw in opdracht van walddgraaf Derick van Eijckel (in dienst bij de hertog van Kleef) de veertiende-eeuwse wetering verbeterd om de Hülmerheide en het Gocherveen te ontwateren voor turfwinning. Zo zijn vermoedelijk ook op gezag van de landsheer in het gebied bij Milsbeek de Hondsiepsebeek en de Tielebeek gegraven om turfwinning mogelijk te maken in het Koningsven, het grote veengebied aan de voet van het Reichswald.

Nieuwe ‘powerscapes’ rond middeleeuwse kastelen
De oude middeleeuwse kastelen verloren met de veranderende verhoudingen hun bestuurlijke en militaire functie. Representatie en uitstraling werden steeds belangrijker. Geïnspireerd door de grote voorbeelden van absolutistische vorsten deden barokke elementen en formele en symmetrische tuinen hun intrede, zoals bij de kastelen Arcen, Well en Bleijenbeek. Bijzonder voor Nederland zijn ook de recent ontdekte restanten van twee doolhoven nabij kasteel Arcen. De lokale benaming ‘Dalgert’ (vergelijk doolgaard) heeft - zonder dat het nog herkend werd – de verwijzing naar het doolhof al die tijd bewaard. Een bijzondere combinatie van jachtterrein en lusthof

zijn de konijnenwarandes die her en der in Noord-Limburg hebben bestaan. Juist de Maasduinen, omgeven door natte gebieden, waren ideale konijnenwarandes. De dieren konden hier niet goed ontsnappen. En zo leverden zelfs de schrale duinen nog iets op. Onder meer rond Bleijenbeek was omstreeks 1530 sprake van ‘sandbergen ind knynsbergen’. Een voor Limburg bijzondere vorm van adellijke jacht was de eendenjacht via eendenkooien. In het Wellsmeer ligt een laagte als restant van een eendenkooi van de kasteelheer van Well. Ook het Pikmeewenwater op De Hamert is benut als eendenkooi en op landgoed Arcen lag de eendenkooi in het Lommerbroek. Vanaf de Franse tijd zijn deze exclusieve rechten verloren gegaan en zijn de eendenkooien in verval geraakt.

Deze uitsnede van de Tranchotkaart (ca. 1805) laat mooi het vroegmoderne landschap van het Maasduinengebied rond Afferden en Bergen zien.
Bron: Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam, LA.08812gk

Oude prent van Kasteel Well.

Vervaardiger: Delemarre, G.Th. – Fotograaf: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 98.875

Een Mariakapelletje in Velden. Deze kapel is in 1812 gebouwd door Petrus Vosbeek, op de plek waar in dat jaar de monstrans van de kerk in Velden was teruggevonden. Deze monstrans was hier in verband met de destijds Franse bezetting jarenlang in de grond verborgen geweest.

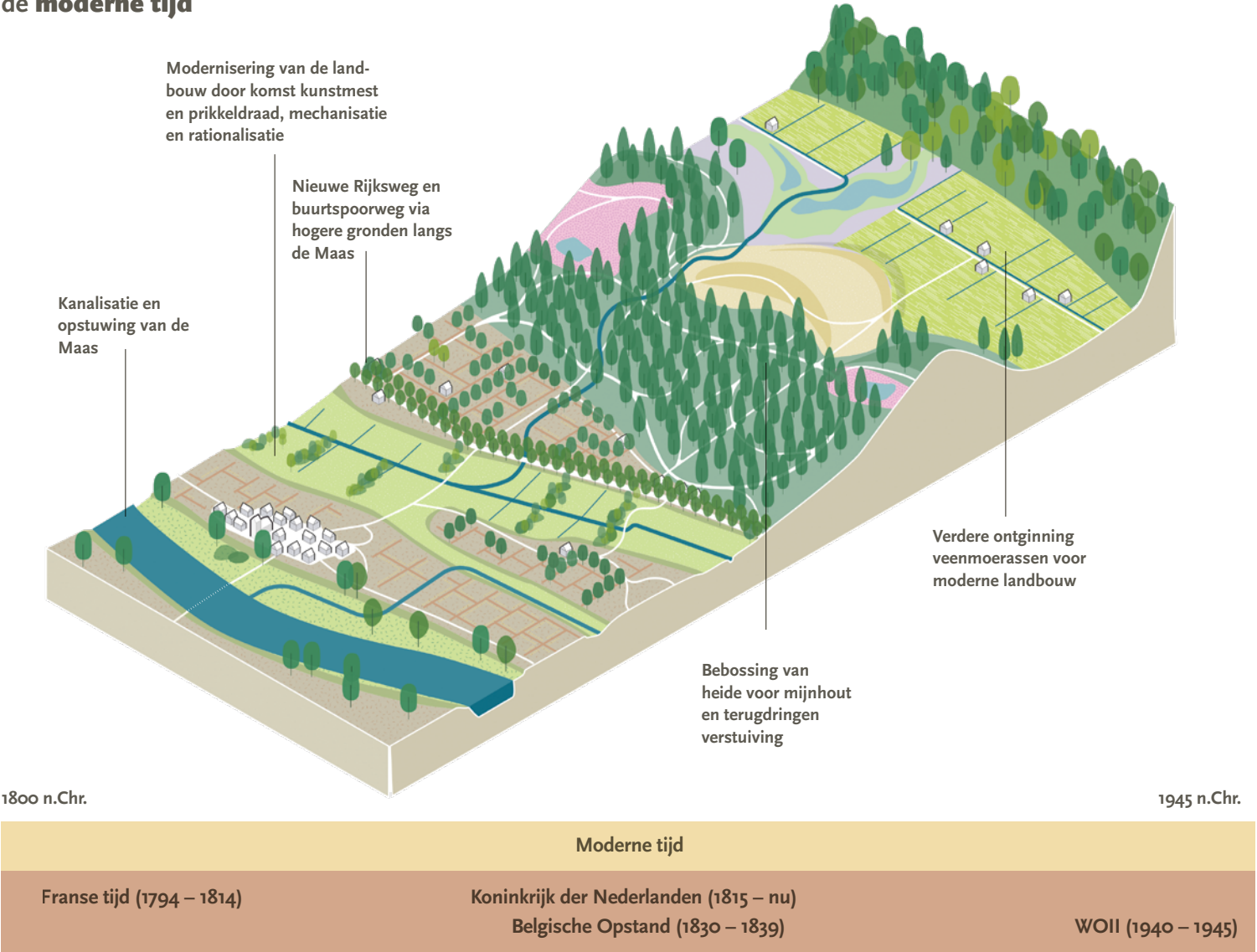

De contrareformatie: sporen van een katholiek ‘powerscape’

Na de Nederlandse Opstand (1568-1648) (voorheen 80-jarige oorlog) bleef het Maasduinengebied als onderdeel van de Spaanse Nederlanden en later Pruisen goeddeels katholiek. Als reactie op de reformatie kwam in de zestiende en zeventiende eeuw de katholieke contrareformatie op gang. Onderdeel daarvan waren de bedevaartsoorden en de Mariaverering. Een voorbeeld net over de grens is Kevelaer, met zeventiende-eeuwse wortels als bedevaartsplaats. Tot in de twintigste eeuw trok men vanuit Limburg, Gelderland, Brabant en zelfs de provincie Luik op bedevaart naar Kevelaer. De Bedevaartsdijk van Aijen naar de Wellsche Hut (met een wegkruis) herinnert aan de voetprocessies naar Kevelaer.

Het Maasduinengebied in de moderne tijd

3.6 Moderne tijd (1800 - 1945)

Een nieuwe wind in Europa

Vaak wordt de Franse Revolutie (1789-1799) als startpunt beschouwd van de moderne tijd. Kort voor 1800 veranderde ook in de Lage Landen en het Duitse Rijnland de staatsinrichting naar het Franse revolutionaire motto ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’. Daarmee vervielen de middeleeuwse privileges van adel en geestelijkheid, werd de scheiding der machten doorgevoerd, kwamen individuele mensenrechten op de agenda, en werd een sterk centraal staatsbestuur gemeengoed. Dat laatste betekende ook dat die sterke centrale overheid via haar beleid en regelgeving een veel krachtiger stempel op de ontwikkeling van het landschap ging drukken dan voorheen. Deze ontwikkeling werd in de achttiende eeuw al merkbaar in de inzet van de Pruisische regering om heidegebieden zoals de Maasduinen te ontginnen. Deze moderne verworvenheden bereikten de Lage Landen en het aangrenzende Duitse Rijnland via het revolutionaire Franse bezettingsleger. In de Franse tijd (1794-1814) was het Maasduinengebied bestuurlijk

ondergebracht bij het bezette Duitse Rijnland. Vanaf 1802 werden deze bezette gebieden ingelijfd in het Franse keizerrijk. De Franse tijd duurde maar twintig jaar, maar was politiek en maatschappelijk van blijvende invloed. Dat zie je bijvoorbeeld in de molenwereld. In 1798 schaften de Fransen de molendwang af waardoor boeren voortaan hun graan op de dichtstbijzijnde of goedkoopste molen konden laten malen. Dit bracht afgelegen molens in de problemen. De afschaffing van de molendwang zorgde ook voor de bouw van nieuwe molens. Dat waren vooral windmolens, die goedkoper waren dan watermolens. Veel van die molens in het Maasduinengebied werden in de Tweede Wereldoorlog zwaar beschadigd of geheel vernield.

Na de nederlagen van Napoleon werd op het Congres van Wenen (1814-1815) de kaart van Europa opnieuw getekend. Er moesten sterke bufferstaten rond Frankrijk komen die eventuele nieuwe Franse expansiedrang konden weerstaan. Een daarvan was het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden onder koning Willem I, dat vijftien jaar lang ook België en Luxemburg zou omvatten. Om de vrije

doorvaart van schepen op de Maas te borgen kwam de landsgrens op circa 3 kilometer (kanonschotsafstand) van de Maas te liggen. Daardoor kwam de smalle landstrook waarin de Maasduinen liggen bij Nederland.

Oude relaties over de grens

Limburg is lang op zoek geweest naar zijn plek binnen dat nieuwe Nederland en Europa. Er was veel sympathie voor de Belgische opstand van 1830 tegen de autoritaire en protestantse Willem I. Limburg inclusief het Maasduinengebied werd zelfs Belgisch tot de definitieve scheidingsregeling met Nederland in 1839. Als wisselgeld voor het verlies van de Belgische helft van Luxemburg moest de Duitse Bond toen gecompenseerd worden en zo werd Nederlands Limburg (met de Maasduinen) in 1839 als ‘Hertogdom Limburg’ onderdeel van die Duitse Bond. Toen deze bond in 1866 door onenigheid tussen Pruisen en Oostenrijk uiteenviel, kwam Limburg in 1867 als volwaardige provincie bij Nederland. Maar pas door de Eerste Wereldoorlog, toen het perspectief om Belgisch of Duits te worden duidelijk minder aantrekkelijk was en de Limburgse economie zich bovendien had moeten heroriënteren door de gesloten grenzen, gingen de Limburgers zich sterker dan voorheen als Nederlanders beschouwen. Toch bleef Duits geld in veel Noord-Limburgse dorpen in de eerste decennia van de twintigste eeuw een belangrijk betaalmiddel. Als er überhaupt al geld aan te pas kwam. Een oude dialectopname over het in dienst nemen van boerenknechten (jaarlijks in mei) illustreert dit. Een inwoner van Siebengewald (geboren in 1896) zegt het zo:

‘de mie-penning, dat waren drie markstukken vroeger; rijksdaolders kenden wij niet. We hebben altijd met Duits geld moeten werken vroeger hier, in den helen grensstreek; doe kenden ze gar gen Hollands geld.’

De oude relaties tussen gebieden aan weerszijden van de landsgrens zien we ook in de ‘traktaatbedrijven’. Dat zijn boerderijen die aan beide kanten van de grens land hadden. Die situatie was mede ontstaan doordat vlak over de Duitse grens een aantal dorpen lag, terwijl aan de Nederlandse kant de dorpen veelal verder van de grens, voorbij de rivierduinen en nabij de Maas lagen. Al in het grenstraktaat van Kleef (1816) tussen Nederland en Pruisen waren voor deze traktaatbedrijven regelingen getroffen, die in de daaropvolgende tijd vaak voordeel brachten voor de betrokken boeren. De bedrijven speelden ook een rol in ontginningen zoals die van het Wellsmeer in de eerste decennia van de twintigste eeuw.

Agrarische vernieuwingen en veranderend landgebruik

In de moderne tijd voltrok zich ook een agrarische revolutie. Waar de landbouw rond 1800 nog goeddeels zelfvoorzienend was, ging ze in de loop van de negentiende eeuw steeds meer voor de markt produceren. Daardoor werd de agrarische sector gevoeliger voor marktschommelingen. Of het goed of slecht ging in de landbouw had gevolgen voor het verloop van de ontginningen en dus voor het landschap. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw maakten Nederland en het Maasduinengebied geleidelijk kennis met kunstmeststoffen, mechanisatie, toenemende

marktinvoer in het boerenbedrijf en rationalisatie. Voordat moderne kunstmeststoffen gangbaar werden, werden akkers al bekalkt. Zo vertelt een inwoner van Lomm (geboren in 1929) in een oude dialectopname over een lokale kalkmolen:

‘die meule die aan de Maas gestaon haet, beej de Haag-baek. Des ’n alde meule gewaes woe vroeger mergel gemalen is. [...] Dus de mergel is door de Maas aangeveurd gewaore. [...] En vroeger woort ja met mergel gemaes, det waar iejn van de urste soorte kunstmaes.’

De aanvoer via de Maas van kalk (‘mergel’) als bodemverbeteraar in Noord-Limburg en het Duitse achterland gaat terug tot de middeleeuwen. Aanlegplaatsen waar de kalk werd gelost, werden wel als (h)amer aangeduid. De gebiedsnaam ‘De Hamert’, tussen Arcen en Wellerlooi, verwijst hier nog naar.

Ontginning van de gemene gronden door bosaanplant en voor de landbouw

De komst van kunstmeststoffen had grote gevolgen voor het gebruik en beheer van de uitgestrekte gemene gronden in het Maasduinengebied. Boeren met toegang tot kunstmest hoefden niet langer de heidegronden te gebruiken als onderdeel van hun bedrijfsvoering. Aanvankelijk werden de ‘woeste gronden’ vooral bebost voor mijnhout, maar na 1890 begon het bosareaal af te nemen. De houtprijzen waren meestal zo laag dat het niet rendabel was het hout naar de naar de Luikse en later Zuid-Limburgse mijnen te vervoeren. Bovendien was er na de Eerste Wereldoorlog steeds meer kunstmest beschikbaar en kon men ook de slechtere gronden gaan gebruiken voor landbouw. Bebossing werd beperkt tot de allerslechtste gronden.

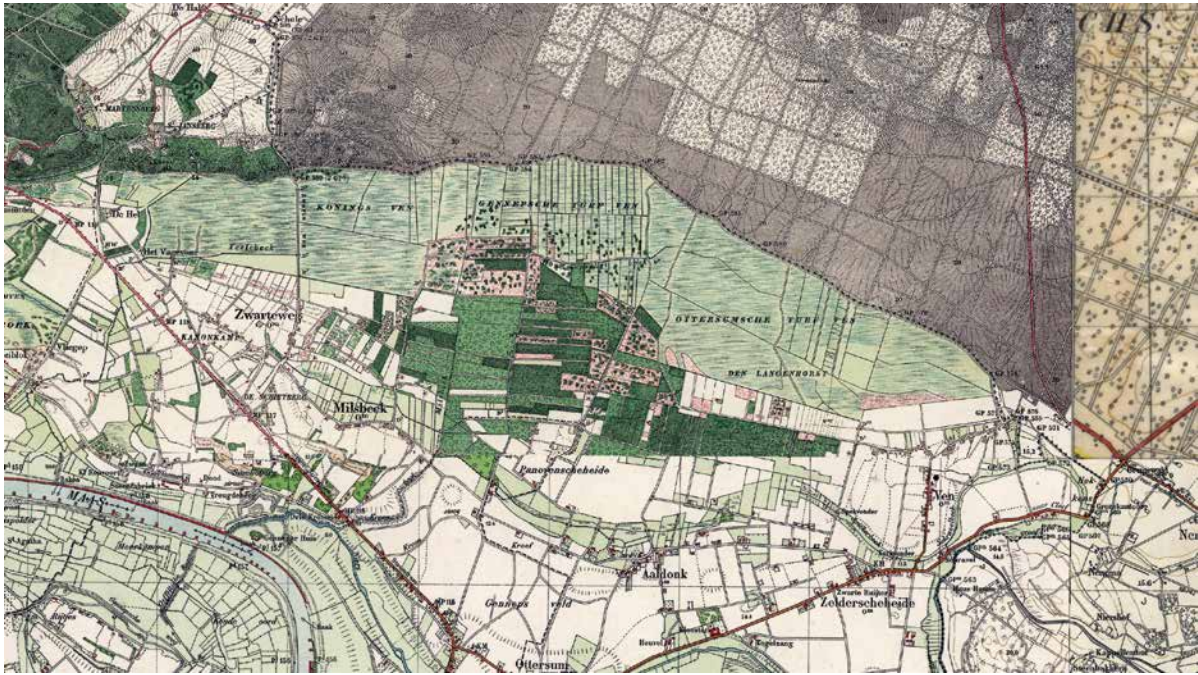
Eind negentiende eeuw greep de overheid in om te voorkomen dat het bosareaal te ver zou teruglopen. In 1899 werd Staatsbosbeheer opgericht om bossen op woeste gronden te ontwikkelen voor houtproductie en om zandverstuivingen tegen te gaan. Vanaf 1907 konden gemeenten via Staatsbosbeheer renteloze voorschotten en technische hulp krijgen bij het bebossen van heidegrond. Men sprak wel van ‘renteloosvoorschotbossen’. Dit overheidsingrijpen kon nog steeds niet voorkomen dat het bosareaal netto afnam ten gunste van nieuwe landbouwgrond. Landbouw gaf een hogere opbrengst per hectare en bovendien werd die opbrengst veel sneller bereikt: binnen één in plaats van dertig jaar. Rond 1900 kwam de ontginning tot akkers en grasland in een stroomversnelling. Grote arealen op het vanouds met veenmoeras bedekte oude Maasterras oostelijk van de rivierduinengordel werden in de eerste decennia van de twintigste eeuw tot landbouwgrond ontgonnen. Voorbeelden zijn het Wellsmeer, de ontginning Ceres en het Koningsven met het Gennepse en Ottersumse Turfven.

Modernisering van infrastructuur

Vanaf de negentiende eeuw wilden centrale overheden gebiedsdelen beter met elkaar verbinden. De landverkeersroute langs de Maas gaat weliswaar terug tot de Romeinse tijd, maar pas vanaf de jaren 1840 kreeg het tracé van de rijksweg van Nijmegen via Venlo naar

Het gebied Koningsven-De Diepen, aan de voet van het Reichswald ten noorden van Gennep. Het bovenste kaartbeeld is van rond 1930. Het natste deel van het gebied is nog deels onontgonnen veen, al had dit toen al een eeuwenlange geschiedenis van turfwinning achter zich, zoals ook de veldnamen met ‘turfven’ laten zien. In het midden het kaartbeeld van rond 1970. Het hele gebied is ontgonnen en in agrarisch gebruik. Het kaartbeeld beneden geeft de huidige situatie weer. In het vroegere veengebied aan de voet van het Reichswald vindt ontzanding plaats in combinatie met natuurontwikkeling (plassen).

Bron: Kadaster/
Topotijdreis.nl

Maastricht (N271) zijn huidige vorm. Het is de met laanbomen omzoomde, beeldbepalende ‘hoofdadervan de Maasduinen. De Nederlandse regering voelde zich hiertoe extra genoodzaakt omdat door de scheiding van Belgisch- en Nederlands-Limburg in 1839 de ten westen van de Maas gelegen ‘Napoleonsbaan’ van Maastricht naar Venlo deels in België was komen te liggen. De opvolger van deze ‘Napoleonsweg’, de rijksweg Nijmegen-Venlo-Maastricht, slingerde door vrijwel alle dorpskernen. Alleen tussen de dorpen werden de bestaande wegverbindingen namelijk vervangen door een kaarsrechte nieuwe grindweg.

Een geheel nieuw fenomeen in de negentiende eeuw waren de spoorwegen, een uitvinding uit de Britse industriële revolutie. Drie spoorlijnen doorkruisten of ‘schampten’ het Maasduinengebied: vanaf 1878 de spoorlijn Boxtel-Gennep-Wesel (in de volksmond het ‘Duits Lijntje’), vanaf 1883 de ‘Maaslijn’ Nijmegen-Venlo ten westen van de Maas en vanaf 1874 de spoorlijn Venlo-Wesel. Deze spoorlijnen verbonden vooral de grotere steden met elkaar. Maar het leverde nauwelijks een betere ontsluiting op voor veel dorpen. Dat gold zeker voor de dorpen van het Maasduinengebied waarvan de meeste, zonder spoorlijn, geïsoleerd bleven tussen de Maas en de Duitse grens. Zoals elders brachten ‘buurtspoorwegen’ hier uitkomst. Deze waren goedkoper in aanleg en exploitatie dan volwaardige spoorlijnen. Ze volgden vaak een hoofdweg, zoals de rijksweg Nijmegen-Venlo. Spin in het web in deze regio was de N.V. Maas-Buurtspoorweg, gevestigd in Gennep. Via stoom- en later dieseltractie heeft deze lokaal-spoorlijn het uitgehouden tot 1944, toen de exploitatie door oorlogsschade werd gestaakt. Na de oorlog werd het personen- en goederenvervoer dat decennia door de tramlijn was verzorgd, vervangen door bussen en vrachtwagens.

De Maas heeft eeuwenlang gediend als verkeersader. Het probleem van deze regenrivier voor de scheepvaart was echter dat er ‘s zomers vaak te weinig water was en ‘s winters juist te veel. Het periodieke watertekort werd vanaf de vroege negentiende eeuw nog nijpenderder doordat de nieuwe Zuid-Willemsvaart en andere zijkanalen water aan de Maas onttrokken. Daar kwam nog bij dat tot begin negentiende eeuw stroomopwaarts vervoerde goederen in Venlo moesten worden overgeslagen op kleinere schepen, omdat het verhang van de rivier ten zuiden van Venlo veel groter was. Uiteindelijk besloot de regering in 1915 de Maas stroomafwaarts van Maasbracht te kanaliseren. Daarbij zijn diverse stuwen en sluizen aangelegd, zoals bij Afferden. Rond 1929 was het werk grotendeels gereed en was de bevaarbaarheid van de rivier flink verbeterd.

Sporen van strijd op geestelijk en wereldlijk vlak
In de late negentiende eeuw zijn vanuit Duitsland nieuwe kloostergebouwen in de Limburgse grensstreek gesticht. Aanleiding hiervoor was de Duitse ‘Kulturkampf’ (1871-1917) tussen de (Pruisische) staat en de katholieke kerk. Het rijksmonumentale voormalige kloostercomplex Maria Roepaan bij Ottersum (gebouwd 1897-1909) is er een voorbeeld van.

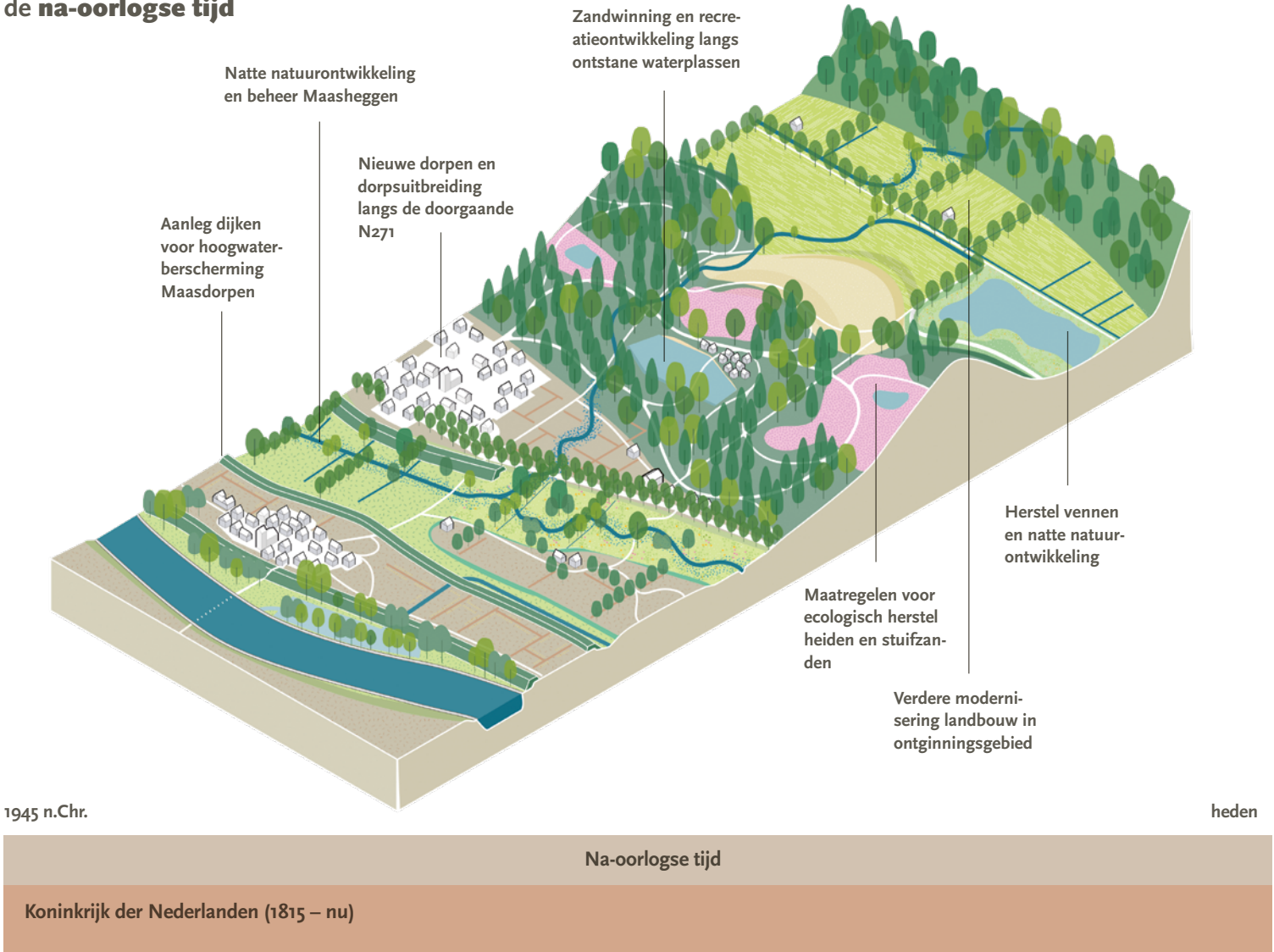

Boven: de buurtspoorweg langs de Rijksweg bij Afferden rond 1920. Nationaal Archief, Fotocollectie Nederlandse Heidemaatschappij

Midden: de Maas ter hoogte van de stuw bij Afferden.

Onder: het rijksmonumentale voormalige kloostercomplex Maria Roepaan bij Ottersum (gebouwd 1897-1909) Situatie in 2001. Vervaardiger: Koning, J.P. de - Fotograaf: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 349.790

Het Maasduinengebied in de na-oorlogse tijd

3.7 Na-oorlogse tijd (1945 - nu)

De na-oorlogse tijd typeert zich door wederopbouw en welvaartsstijging. Wederopbouw was voor deze deels verwoeste en toch al relatief arme streek zeer noodzakelijk. En net zoals elders in Nederland heeft dit geleid tot een aanmerkelijk veranderd en veel intensiever gebruikt landschap dan voorheen. Dorpen en bedrijventerreinen breidden zich fors uit, landbouw werd hoogproductief, er kwamen kassen, er kwamen wegen en snelwegen bij, de Maas werd verder gekanaliseerd. Ook werden grote arealen afgegraven voor zandwinning. Dit ging allemaal ten koste van flinke oppervlakten bos, heide en landbouwgrond. Tegelijkertijd nam de maatschappelijke waardering voor natuur en landschap sterk toe. Bos- en natuurbeherende organisaties gingen samenwerken in het Nationaal Park de Maasduinen, en nieuwe natuurwetgeving versterkte de duurzame bescherming van het gebied.

Tweede Wereldoorlog

De Duitse inval in Limburg vond plaats in de vroege morgen van 10 mei 1940. De provincie was een belangrijk

opmarsgebied bij de aanval in het westen. Als eerste richtte de strijd zich op enkele bruggen over de Maas. De Maaslinie hield niet lang stand. De zes Duitse divisies en de 4de Panzer-Division trokken in een paar uur tijd dwars door Limburg richting Antwerpen en Brussel.

Het Maasduinengebied en Noord-Limburg zijn vier jaar later hard geraakt door oorlogshandelingen, vooral in september 1944 tijdens Operatie Market Garden. Na het falen van die operatie verschoof het front naar de Maas. Dat maakte de situatie extra zwaar voor de bewoners van de oostelijke Maasoever, in het Maasduinengebied. Zij werden gedwongen loopgraven en schuttersputjes voor het Duitse leger te graven, terwijl de voedselvoorziening steeds moeilijker werd. De lokale bevolking zat de Wehrmacht letterlijk in de weg. Bovendien waren de Duitsers bang voor spionage door burgers. Vanaf oktober 1944 begon een gedwongen evacuatie van de burgerbevolking uit het Maasduinengebied. Mensen vertrokken met handkarren, kruiwagens of kindervagens richting Oost- en Noord-Nederland. Het zou tot voorjaar 1945 duren voordat ze naar huis terug konden. Of wat daar van over was. Sommige dorpen zijn door geallieerde

beschietingen zwaar beschadigd geraakt, deels verwoest. Ook elders in de Maasduinen was veel oorlogsschade: verwoeste huizen, boerderijen, kerken en kastelen lagen in puin. De grote hoeveelheid na-oorlogse nieuwbouw getuigt van het turbulente laatste oorlogsjaar.

Nabij Afferden staat de sprookjesachtige ruïne van kasteel Bleijenbeek. Ook dit is het resultaat van een zwaar bombardement in 1945, dat het oorspronkelijke gebouw grotendeels verwoestte. De historie van dat kasteel gaat terug naar de veertiende eeuw, toen hier een eenvoudige verdedigbare boerderij werd gebouwd aan de Bleije of heldere beek, later Eckeltse Beek genoemd.

Dorpsuitbreidingen en verstedelijking

Vrijwel alle dorpen zijn na de oorlog flink uitgebreid met woningen en bedrijfsterrinen. Gennep is bijvoorbeeld een oud stadje met tot vlak na de oorlog nog duidelijk afgebakende grenzen. Wel was er wat bedrijvigheid rondom de toen nog bestaande spoorlijn vanuit Brabant naar Duitsland. In de jaren zestig kwam de uitbreiding pas goed op gang met een haven, nieuwe woonwijken en de internaatgebouwen van de St. Augustinusstichting (later samengegaan met Maria Roepaan). De provinciale weg, de latere N271, werd verlegd om het centrum en de woonwijken te ontlasten. Heyen (thans Heijen) is vanaf de jaren zeventig fors met woonwijken uitgebreid. Net voor 2000 ontstond het grote bungalowpark het Heijderbos. Op vergelijkbare manier breidde Afferden zich uit. Ook trouwens met een grote recreatieonderneming: Klein Canada.

Anders ging het bij Bergen dat ook nu nog steeds een klein dorpje is met enkele straten. Aan de oostkant van de huidige N271 verrees in de jaren zestig een heel nieuw dorp: Nieuw Bergen. Daarnaast verrees er het bedrijventerrein de Flammert. Nieuw Bergen is nu het grootste dorp van de gemeente. Iets vergelijkbaars vond plaats bij Well. Hier werd vooral in de jaren zeventig en tachtig de woonwijk Papenbeek uit de grond gestampt. Wellerlooi was na de oorlog niet meer dan enkele huizen en boerderijen langs en nabij de doorgaande weg. Nu is het toch een echt dorp geworden, met een kerk, een plein en een kroeg.

Arcen lijkt een beetje op Well. Het ligt aan de Maas, heeft een kasteel om de hoek en breidde alsmaar uit. Dat begon al eind jaren vijftig. En ook hier kwam de bebouwing pas goed op gang na de verlegging van de N271. Het dorp is trouwens landelijk ook bekend van de Hertog Jan Bierbrouwerij, opgericht in 1981 onder de naam Arcense Stoombierbrouwerij. Dat was weer een voortzetting van De Vriendenkring uit 1915. Een brouwerij met een lokale bron. En het kasteel is beroemd geworden met zijn Kasteeltuinen.

In 1900 is Lomm nog een gehucht maar kreeg een flinke uitbreiding, met een kerkgebouw uit 1937, woonwijken en verder kassen en een gestaag uitbreidend bedrijventerrein: de Spikweien. Velden was een wat groter dorpje, maar groeide gestaag met in de jaren zeventig nog een grote oostelijke uitbreiding op de Hasselderheide.

Oorlogsschade aan de Andreaskerk in Velden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd in 1945 de toren opgeblazen. De rest van de kerk raakte zwaar beschadigd. In de twee volgende jaren werd het kerkgebouw hersteld, maar de toren werd – een geleiding hoger – pas in 1955 herbouwd. Naast de kerk staat een Heilig Hartbeeld uit 1930.

Bron: NOS/NIOD

En dan hebben we nog een heel nieuw ‘dorp’, namelijk Tuindorp. Dit tuinbouwdorp is ontstaan na de Tweede Wereldoorlog. De vooroorlogse ontginning in Wellerlooi was na de oorlog vernat door gebrek aan onderhoud, lag vol met oorlogsmunitie en was in onbruik. De gemeente Bergen nam enkele gebouwen over en ging in samenwerking met de landbouworganisatie LLTB en Venlose tuinders over tot de uitgifte van percelen aan jonge tuinbouwers. En zo ontstond begin jaren vijftig Tuindorp. Van de kleine tuinmanshuizen zijn er nog veel herkenbaar maar verder is het vooral een grootschalig kassengebied geworden.

Het inwonertal van de gemeente Bergen is tussen 1950 en 2023 gegroeid van 9000 naar ruim 13.000. Een groei van bijna 45 procent. Dat lijkt misschien veel, maar de Nederlandse bevolking groeide in diezelfde periode met 70%.

De zand- en grindwinningen

Een opvallende – en onomkeerbare – verandering van het landschap, is het ontstaan van grote zandwinplassen. De eerste afgravingsplannen stammen uit het begin van de vorige eeuw. Er was grote behoefte aan beton- en metselzand voor de wederopbouw en men wilde voor-

Ruïne kasteel Bleijenbeek. Sinds de consolidatie van de ruïne in de jaren 2010 is de erfacht van het complex in handen van Stichting het Limburgs Landschap.

Burgemeester A.A.M. van Mackelenbergh van de gemeente Bergen bij het uitspreken van een feestrede, 1960.
Bron: Archief Well

Moe maar vastberaden. Nooit opgeven!

De oorlog heeft in de toch al niet zeer welvarende streek veel schade aangericht. Landbouw was destijds, naast enige fabrieksmatige nijverheid, de belangrijkste bron van inkomen. Maar ook dat was verre van een vetpot. In 1953 stond in het katholieke dagblad De Tijd een reportage uit het gebied met als titel: ‘De problemen en grieven zijn vele’. Hierin wordt de burgemeester van destijds, de heer van Mackelenbergh, geciteerd: *“We voelen ons hier als een zieke. We krijgen wel eens een bemoedigend klopje op de schouder, maar van positieve hulp is geen sprake. Sinds de dertiger jaren vecht men hier tegen een steeds monsterachtiger wordend werkloosheidsprobleem. De versnipperde en minimale agrarische bedrijven en de weinige kleine fabrieken kunnen het toenemend arbeidsoverschot onmogelijk opvangen. Het kleine boeren-probleem wordt steeds nijpender. In de gemeente Bergen is 51% van de boerenbedrijven kleiner dan 5 hectare en 23% zelfs kleiner dan twee hectare. De slechte ontwatering maakt een betere waterbeheersing noodzakelijk en ruilverkavelingen zijn dringend noodzakelijk om de versnippering en de verwaarloosde ontsluiting van het cultuurland op te heffen. De ruilverkaveling voor een gebied van 12.000 hectare rondom Bergen is aangevraagd maar tot nu toe nog niet beantwoord. Als we dan een economisch noodgebied zijn, laat ze ons dan tenminste die ruilverkaveling geven. Het zou een zegen voor honderden boerengezinnen betekenen”*.

Van Mackelenbergh kreeg destijds als antwoord op zijn vraag voor een ruilverkaveling: Het is economisch niet verantwoord. Dat maakte hem nog meer verbolgen: *“Het is natuurlijk een niet normaal deel van Nederland, maar mensen hier hebben evenveel*

rechten om ook in de zon te lopen. Het laten bestaan van deze toestanden is evenmin economisch. Elke werkloze kost het Rijk jaarlijks 2.000 gulden!” Uit het artikel blijkt verder dat er geen bruggen zijn over de Maas, de drinkwatervoorziening kwalitatief uitermate slecht is, en ook de stroomvoorziening is pover. Het plan van Rijkswaterstaat om grootschalig zand te gaan winnen wijst de gemeente boos af vanwege een gevreesde ontregeling van het grondwater en de risico’s voor de landbouw. De regio stelt op eigen initiatief een Welvaartscommissie Noord-Limburg in. Industrialisatie, verbetering van de agrarische positie, bevordering van het toeristenwezen, en bestudering van de mogelijkheden voor emigratie zijn de speerpunten. De industriële sector wil vooral de sterk agrarische bevolking over laten schakelen van agrarisch denken naar industrieel denken met meer intensieve land- en tuinbouw. Men heeft hierbij vooral het oog op de jongere generatie. Tenslotte streeft de Commissie naar het doorbreken van het isolement: zonder Maasbruggen is Noord-Limburg ten dode opgeschreven.

En dan is er nog het ‘interprovinciaal grondgebruik’. Zolang Noord-Limburg arm is, konden de beter boerende Gelderlanders en Brabanders de vruchtbare Maasuitwaarden tegen een laag tarief pachten van de rijke Limburgse landheren. Dat is een doorn in het oog van boeren en bestuurders. Het wordt gezien als een vorm van uitbuiting. Er zijn dus problemen genoeg in deze regio om op te lossen. De burgemeester is daarin vastberaden: *“We worden wel eens moe, maar de moed opgeven, dat nooit!”*

komen dat door lukrake ontgrondingen het waardevolle cultuurlandschap langs de grote rivieren verder werd aangetast. Een meer planmatige aanpak was nodig en daarbij was het oog gevallen op een omvangrijk gebied aan “woeste gronden” in de gemeente Bergen. Voor de gemeente Bergen, eigenaresse van die gronden, waren de plannen financieel-economisch bijzonder aantrekkelijk. Naast de afdracht aan zandopbrengsten zou er na ontgroning een aantrekkelijk recreatie- en watersportgebied ontstaan. Om het gebied te ontsluiten voor de tienduizenden recreanten zou er bovendien een toeristenweg aan de oostzijde van de duinen kunnen komen. Deze Ceresweg is in 1971 aangelegd en loopt als toeristische weg door tot Arcen in het zuiden.

Door de zand- en grindbedrijven werd een speciale organisatie in het leven geroepen om grote investeringen te kunnen doen, de Centrale Industriezand Voorziening. Deze zorgde onder meer voor de bouw van een brug in De Kamp en van de brug in de N271 nabij het sluizencomplex. De sluis was nodig om te voorkomen dat als gevolg van de ontgroning van de Bergerheide het achterliggende landbouwgebied van Lackbar en Ceres zouden gaan verdrogen. De lager gelegen Voorhaven en de plas bij ’t Leuken waren toen al gegraven. Uiteindelijk ontstond zo het ruim 20 meter diepe Leuker- en Reindersmeer, en is miljoenen tonnen zand en grind gewonnen.

Behalve in Bergen is zand en grind afgegraven nabij Gennep en Heijen in het noorden van de Maasduinen, ten oosten van Arcen op de Dorperheide en bij Klein Vink en aan de Maas bij Lomm en Velden. De komende jaren zal vooral verder gegraven worden rond de Maasoevers bij Well en Aijen, deels ook ten behoeve van de rivierverruiming.

In de loop der tijd zijn veel natuur- en landschapswaarden verloren gegaan door grootschalige afgravingen. Tegenwoordig zien veel mensen de plassen als een aantasting van het landschap, maar de publieke waardering voor natuur en landschap was in de jaren vijftig van een heel andere orde dan tegenwoordig. Er was ook weinig natuurwetenschappelijke kennis over. Natuurlijk is het ook verklaarbaar vanuit de goede economische vooruitzichten van deze mijnbouwonderneming. En dat was iets waar deze relatief arme streek naar snakte.

Infrastructuur

Al deze economische groei- en ontwikkelingswensen gingen hand in hand met een uitbreiding van het wegennet. In de jaren vijftig was nog nergens een snelweg, en liep de provinciale weg (de latere N271) als tweebaansweg van dorp naar dorp, gewoon door de dorpscentra. Die provinciale weg was de enige ontsluiting van de streek. Er waren geen bruggen maar pontveren naar de Brabantse kant van de Maas. Verder was het een echt grensgebied met veelal onverharde wegen naar Duitsland. Er waren uiteraard de nodige grenskantoren maar waarschijnlijk ook heel wat smokkelaars die de paden in het gebied goed kenden.

In de jaren vijftig al wordt de Beltweg/Nieuwe weg als eerste verder doorgetrokken en verhard. De oude middeleeuwse ontginning met grondwalstructuur van Flieraij wordt daarbij keihard doorsneden, om zo aan te sluiten op Kreftenheije bij Siebengewald. Twintig jaar later wordt de Toeristenweg/Ceresweg aangelegd en aangesloten op de Wezerweg. Zo kon men gelijk door naar Tuindorp over de nieuwe Veenweg. En nog verder naar de Twistedenerweg en de Walbeckerweg. Uiteindelijk is zo het gehele agrarische gebied langs de Duitse grens ontsloten.

Om zand en grind per boot af te kunnen voeren is bij het Reindersmeer een sluis gebouwd.
Foto NP De Maasduinen

De Maas als infrastructuurader is bij Hengeland, nabij Afferden, al in 1929 voorzien van een stuwencomplex. Hierdoor kwam de Maas op een hoger peil te liggen en werd de stroomsnelheid gereguleerd. Dat ging natuurlijk ten koste van het natuurlijk karakter van deze rivier. Er werden oevers beschermd met stortstenen, waardoor erosie- en sedimentatieprocessen veranderden of grotendeels verdwenen. Ook werden, nog in 1978, de bochten bij Heijen, ten noorden van het sluizencomplex, afgesneden. Uiteraard nuttig voor de scheepvaart, want er moesten immers heel veel bulkgoederen, zoals kolen, veevoer, zand en grind worden vervoerd. De afgelopen jaren is op een paar plekken, onder andere bij de monding van het Gelderns-Nierskanaal, gewerkt aan het weer meer natuurlijk maken van de oever.

In de tweede helft van de vorige eeuw is nog aan vier grote infrastructuurprojecten gewerkt. Begin jaren tachtig werd de Koninginnebrug bij Well gebouwd waarmee een nieuwe directe verkeersverbinding ontstond vanuit het gebied naar Wanssum en Venray. In 1988 was de nieuwe snelweg A77 naar Duitsland af, inclusief een aansluiting op de provinciale weg N271. In 1970 was hetzelfde gedaan ten noorden van Venlo: de A67 overspant vanaf die tijd hier de Maas. En eind jaren zeventig was de provinciale weg van Nijmegen naar Venlo op een aantal plaatsen verlegd en verbreed. Dat proces van verleggen van de weg uit de dorpskernen startte al net voor de oorlog met de aanpassing bij Afferden. In 1967 was bij Arcen de laatste aanpassing. In 1987 kreeg de weg de aanduiding N271.

De afgelopen tien jaar is gewerkt aan een toeristische infrastructuur voor fietsers en wandelaars. Er zijn vele kilometers fietsknooppunten- en wandelknooppunten gerealiseerd. Soms zijn daar speciaal nieuwe paden en

De intensivering en mechanisering van de landbouw vanaf halverwege de vorige eeuw heeft grote gevolgen gehad voor het cultuurlandschap

wegen voor aangelegd. Dit speelt zich vooral af binnen de natuurterreinen en langs rustige lokale wegen.

Agrarische ontwikkeling

De intensivering en mechanisering van de landbouw vanaf halverwege de vorige eeuw heeft grote gevolgen gehad voor het cultuurlandschap. In die tijd kwam het in de Maasduinen tot een ruilverkaveling. Deze werd vooral uitgevoerd bij Vrij, Siebengewald, de kleine en grote Horst, Eckelt en verder naar Lackbar. Daar zijn de laatste perceelsvergrotingen halverwege de jaren zeventig uitgevoerd. Bij de Maasdorpen werden verschillende boeren verplaatst naar de ontginningen, onder andere bij Lackbar aan de Ceresweg. Hierdoor kregen de blijvende boeren bij de Maas meer ruimte en een betere landbouwstructuur. De ruilverkaveling had ook effect op het wegennet dat verder werd uitgebreid, met onder andere de aanleg van de eerder genoemde toeristenweg. Langs enkele wegen zijn eiken in laanverband aangeplant. Inmiddels zijn dit aardig grote bomen geworden, waardoor het landschap daar een enigszins gesloten karakter gaat krijgen. Zowel langs de Maas als in de ontginningen en bij Siebengewald werd de waterhuishouding aanmerkelijk ‘verbeterd’ en aansluitend werd in de jaren zeventig het waterschap ‘het Maasterras’ opgericht, dat is opgegaan in Waterschap Peel en Maasvallei en uiteindelijk weer is opgegaan in Waterschap Limburg. Door verdergaande en efficiënte drainage is de grondwaterstand inmiddels met ongeveer een meter gedaald. En dat voor een gebied dat van oorsprong heel erg nat was.

Een typische teelt in Noord-Limburg is die van asperges. Oorspronkelijk kwam deze teelt vooral in de zeeduinen voor, voor de export in de achttiende eeuw. Asperges laten zich goed telen op betrekkelijk arme zandgronden met enige leem, om daarmee mooie ruggen te kunnen maken. Noord-Limburg heeft zich na de oorlog met succes toegelegd op deze teelt, met vooral een grote buitenlandse export.

In 2007 werd ten westen van Siebengewald in het grootschalige landbouwgebied ruimte gevonden voor intensieve veehouderij. Hier kwam ruimte voor bedrijven die van elders vanwege ongewenste invloed op Natura 2000-gebieden moesten wijken, en hier kunnen groeien op hun nieuwe bouwblok. Van buiten zien deze bedrijven eruit als grote loodsen met silo’s, en veelal zonder een woonhuis. Steeds meer agrarische ondernemers kiezen tegenwoordig overigens voor duurzame vormen van landbouw.

Natuur

Natuurterreinen zijn een belangrijk onderdeel van het landschap van de Maasduinen. Deze grotendeels aaneengesloten gebieden zijn eigendom van natuurorganisaties, soms particulieren. De gebieden zijn wettelijk beschermd. Dat was vlak na de oorlog nog wel anders. Veel van de vroegere ‘woeste gronden’ wachtten in de ogen van de bevolking en de boeren vooral op ontginning voor landbouwdoeleinden, of op bebossing voor houtteelt met grove den voor de mijnen. Staatsbosbeheer had hiertoe een technisch ambtenaar aangesteld. Natuur was een luxe die we ons niet konden permitteren.

> Terug naar inhoudsopgave

Natuurbeschermers hadden al wel oog voor de bijzondere natuurkwaliteiten van het gebied, maar hadden er verder weinig over te zeggen.

In 1961 kocht Stichting het Limburgs Landschap het landgoed De Hamert op een veiling. Dat gebeurde met rijks- en provinciaal geld, een voor die tijd unieke financiering. Het Limburgs Landschap had toen nog vrijwel geen personeel en bestond vooral uit een bestuur, donateurs en een beheercommissie. Sindsdien breidde het Limburgs Landschap gestaag haar bezit in de Maasduinen verder uit. Naast Staatsbosbeheer en het Limburgs Landschap is de gemeente Bergen altijd een grote grondbezitter in het gebied gebleven.

In 1996 is Nationaal Park De Hamert opgericht. In 1998 werd het park uitgebreid met de Bergense gemeentelijke gronden, en met de boswachterij Bergerbos. De naam werd gewijzigd in “NP De Maasduinen in oprichting”. Pas in 2012, bij de opening van het bezoekerscentrum op

Jan de Duvel, een grensgeval

De Maasduinen was vroeger een geliefd gebied voor smokkelaars. Een van hen was Jan Janssen. Deze man kwam groots in het nieuws toen hij tijdens een van zijn smokkeltochten met jenever terecht kwam in een affaire waarbij iemand door het hoofd geschoten was. Hoewel Jan er niets mee te maken had, werd hij wel van de moord verdacht. De rechtbank van Roermond veroordeelde hem ten onrechte. Jan was het uiteraard niet eens met de veroordeling en toonde dit door in de rechtszaal alles kort en klein te staan. Volgens een persbericht had de rechter uitgeroepen: “’t lijkt den duvel wel, die hier is los gebroken”. Hij kreeg er nog een maand gevangenisstraf bij. Ook in zijn woonplaats had men van deze gebeurtenis gehoord en

de sluis, volgde de definitieve instelling. Het Nationaal Park is een samenwerkingsverband met naast Staatsbosbeheer, het Limburgs Landschap en de gemeente Bergen nog vele kleinere particuliere eigenaren.

Grote delen van het Nationaal Park zijn aangewezen als Natura 2000-gebied en zijn daarmee onderdeel van het Europese netwerk van belangrijkste natuurgebieden. Een strikte bescherming van de natuur is hiermee in grote mate gegarandeerd. Maar nu knelpunten als verzuring, verdroging en vermesting opgelost moeten worden, is het nodig om over de grenzen van het natuurgebied te kijken. Met andere woorden: om de natuur te beschermen is het nodig dat ook de omgeving daaraan bijdraagt. Hierin past duurzame landbouw, duurzaam waterbeheer en minder scherpe grenzen tussen natuur-landbouw-bebouwing. In de Maasduinen komt de samenwerking tussen de verschillende grondgebruikers, dus ook de boeren, én gemeentelijke en provinciale bestuurders, steeds beter tot stand.

toen Jan na zijn gevangenisstraf van 2 maanden weer thuiskwam, werd hij begroet met de naam: “Jan de Duvel”. Hij zei dat het hem niks kon schelen als ze zijn vrouw dan maar “Teun den Engel” noemden. Na veel omzwervingen kwam het echtpaar in november 1885 terecht in een oud pand bij de Wellse Hut waar nu de Ceresweg ligt. Hier richtten ze een café en logement in en waren zo niet meer afhankelijk van financiële bijstand van de gemeente.

Het nachtverblijf van het logement bestond uit wat stro op de primitieve zolder waar een krijtstreep de scheiding aangaf: aan de ene kant de mannen en aan de andere kant de vrouwen. En wee als iemand over de schreef ging, dan kregen ze met de waard te doen. Bezoekers brachten weleens een trekharmonica mee om daar de boel op te vrolijken. In de zomer zaten de gasten buiten aan een tafel om daar in de vrije natuur te genieten van het vrolijke samenzijn. Jan vertelde dan van zijn jachtavonturen en smokkeltransacties.

Als bijzondere attractie werd wel eens de “Duveldans” uitgevoerd, bijvoorbeeld als de schutters uit Weeze daar vertier kwamen zoeken. In een grote ijzeren pot werd de duvelsdrank bereid en op de maat van de harmonicamuziek sprong en danste men in het rond. Jan danste met zijn vrouw Teun en zo werd het ritueel van de Duveldans opgevoerd.

Bierbrouwer Herman Koppers uit Well was genegen om het nodige bier te leveren en toen de dochters van Jan ook nog kwamen meezingen in het grenscafé, was de herberg een trekpleister voor allerlei klanten, marskramers, kooplui, zwervers, jagers en hoe kan het anders, ook stropers en smokkelaars behoorden tot de vaste klanten van het logement.

Toen het klooster “Petersheim” aan de overzijde van de grens ook zwervers en landlopers huisvesting bood, was het gedaan met Jan zijn logement. “Die verdammte Kolonie heeft mijn bedrijf kapot gemaakt”, klaagde Jan. In de jaren 1912-1916 liep de klandizie terug er kwamen bijna geen klanten meer.

Trendbreuken en constanten in de geschiedenis

‘Life must be lived amidst that which was made before.’ (geograaf Donald W. Meinig, 1979)

‘Denn niemand kann anfangen, sondern immer nur anknüpfen.’ (historicus Hagen Schulze, 1999)

Als we terugblikken op de lange geschiedenis van het Maasduinen-gebied, kunnen we zowel continuïteiten als (schijnbare) breuken in dat verleden zien. De basis van het Maasduinengebied met de drie-eenheid Maasdal (west) – Maasduinen (midden) – oude Maasterras (oost) is vanaf de prehistorie weliswaar in uiterlijk veranderd door klimaatverandering, vegetatieontwikkeling, erosie en sedimentatie, maar wel steeds herkenbaar gebleven. Interessant is dat ook de culturele component veel continuïteit laat zien. Sinds de late prehistorie ligt het zwaartepunt van de bewoning en verkeersverbindingen in en op de rand van het Maasdal. De rivierduingordel is nooit echt ontgonnen, afgezien van bosaanplant. En het oude Maasterras ten oosten van de rivierduingordel is zelfs na de late ontginning altijd dunbevolkt en afgelegen gebleven. Ook de verkeersverbindingen hebben altijd min of meer op dezelfde plaats gelegen: de Maas als transportroute met de landwegen parallel aan de rivier. Rond de provinciale weg N271 van Nijmegen naar Venlo zijn resten te vinden van voorlopers van deze weg die teruggaan tot de Romeinse tijd.

Ook (lands-)grenzen zijn meermaals overgeërfd. Dat had zijn logica want duidelijk zichtbare natuurlijke overgangen of relatief onbegaanbare zones in het landschap leenden zich vaak goed om als grens te fungeren. Dus als landen of staten in elkaar opgingen, was het logisch om op dergelijke bestaande grenzen terug te grijpen. Die waren bovendien al in het collectieve geheugen verankerd. De huidige Nederlands-Duitse grens ter hoogte van Nieuw Bergen en Wellerlooi wordt nog steeds door de Veener of Spanische Ley gemarkeerd, een oude grensgreppel tussen Kleefs en Gelders gebied die ook diende ter ontwatering van het veengebied ter plaatse. Verderop, ter hoogte van Lomm en Velden is het de Scheidsgraaf – de eeuwenoude grens tussen Arcen en Straelen - die deels nog de huidige landsgrens markeert.

Ook het verschil tussen hoge en droge gronden en lage en natte plekken is lange tijd bepalend geweest voor het landgebruik (voor akkers resp. graslanden). Op de overgangen van droog naar nat stonden de boerderijen en woonplaatsen. Dit zie je tot op heden terug in de agrarische delen van het Maasduinengebied. Op een vergelijkbare manier zijn kleigronden in het Maasdal steeds opnieuw de bron geweest voor (kleinschalige) aardewerkindustrie rond Gennep en Milsbeek: vanaf de prehistorie tot aan de fabriekjes voor aardewerken bloempotten en ‘Milsbeeks bont’ als exportproduct in de twintigste eeuw. De logica van het rivierenlandschap van Maas en Niers gaf de pottenbakkerscultuur steeds weer nieuwe impulsen.

Een andere opmerkelijke continuïteit zijn de golfbewegingen. We zien bijvoorbeeld in de landbouw een continue afwisseling van perioden van ontginning, gevolgd door stagnatie en verlaten van landbouwgrond. Deze golfbeweging werd aangedreven door bevolkingsgroei of -krimp, landbouwkundige doorbraken, economische crises of overheidsingrijpen. Iets vergelijkbaars zien we in de lange

geschiedenis van de rituele en religieuze dimensie van het landschap. Al in de voorchristelijke tijd hadden bepaalde plekken in het landschap (bepaalde bomen, bronnen, riviermondingen, moerasen) een bijzondere rituele betekenis. Executieplaatsen bevonden zich dan vaak weer op de drogere ‘woeste gronden’, zoals de veldnaam Galgenberg bij Nieuw Bergen laat zien. Ook het belang van deze plekken veranderde door de tijd heen, maar verdween nooit helemaal.

Naast deze continuïteiten is er in de geschiedenis een aantal ‘breuken met het verleden’ te zien. Deze zijn vaak aangedreven door belangrijke agrarisch-technische of politieke vernieuwingen. Het zijn dusdanig belangrijke ontwikkelingen dat archeologen en historici ze beschouwen als overgang naar een nieuw tijdvak. Zo is de overgang van een samenleving van rondtrekkende jagers-verzamelaars naar een maatschappij van boeren van grote invloed geweest op de manier waarop het landschap gebruikt werd. Vanaf die tijd kan gezegd worden dat mensen het landschap duidelijk begonnen in te richten.

Een ander voorbeeld is dat met de komst van de Romeinen de Maasduinen voor het eerst onderdeel werden van een wereldrijk met een sterke centrale overheid en bureaucratie. Het was bovendien een cultuur die het schrift gebruikte, waardoor we vanaf dan geschreven bronnen, hoe summier aanvankelijk ook, over onze regio en haar landschap hebben.

De algemene kerstening van de zuidelijke Lage Landen in de vroege middeleeuwen betekende een blijvende vernieuwing, al werden sommige ‘heidense’ elementen en rituele locaties opgenomen in de nieuwe christelijke traditie. Ook al kende de christelijke gemeenschap sinds de vroege middeleeuwen naast perioden van bloei ook moeilijke tijden, het huidige landschap herbergt nog veel kerkgebouwen, (voormalige) kloostergebouwen, kapellen, wegkruizen en een aantal oude bedevaartswegen.

De ontwikkeling van de moderne democratie en rechtsstaat (in de negentiende en twintigste eeuw) had ook landschappelijke uitwerkingen. Publieke terechtstellingsplaatsen zoals galgen verdwenen uit het landschap. En het wegvallen van privileges voor adel en geestelijkheid kon betekenen dat sommige gebouwen een nieuwe functie kregen of dat ‘de gewone man’ voortaan op plekken mocht komen waar dat voorheen niet mocht. Uiteraard bleven ‘exclusieve zones’ in het landschap bestaan, zij het niet langer op basis van wettelijke ongelijkheid tussen verschillende standen, maar (onverminderd) op basis van eigendom van of rechten op grond.

De misschien wel belangrijkste ‘breuk met het verleden’ is dat de landbouw sinds de twintigste eeuw voor het eerst na de komst van een boerensamenleving niet langer de belangrijkste economische drager van de samenleving is. Door zijn per definitie sterke band met het landschap is de landbouw ook in het Maasduinengebied echter nog steeds een van de beeldbepalende dragers van het landschap.

Al deze voorbeelden maken duidelijk dat er geen breuk is zonder continuïteit. We leven te midden van een landschap vol geschiedenis en erfgoed. Een landschap waarmee we ons verbonden kunnen voelen zelfs als we er niet zelf zijn opgegroeid. En we zijn letterlijk en figuurlijk in het (landschappelijke) verleden geworteld. We kunnen niet werkelijk een heel nieuw begin maken, maar alleen voortbouwen op wat er al is. Dat geeft hoop voor de toekomst: we hoeven alleen maar te kijken, te koesteren en door te geven.

INTERVIEW

Bezoekerscentrum en horeca in het hartje van de Maasduinen

Het bezoekerscentrum staat niet, maar hangt in een oude sluis. Het uitzicht vanaf het pand is spectaculair. Het bezoekerscentrum is gebouwd in de oude sluis die het Reindersmeer met het Leukermeer verbond. Het is een populaire startplek om het Nationaal Park te verkennen. Diverse korte en lange wandelroutes, een speelbos en een trekveer liggen er voor de bezoekers klaar. Maar dat niet alleen: er is ook van alles te eten en te drinken. **René Boxman** is een echte horeca-man. Allerlei zaken heeft hij al gerund: van de horeca op een groot recreatieterrein tot aan de kleinere restaurants. Toen hij in 2012 gevraagd werd een plan te maken voor de horeca bij het door het Limburgs landschap ontwikkelde concept voor het bezoekerscentrum bij het Reindersmeer, wilde hij graag voor de laatste keer zijn

kunde inzetten. Het plan zat blijkbaar goed in elkaar want het Limburgs Landschap was enthousiast en koos zijn opzet.

Combi

“Het is natuurlijk een geweldige locatie en ik zag wel heil in de door Limburgs Landschap voorgestane combinatie van functies”, vertelt René aan een tafeltje in zijn restaurant. En dat tafeltje verraaft meteen het concept. Want op bijna alle tafeltjes in het restaurant staan foto’s en teksten over de natuur van de Maasduinen. “Mensen willen graag wat drinken voor of na het wandelen en op deze manier geef je ze heel laagdrempelig informatie over de natuur en de Maasduinen mee. Je vindt hier dus geen grote tentoonstelling met allerlei panelen en zo, maar heel laagdrempelig, heel gedoseerd informatie. In de praktijk werkt dat heel goed, mensen waarderen deze vorm. En niet alleen de bezoekers: ook het Limburgs Landschap heeft dit concept inmiddels in meerdere bezoekerscentra toegepast. De meeste informatie over het landschap en de natuur van de Maasduinen vind je in het restaurant zelf: op de tafels, in de lucht, aan de wanden.

Natuurgids

René Boxman, die in de buurt woont, was al opgeleid tot natuurgids voordat hij het bezoekerscentrum annex brasserie begon. “Dat wil niet zeggen dat ik heel veel weet over alle natuur, maar ik kan hier de gasten wel wegwijs maken als ze daar eens om vragen. Ook mijn medewerkers weten inmiddels wel wat er te beleven is, waar mooie wandelroutes zijn en hoe lang de diverse routes zijn.”

Drukte

De Bosbrasserie ligt midden in de Maasduinen. Verwacht René Boxman dat het de komende jaren nog drukker zal worden in het gebied? En daarmee drukker in het bezoekerscentrum? “Dat hangt van meerdere zaken af. Is er wat te doen voor de bezoekers, zijn er evenementen, zijn er voldoende verblijfsmogelijkheden? Misschien dat het de komende jaren wel meer zal worden. Voor deze locatie zal dat overigens niet veel uitmaken. Op mooie dagen zitten we eigenlijk de hele dag vol. Dat geldt zeker voor het weekend en de vakanties. En dan heb je nog de speciale dagen voor Duitsers en Vlamingen. Als die een extra dag vrij hebben, zit het hier meteen vol.”

Afferden

Het Quin

Richting: zuid

N271

Heijen

Het Quin

A77

Binding met de Boerenheide

Over de heide die al lang een bos is

Een fors deel van de Maasduinen is tegenwoordig bos. Dat bos is er niet altijd geweest, maar is aangeplant in een tijd dat landbouw op die arme zandgronden niet veel opbracht en er juist wel veel mijnhout nodig was. De opkomst van de houtteelt is een deel van de geschiedenis van **Louis Reutelingsperger**. De geschiedenis van zijn familie Aan de Brugh gaat al meer dan 400 jaar terug. Zij woonden net ten noorden van Arcen aan de Boerenweg. Het was een grote boerderij waar de familie generaties lang heeft geboerd. De familie had eigen (vruchtbare!) grond in het Maasdal en gebruikte heidegrond. De heidegronden werden gemeenschappelijk gebruikt en dat werd geregeld door de Gemeeynts, een bestuur met daarin de rijksten uit het dorp, waaronder de grotere boeren.

Gemeenschappelijk werd privé

De boeren van het Veld, ten noorden van Arcen, hadden samen de Boerenheide in gebruik voor het laten grazen van schapen, koeien en soms een geit. Die heide bestond uit droge en natte heide, vennen en heischrale graslanden. Dat ging zo een paar honderd jaar op dezelfde manier, totdat de schapenteelt door overzeese concurrentie niet meer lonend was. Na de Franse tijd kregen de gemeenten van het Rijk de opdracht de gronden te verkavelen en verkopen. Om allerlei redenen duurde het tot 1832 voordat ook Arcen haar grond verkocht aan de gebruikers. “Mijn voorouders kochten verschillende percelen op de Boerenheide maar ook verder van de boerderij. Ze hadden ongeveer 15 hectare heide met versnipperd een halve hectare hakhout, 10 hectare akker en 3 hectare weiland. Het klinkt tegenwoordig kleinschalig, maar voor die tijd behoorden zij in de Maasduinen tot een van de grotere boeren. Ik weet nog dat een tante vertelde dat ze als klein meisje naar de heide werd gestuurd om koeien te hoeden. Zo ging dat in die tijd.”

Bomen op de heide

De heide had er vandaag de dag waarschijnlijk nog zo bijgelegen, als bosbouwers niet hadden ontdekt dat

de grove den het uitstekend doet op deze droge arme grond. Hout was met de opkomst van de Limburgse mijnen opeens een heel gewild product. De aanleg van bos was een kapitaalintensieve voorinvestering, omdat de opbrengst via houtoogst pas na 30 tot 40 jaar plaatsvond. De familie Aan de Brugh besloot om haar percelen te beplanten met grove den. Strak in het gelid in keurige rijen.

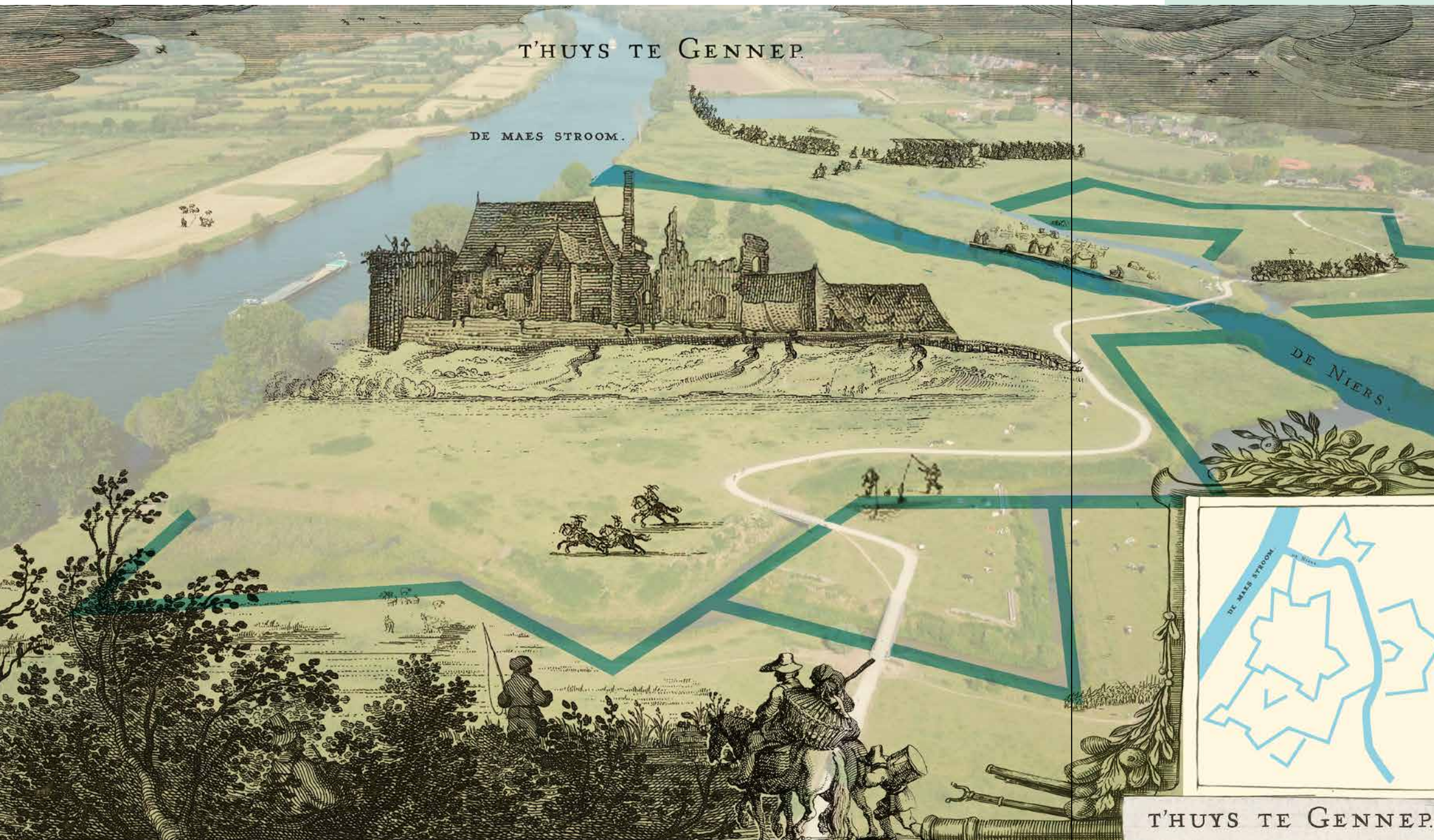
“De bosbouw bracht een ander gebruik en andere binding met het landschap mee. In dit geval ging het niet om voedsel maar naast het mijnhout ook om brandstof. Dode bomen of hout dat vrijkwam na een tweede of derde dunning werden tot ‘klutskes’ gezaagd voor de kachel. Ik herinner me nog goed dat de ‘trollen’ (dennenappels) werden gebruikt om de houtkachel aan te maken. Onder het afdak lag altijd een hoop trollen. Als de bomen er zo'n dertig jaar stonden, kwam de houthandelaar alles kappen. De stobben haalden ze zelfs uit de grond en die werden verkocht aan de pannenfabrieken, om de dakpannen te smoren in de pannenvoven.

Diversiteit in het bos

Begin jaren zeventig kwam er nog een extra inkomstenbron. De dennennaalden (‘spietsers’) bleken heel erg gewild bij de Belgische azaleatelers. “Het bracht veel geld in het laatje, zonder extra werk. De Belgen harkten met rieken het bosstooisel tot op de kale bodem bijeen. Deze vorm van roofofbouw is funest voor het leven in de bossen en werd spoedig verboden. Inmiddels is mijn generatie, bestaande uit broers en neven eigenaar van het oude familiebezit. Wij proberen goed voor ons bos te zorgen. Het gaat ons nu natuurlijk niet meer om de opbrengst, hoewel onze kachel er nog steeds op brandt. Door uitputting van het heidebeheer, de strooiselroof in het verleden, verzuring door dennen en de ammoniakneerslag is de mineralenarmoede van de zandgronden versterkt. Wij proberen de diversiteit in het bos te vergroten door bijvoorbeeld open plekken te maken, waarin berk, zomereik en struiken opslaan. Ik ben daar best optimistisch over. In het dikke, moeilijk verteerbare humuspakket leven steeds meer bodemdieren en onder het dood hout verschuilen zich tegenwoordig amfibieën en zelfs het boerenknoopje, een huisjesslak. Hoe de binding met dit stukje Maasduinen voor de volgende generatie er uit ziet, is de vraag. Om ons heen zie je dat boseigenaren steeds minder binding hebben met hun bospercelen. Ik vind het nog steeds prachtig om te werken in ons erfgoed. Voor mij en mijn broers biedt het bos nog altijd een binding met de Boerenheide en onze familiegeschiedenis. Want altijd werd er binnen de gezinnen gesproken over de Boerenheide. Het is een naam die voortleeft terwijl het allang geen heide meer is.”

Historische plekken die je gezien wilt hebben

Het Gennep Huys Vaderlandse geschiedenis in een notendop

Waar de rivier de Niers uitmondt in de Maas, vlakbij Gennep, ligt de ruïne van het rijksmonument Gennep Huys. Het is eigenlijk niet meer dan een puinheuvel in de uiterwaarden, overgroeid met weelderig struikgewas. Maar eens was het een ommuurde burcht met een uitgebreid stelsel van vestingwallen en grachten. Als die puinheuvel zou kunnen praten, zou deze vertellen over de Romeinen, het middeleeuwse slot, de roemruchte belegering van het Gennep Huys door Prins Frederik Hendrik in 1641. De Spanjaarden, die er hun laatste toevluchtsoord hadden, werden toen voorgoed verdreven. De Republiek maakte er een eigen garnizoensplaats van. Totdat in 1672 de Franse troepen van Lodewijk XIV de vesting innamen en de muren opbliezen. Sinds een latere belegering in 1710 rest slechts een ruïne.

Limes

Waarschijnlijk waren het al de Romeinen die hadden bedacht om zich hier te vestigen. Bij de samenvloeiing van de twee rivieren konden ze het gebied goed in de gaten houden en verdedigen. Het mogelijke fort maakte deel uit van de honderden kilometers lange verdedigingslijn van de Romeinen, de Limes. Vanaf 400 na Christus kregen de Franken steeds meer invloed in West-Europa en trokken de Romeinen zich steeds meer terug. In dit gebied woonden toen nog slechts weinig mensen.

Ganipe

In 1012 werd het Gennep Huys voor het eerst vermeld als 'municipium Ganipe' (kleine vesting Gennep). Vanaf die tijd werd het een paar honderd jaar bewoond door de Heren van Gennep. Geldproblemen bij deze Heren bracht het Gennep Huys onder gezag van Kleve en later onder gezag van Karel V. Ook tijdens de Nederlandse Opstand en het Twaalfjarig bestand veranderde de eigendom van het Gennep Huys voortdurend. In 1641 werd het Gennep Huys, toen in Spaans bezit, zelfs wat je nu zou noemen 'wereldnieuws'. De Staten-Ge-

neraal in Den Haag wilden koste wat kost het Gennep Huys veroveren om vrije doortocht te hebben langs de Maas. Op 7 juni 1641 vertrok Frederik Hendrik met 19.500 (!) soldaten naar Oeffelt waarna hij het beleg sloeg om het Gennep Huys. De Spanjaarden deden een aantal uitvallen maar werden telkens teruggedreven. Ook van buitenaf vielen Spaanse legers tweemaal de troepen van Frederik Hendrik aan, maar ook deze aanvallen werden afgeslagen. Op zaterdagmiddag 27 juli 1641 gaf de Spaanse bezetting onder Thomas Preston zich over. Het Gennep Huys kwam in handen van de Staatsen tot in 1672.

Verval

In dat jaar vielen de Fransen onze streken aan. Het leger van de Republiek trok zich terug achter de Waterlinie om Holland te beschermen. De Fransen konden het Gennep Huys daarom zonder slag of stoot innemen. Echt interessant vonden ze het huis niet want toen ze enkele maanden later vertrokken, braken ze eerst het Gennep Huys grotendeels af. In 1675 kwamen de Hollanders terug op het Gennep Huys en herstelden dat weer voor een deel.

Lodewijk XIV, die al lang de Zuidelijke Nederlanden bij Frankrijk wilde inlijven, trok met een leger noordwaarts en nam het Gennep Huys in. De Fransen vertrokken weer in 1713 maar bliezen wel eerst het Gennep Huys volledig op. In de jaren die volgden trad langzaam maar zeker het verval in en werd de strategische positie van het Gennep Huys steeds minder groot. Op kaarten van rond 1850 staan nog maar vijf gebouwen, rond 1900 nog drie, in 1931 nog een.

Rond 2010 zijn de vestingwerken weer zichtbaar en toegankelijk gemaakt voor toeristen. Onder andere het Pieterpad en de LF3 Maas-fietsroute komen langs de ruïne, waardoor er jaarlijks duizenden fietsers en wandelaars passeren. In 2022 is gestart met het nieuwe project 'Beleefbaar maken Gennep Huys'. Consolidatie en gedeeltelijke restauratie van de ruïne maken onderdeel uit van dat project. Dit wordt samen met Staatsbosbeheer opgepakt, als eigenaar van de ruïne. Daarnaast komt er een museale beleving in het stadhuis van Gennep, wordt de aanrijroute richting het Gennep Huys verfraaid en zijn er nog plannen voor fluisterbootjes om van het centrum van Gennep over de Niers naar de ruïne te varen.

Grafheuvels op De Hamert Ondergrondse geschiedenis

necropool is de wetenschappelijke term voor een grafveld. Tumuli zijn grafheuvels. Zo'n honderd jaar geleden onderzocht Holwerda, directeur van het Oudheidkundig museum in Leiden, de grafheuvels op De Hamert. Kort daarvoor waren deze ontdekt, en deze zouden plaats moeten maken voor ontginning en afgravingen. De eigenaar van de gronden verzocht Holwerda deze grafheuvels eerst te onderzoeken. Holwerda toonde aan dat de eerste sporen van bewoning en daarmee de grafheuvels op De Hamert dateren van circa 700 jaar voor

Christus. Al snel verbleven ook Germanen in deze regio. Ook zij zetten hun doden in urnenvelden bij. Een aantal urnen in dit urnenveld had versieringen die duiden op een vermenging van de beide cultuurvormen. Het ziet er dus naar uit dat deze plek zeker in drie verschillende perioden is gebruikt als grafveld.

Vorstengraf

Op een kunstmatige heuvel, boven op het hoogste punt van een van de paraboolduinen bij het Pikmeeuwenwater, ligt een Vorstengraf (of Koningsgraf). Op oude kaarten wordt deze plek ook de 'Scherpenheuvel' genoemd. Het is een van de grootste grafheuvels van Nederland. Door de ligging en de omvang van de grafheuvel vermoedt men dat een belangrijke persoon deze heuvel als laatste rustplaats heeft gekregen.

Eerder was er nog wel discussie over de vraag of onderzoekers het graf zouden moeten openen om zo meer te weten te komen over de heerser, het graf en de bevolking. Tegenwoordig is men daar heel terughoudend in. Liever laat men nu een graf ongemoeid want eenmaal opengemaakt of opgegraven is het graf voor altijd aangetast. Wellicht dat in de toekomst nieuwe technieken beschikbaar komen om het graf te onderzoeken zonder het daarbij kapot te maken. De bezoeker die nu het grafveld en het Vorstengraf aanschouwt, mag zelf mee fantaseren over hoe de mensen indertijd met het landschap omgingen. En bedenk ook maar waarom al die culturen juist hier op deze plek hun doden wilden begraven....

"Wie van Kevelaer via Twisteden in westelijke richting naar de Maas gaat via De Hamert, bereikt een paar honderd meter na de grens een plateau dat naar het westen toe plotseling sterk daalt. Boven in de heide strekt zich over een lengte van ongeveer 400 meter en een breedte van ongeveer 100 meter de grote necropool uit. Waar de tumuli, vroeger door heidestruiken en bos aan het zicht onttrokken waren, nadat de ploeg haar werk had gedaan, voor het grootste deel zeer duidelijk te herkennen zijn."

'Populaire' locatie

Bovenstaande komt niet uit een of andere toeristische brochure, maar uit een wetenschappelijk onderzoek van archeoloog Holwerda. Een

Arcen Bier, tuinen en een dolgaard

Type voor de grap eens 'Arcen' in bij Google en je krijgt eindeloos veel hits over de kasteeltuinen van dit Maas-dorp. Ze zijn onlosmakelijk verbonden met elkaar. En als je daar doorheen bent gescrolled, kom je ook nog de beroemde bierbrouwerij van Hertog Jan tegen. Met andere woorden: Arcen is een van de toeristische hotspots van de Maasduinen. En laten we eerlijk zijn, het kasteel met de tuinen is een prachtig geheel waar veel mensen een complete dag van kunnen genieten.

Doorsneden

Wat zij vaak niet in de gaten hebben is dat de locatie van het kasteel al heel lang bewoond is. Oorspronkelijk stond er op een iets noordelijker gelegen plek het eerste kasteel. Het huidige Kasteel Arcen stamt uit de zeventiende eeuw. Het werd gebouwd op de restanten van het kasteel Het Nije Huis dat in het verleden verwoest werd.

Het gebied van het kasteel was eerder veel groter maar door de N271 is het landgoed in twee delen gesneden. Aan de westzijde ligt het eigenlijke kasteel met kasteeltuinen, aan de oostzijde ligt het gebied Lingsfort. Het gehele landgoed is in 1976 aangekocht door de Stichting het Limburgs Landschap, en halverwege de jaren tachtig werd het kasteel gerestaureerd. Buiten het kasteel en de kasteeltuinen bestaat het landgoed tegenwoordig vooral uit bos. Ook Barbara's Weerd is onderdeel van het landgoed. Het is een stuk land langs de Maas tussen Lomm en Arcen waar vandaag de dag voornamelijk Galloways grazen.

Dolgaard

Een aantal jaar geleden is ontdekt dat het kasteel ook vroeger al een 'attractie' had: een doolhof. Met behulp van de nieuwe versie van de hoogtekkaart van Nederland is

een lange tijd onbekend doolhof van rond 1682 opgespoord. Het voormalige doolhof ligt in het bos dat bij het kasteel hoort en is net als het kasteel eigendom van de Stichting het Limburg Landschap. Voor zover bekend is de Dolgaard het is het oudst bewaard gebleven en grootste doolhof van West-Europa. Het gegeven dat de structuur opgebouwd is uit grondwallen, in plaats van hagen ligt hiermede aan ten grondslag.

Doolhof of labyrint?

Een doolhof staat in kruiswoordpuzzels vaak synoniem voor een labyrint. Kenners maken echter onderscheid. Is er slechts een pad dat, weliswaar kronkelend en met veel omwegen, naar het midden leidt, dan is er sprake van een labyrint. Zijn er keuzemogelijkheden, dan betreft het een doolhof.

Gelderns-Nierskanaal Beek of kanaal?

Je waant je op sommige plekken langs het Gelderns-Nierskanaal bijna in een oerwoud, zeker in de zomer als de begroeiing lekker dicht is en je na elke bocht van het water weer een nieuwe verrassing ziet. Maar zoals de naam al doet vermoeden, is deze waterloop oorspronkelijk mensenwerk. Het kanaal loopt 9,8 km over Duits en 3,8 kilometer over Nederlands gebied. Het Duitse deel is rechtlijnig en heeft de oorspronkelijke vorm. In Nederland werd het Gelderns-Nierskanaal de vrije loop gelaten. Het is sterk gaan meanderen en heeft zich diep ingesneden in de terrasafzettingen.

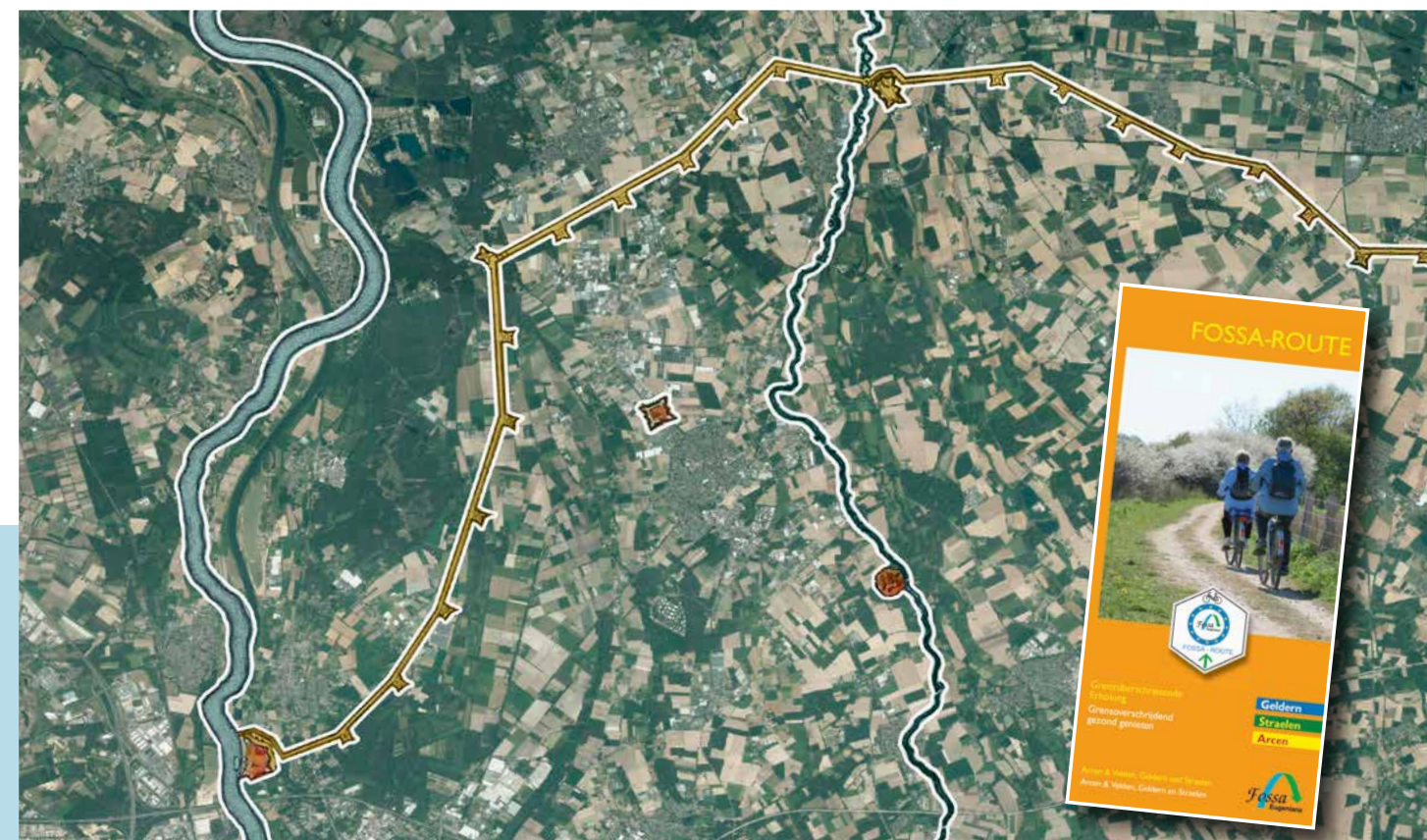
Bergstroom

Het grootste deel is in de periode 1770-1777 gegraven en diende als afwateringskanaal voor de landbouw. Het kanaal loopt vanaf Geldern (Duitsland) richting de

Maas. Misschien dat het laatste stukje bij De Hamert wel een bestaande natuurlijke beek was en dat daar het kanaal op is aangesloten. In ieder geval is door de toenemende waterafvoer in natte perioden de waterloop zich als een wild stromende bergbeek gaan gedragen. In ruim 200 jaar tijd is er een prachtig dal gevormd. In dit dal is een broekbos met elzen en wilgen tot ontwikkeling gekomen.

Schoon water

Hoewel het Gelderns-Nierskanaal dus van kunstmatige oorsprong is, heeft het snelstromende en vrij meanderende water een natuurlijk karakter. Het aantal planten- en diersoorten zal zeer waarschijnlijk nog verder stijgen als de waterkwaliteit nog verder verbetert. Of dat lukt, hangt deels af van de burens. Vanuit de Niers in Duitsland wordt namelijk water ingelaten dat nog steeds te hoge concentraties bevat aan meststoffen (stikstof en fosfaat), sulfaat en zware metalen (koper, nikkel en zink). Vooral het hoge gehalte fosfaat (ruim driemaal de norm) is een belemmering voor een optimale ecologische ontwikkeling. De ijsvogel is er een trouwe broedvogel en in sommige jaren vist de waterspreeuw naar kleine beestjes. Het dal zelf heeft een rijke voorjaarsflora, met bolgewassen als gevlekte aronskelk, voorjaarshelmbloem en sneeuwklolkje.

Fossa Eugeniana Groots (maar onvoltooid) werk

Je kan zeggen dat ondernemers en overheden soms idioot grote en ambitieuze plannen hebben. Maar in de zeventiende eeuw kon men er ook wat van. In 1626 is namelijk gestart met het graven van een kanaal tussen de Rijn en de Maas. Dit 45 kilometer lange traject was dan nog maar het begin: het idee was om het kanaal, de Fossa Eugeniana, door te trekken naar de Schelde. Venlo ontwikkelde zich in die tijd tot een belangrijke handelsstad en het idee was om een eigen route door de bevriende Vlaamse gewesten te graven. Uiteindelijk bleek die laatste stap toch iets te veel van het goede en is het project naar de Schelde nooit gestart. Maar in het landschap zijn nu nog steeds wel sporen te zien van het Duitse en Nederlandse deel van de Fossa Eugeniana.

Nieuwe vaart

De werken aan het Maas-Rijnkanaal werden begonnen met een feestelijke drievoudige spadesteek, in naam van de Spaanse koning Filips IV, de landvoogdes Isabella Clara Eugenia en de opperbevelhebber van het leger in de Nederlanden Ambrogio Spinola. Het kanaal zou 1,40 m diep worden en in drie fasen een breedte krijgen van 25 m. Bij Rheinberg kwamen drie sluizen voor de

afdeling naar de Rijn en aan de Maaszijde bij Lingsfort en Venlo twee tweetrappssluisen. De voeding van het kanaal gebeurde met water van de Niers en zijriviertjes en met grondwater. De vaarweg werd 'Fossa Sanctae Mariae' (Kanaal van de Heilige Maria) genoemd, later meestal 'Fossa Eugeniana' ter ere van de landvoogdes. In het Nederlands was het ook wel 'Nieuwe Vaart' of 'Gelderse Grift'.

Te weinig bewaking

De bouw werd voortvarend aangepakt. De grond- en constructiewerken werden in stukken openbaar aanbesteed. Volgens sommige bronnen zouden er in het begin tot achtduizend soldaten, boeren en losse arbeiders aan gewerkt hebben, maar dat kan overdreven zijn. De technische problemen bleken echter groot, waardoor de aanleg langer duurde en kostbaarder werd dan gedacht. Daarbij waren er geregeld overvallen van troepen van de Republiek. Ze vernielden delen van de werken, doodden de werklieden of namen ze gevangen. Die laatsten konden dan voor veel geld worden vrijgekocht. De bewaking schoot tekort, door geldgebrek en Spaanse militaire acties op andere plaatsen. Enkele malen werden ook geldzendingen (de Zilvervloot!) gekaapt. De

financiering van het project liep spaak. De Zuidelijke Nederlanden waren verarmd door de oorlog, de blokkades en handelsverboden. Vanaf begin 1627 weigerden de bankiers van Antwerpen de overheid nog geld te lenen. In juni 1627 bracht de landvoogdes er een kort bezoek, maar de vorderingen waren teleurstellend. Op veel stukken werd alleen een eerste smalle aanzet gegraven. Zover bekend is er slechts één sluis in 1628 bij Rheinberg afgebouwd. Tijdens de Maasveldtocht van Frederik-Hendrik (1632) kwam Venlo (eindpunt van de Fossa) in Staatse handen, een jaar later gebeurde hetzelfde met Rheinberg. Hierdoor kwam een eind aan het project. Langs het kanaal waren fortificaties van zand opgeworpen. Bij Arcen ligt het meer dan 10 meter hoge dubbelfort 'Hazenpoot' een 400 jaar oud bouwwerk van zand dat nog in perfecte staat verkeerd.

Fietsroute

Tegenwoordig zijn nog grote stukken van de vroegere Fossa Eugeniana herkenbaar, soms als smalle greppel of sloot, op andere plaatsen als bredere uitdieping, met of zonder water. Langs de hele route van de Fossa Eugeniana is een ongeveer 70 km lange grensoverschrijdende educatieve wandel- en fietsroute uitgezet.

Aijen Heel gewoon en dus bijzonder

Het dorpje Aijen ligt op een restant van een terras langs de Maas en is waarschijnlijk al meer dan 1500 jaar oud. Het dorp zelf heeft 85 huizen, in de omgeving liggen er nog eens 45. Samen wonen er ongeveer 350 mensen. In vroegere tijden werd de broodwinning in dit landelijke dorp voornamelijk verkregen uit boerenbedrijfjes, klompenmakers, mandenmakers, een bakkerij, een hoefsmid en veel cafeetjes.

Kapel

Aijen is vooral trots op haar Sint Antoniuskapel. De klok van de kapel stamt uit 1621. De kapel zelf is van vroegere datum, waarschijnlijk rond 1600. De kapel is vrijwel ongeschonden uit het oorlogsgeweld van de Tweede Wereldoorlog gekomen en daarmee in originele staat gebleven. Wat je nu ziet van Aijen ademt helemaal de sfeer van het Maasdorp van vroeger. Zonder dat de tijd er stil heeft gestaan want uiteraard is de landbouw al lang niet meer de enige bron van inkomsten en zijn het winkelbestand en het aantal kroegen in de loop der tijd veranderd naar gelang er behoefte aan was.

Klinkers

Maar het bijzondere is wel dat het dorp in al die tijd

nauwelijks gegroeid is. Tegenwoordig heeft het dorp bijvoorbeeld nog hetzelfde stratenpatroon als zo'n 150 jaar geleden. Een groot deel daarvan is trouwens belegd met klinkers. Niet per se uit historische overwegingen maar in het kader van werkvoorziening en voor het behoud van de 'landelijkheid', liet burgemeester Huyben de kom van Aijen in 1977 met klinkers bestraten. Wel staan er nu meer huizen en is er meer bedrijvigheid maar een nieuwbouwwijk of industrieterrein heeft Aijen niet gekregen. Dat zal ongetwijfeld hebben bijgedragen aan het zeer sterke dorpsgevoel bij de inwoners en het, ondanks het kleine aantal mensen, zeer levendige verenigingsleven.

Recreanten

Aijen had tussen eind negentiende eeuw en 1987 een eigen los- en laadgelegenheid. In de jaren vijftig van de twintigste eeuw werd een modernere loswal aangelegd, die het mogelijk maakte om per schip aangevoerde boomstammen te kunnen lossen, te verladen en vervolgens naar Duitsland te transporteren. Het was een tijd van komen en gaan van lange vrachtwagens met boomstammen. De loswal is ook gebruikt voor het laden en verschepen van suikerbieten en als passantenhaven voor rivierschepen. Eind jaren tachtig is de steile kade gesloopt en vervangen door de huidige meer aflopende oever en heeft de loswal een recreatieve functie gekregen. Een opknapbeurt in 2011 heeft de recreatieve functie nog verder versterkt. Recreanten mogen tegenwoordig graag en veelvuldig het dorp bezoeken en vergeten daarbij zelden een van de horecagelegenheden aan te doen.

INTERVIEW

De mooiste natuur beheren Andries Arts zoekt de balans tussen natuur, recreatie en landbouw

Andries Arts weet het nog heel goed. De eerste dag dat hij bij de gemeente Bergen werkte, moest hij de omheining plaatsen van een begrazingsterrein. Het was in 1986. Van Amerikaanse eiken palen maken, verduurzamen, en plaatsen. "Van tevoren waren al gaten geboord zodat we ze er alleen nog maar in hoefden te zetten. Je kunt het je nu niet meer voorstellen, maar in de meeste gaten zaten meerdere hagedissen! Die moesten we er eerst uithalen voordat we de palen erin zetten. Nu wordt er wel eens onderzoek gedaan naar het aantal hagedissen, maar dan vinden ze er in dit gebied nog maar enkele. Dat geldt ook voor de insecten en vogels. Het aantal soorten is in al die jaren aanzienlijk minder geworden."

Ook al heeft Andries Arts de achteruitgang van de natuur met eigen ogen gezien, hij is nog steeds erg enthousiast over de natuurgebieden van de gemeente Bergen die hij sinds 1997 samen met stichting De Marke beheert. Vooral de afwisseling van landschappen vindt hij prachtig. "Om elke bocht zie je weer wat nieuws: een bos, een meer, een ven, de heide, akkers, open velden. Dus ik vind het geweldig om hier nog steeds mijn bijdrage te leveren aan het beheer. Dat is met de jaren uiteraard heel anders geworden. In het begin waren we echt met bosbeheer bezig en werden vele hectaren bos gekapt en opnieuw ingeplant. Dat doen we nu veel minder. We gaan nu uit van een meer natuurlijk bos waarbij productie geen hoofddoelstelling is en het bos uit zichzelf verjongt. Vroeger werd de heide regelmatig geplagd, maar we weten nu dat plaggen ook negatieve effecten heeft op de dieren en op de kwaliteit van de bodem."

Terwijl het bos- en heidebeheer tegenwoordig minder intensief is, zijn juist de zorgen over de drukte in de natuur groter geworden, vertelt Arts. "Natuur en recreatie zijn belangrijk voor de gemeente Bergen. Maar de afgelopen jaren is het erg druk geworden in de gebieden en het wordt daardoor steeds moeilijker om de natuur goed te beschermen. In het Nationaal Park is het van belang om voor de flora en fauna een duidelijke zonering aan te brengen. Dat gaan we doen door rustgebieden te creëren en de bezoekers te verleiden om aan de westkant het park in te gaan. Daar komen de faciliteiten en parkeerplaatsen. De natuur aan de oostkant zal dan veel meer rust krijgen."

Het andere zorgpunt voor Arts is de invloed van de landbouw op de natuur. "Wil je de scherpe grenzen tussen natuur en landbouw verminderen, zullen de overgangen naar het omliggend gebied 'zachter' moeten worden. Nu heb je de natuur en pats boem, meteen daarnaast intensieve landbouw. Je kan dan bijvoorbeeld denken aan een toekomstbestendige landbouw met minder intensieve teelten, de aanleg van landschapselementen en kruidenrijke bermen waar vogels en insecten van profiteren. Daar zal de natuur enorm van opknappen. Dus wij gaan daar zeker met de landbouw over in gesprek en proberen om daar draagvlak voor te krijgen. Het moet immers voor beiden een win-win situatie zijn. Dat zal niet vandaag of morgen klaar zijn, maar dat we die kant op moeten, is wel zeker."

DUITSLAND

Heijen

Kasteel Heijen

Gennepe

Ottersum

Niers

4 Werken aan de toekomst

Impressie van de toekomstige groene rivier tussen Well en Papenbeek.

Het landschap van de Maasduinen is in het verleden herhaaldelijk op de schop gegaan en dat zal in de toekomst niet anders zijn. De klimaatverandering maar bijvoorbeeld ook de ontwikkeling van de landbouw en het toerisme vragen om maatregelen. Dat hoeft niet te betekenen dat de kwaliteiten die we nu zo waarderen, verloren gaan. Integendeel: als we het slim doen kunnen we juist landschappelijke structuren herstellen en nieuwe kwaliteiten toevoegen. De geschiedenis biedt volop inspiratie voor de toekomst.

4.1 Waterveiligheid

Ringdijken

Op de hogere ruggen langs de Maas zijn de dorpen als Bergen, Aijen, Well en Arcen ontstaan. Een slimme plek want ook bij overstromingen bleef de meeste bebouwing dan droog. Maar de laatste decennia komt het water steeds hoger en kan ook bebouwd gebied overstromen. In 1993 en 1995 was de situatie in het Maasdal kritiek en moesten hele dorpen geëvacueerd worden. Rond de Maasdorpen is daarom toen een ringdijk aangelegd waardoor deze dorpen bij overstroming droog blijven. In 2021 was de situatie weer uiterst kritiek, vooral bij Well. Ook Well en Elsteren krijgen binnenkort ringdijken. Deze dijken zijn nieuwe elementen in het landschap, maar door ze goed aan te laten sluiten op de natuurlijke ligging van de hoge ruggen en door de taluds ecologisch te beheren, vallen ze niet uit de toon. En ze geven een nieuw toekomstperspectief aan de historische dorpen.

Rivierverruiming

Om het hoge water meer ruimte te geven, komen her en der in het gebied nieuwe geulen te liggen. Bij Lomm ligt al een nieuwe hoogwatergeul. Het is nu een natuur- en recreatiegebied, waar vissen opgroeien en je in de zomer kunt zwemmen. Ook de zandwinplassen bij Well zijn mede bedoeld om de rivier bij hoogwater beter te laten doorstromen. Maar dit is nog niet voldoende om ook op lange termijn de waterveiligheid van het Maasdal te waarborgen. Vóór 2050 zijn nog aanvullende maatregelen nodig.

Een bijzonder project is de aanleg van een zogenaamde ‘groene rivier’, in een oude Maasarm bij kasteel Well. De bedoeling is dat deze oude Maasarm bij hoog water weer gaat meestromen met de Maas en zo het rivierwater sneller kan afvoeren. Om dat mogelijk te maken wordt het maaiveld plaatselijk verlaagd en krijgt de bestaande brug een grotere overspanning. Bij normale waterstanden blijft de groene rivier droog en is er ruimte voor extensieve landbouw. Vroeger lagen hier het ‘Gemeente Broek’ en de ‘Kasteelsche Weiden’: open overstromingsgebieden met drassige hooilanden. Deze krijgen met de groene rivier een nieuw leven. De Wellse Molenbeek die nu deels is overkluisd, wordt ecologisch verbeterd en krijgt een nieuwe monding in de Maas. De grond die vrijkomt bij de graafwerkzaamheden wordt gebruikt voor de aanleg van de ringdijken van Well en Elsteren. Dit ambitieuze project is een mooi voorbeeld van ‘integrale gebiedsontwikkeling’. Het laat goed zien hoe maatregelen voor de waterveiligheid afgestemd kunnen worden op historische structuren en deze zelfs beter beleefbaar kunnen maken.

4.2 Herstel biodiversiteit

Knelpunten

De afgelopen 20 jaar zijn al veel maatregelen uitgevoerd voor natuurbehoud en natuurontwikkeling. Toch staat de natuur nog steeds onder druk als gevolg van stikstofdepositie, klimaatverandering, versnippering en de toenemende recreatiedruk. De verzuring van de heiden

en stuifzanden, de uitdroging van vennen en beken en de eikensterfte in de bossen zijn serieuze problemen. Veruit het grootste probleem voor de natuur is een teveel aan stikstof. Vooral heiden, vennen, hoogvenen en zandverstuivingen lijden hieronder. Kortom: werk aan de winkel.

Heideherstel

Veel natuurwaarden zijn onlosmakelijk verbonden met de geologische ondergrond en het eeuwenlange menselijke gebruik. De heidevelden en de stuifzanden herbergen bijzondere dier- en plantensoorten. Ze zijn ontstaan als gevolg van (schapen)begrazing en het afplaggen van de heide ten behoeve van de landbouw. Precies dezelfde maatregelen worden nu ook uitgevoerd, alleen met een ander doel, namelijk natuur- en landschapsbehoud. Heiden en stuifzanden horen bij de identiteit van dit gebied, die laat je niet zomaar overgroeien met gras of bos. Juist door aan te sluiten op hoe men het gebied vroeger beheerde, zorg je voor continuïteit en kunnen zeldzame planten- en diersoorten hier een plek houden. Op de Bergerheide loopt nog steeds een herder met zijn schaapskudde. De schapen begrazen overdag het heidelandschap en brengen de nacht door in de schaapskooien aan de Ceresweg bij Bergen en de Putjesberg bij Well. De schaapskooien zijn open voor bezoek.

Natuurlijk bosbeheer

De meeste bossen zijn door de mens aangeplant. Maar de natuurlijke processen in een bos kunnen we wel weer activeren. Bijvoorbeeld door uitheemse naaldbomen te vervangen door inheemse loofbomen, dood hout te laten liggen, woekersoorten weg te halen en hier en daar open plekken te maken. Op diverse plekken in de Maasduinen wordt al jarenlang gewerkt met deze vorm van ‘natuurlijk bosbeheer’. Dat zie je terug in de soortenrijkdom. Eentonige ‘dennenakkers’ zijn al geleidelijk overgegaan in meer gevarieerde loofbossen. Dit helpt ook om de bossen weerbaarder te maken tegen de gevolgen van klimaatverandering. Misschien gaat hiermee een stukje geschiedenis verloren, maar mijnhout hebben we niet meer nodig en wat ervoor in de plaats komt is ecologisch veel waardevoller.

Herstel Maasheggen

De Maasheggen gaan naar verluidt terug tot de Romeinse tijd en zijn misschien wel het oudste cultuurlandschap van Nederland. De verschillende typen heggen met de aanliggende weides, drinkpoelen en oude knotbomen bieden plek aan veel bijzondere planten en dieren. Reden genoeg om hier trots op te zijn. Maar veel heggen zijn vooral in de ruilverkavelingen in de jaren zeventig verdwenen, omdat percelen steeds groter werden. De gemeenten Gennep en Bergen werken daarom samen met de gemeente Mook en Middelaar aan het herstel van het Maasheggenlandschap. Resterende heggen worden opgeknappt en krijgen een adequaat beheer. Daarnaast zullen er nog tientallen kilometers nieuwe Maasheggen worden aangeplant. Hierbij wordt nauw samengewerkt met boeren en andere grondeigenaren en veel geïnvesteerd in voorlichting en educatie. Want alleen als de gebruikers en bewoners van het gebied de waarde van deze Maasheggen inzien, is een duurzaam behoud mogelijk.

Toekomstbeeld Maas-
terrassen.
Illustratie Peter Veldt;
uit: Peters, 2019 'De
Maasterrassen'

In het rapport 'De Maasterrassen: Perspectieven voor de levensader van Limburg' uit 2018 hebben ARK Natuur-ontwikkeling, Het Limburgs Landschap, Staatsbosbeheer en het Wereld Natuur Fonds een visie neergelegd voor de ontwikkeling van een levendige en klimaatbestendige Maasvallei. De geologische en hydrologische structuur van de Maasterrassen biedt volgens deze partijen uitgelezen kansen voor natuurlijke rivieroever, nevengeulen, kwelgraslanden en broekbossen. Maatregelen voor rivierverruiming kunnen hier goed op worden afgestemd, waarbij er ook ruimte blijft voor landbouw en recreatie. De afbeelding hierboven laat een mogelijk toekomstbeeld zien van zo'n 'levend rivierlandschap'.

4.3 Landbouwtransitie

Heidekoeien op
De Hamertse heide.

Gastheren van het landschap

Net als het landschap is het landbouwkundig grondgebruik in het Maasduinengebied zeer divers. In de moerasontginningen tegen de Duitse grens aan liggen grote veehouderij- en akkerbouwbedrijven. Bij Tuindorp en Schandelo zien we veel kassen. In het Maasdal liggen over het algemeen kleinere bedrijven, zowel gespecialiseerde akkerbouw-, tuinbouw- en veehouderijbedrijven, als gemengde bedrijven. Sommige boeren doen aan agrarisch natuurbeheer of hebben nevenfuncties in de sfeer van horeca, verkoop aan huis, educatie of zorg. Juist die diversiteit maakt de landschappelijke 'schil' rond de grote natuurgebieden aantrekkelijk voor bezoekers. Diverse agrariërs rond het Nationaal Park De Maasduinen hebben de cursus 'gastheer van het landschap' van

het IVN gevolgd. Zij ontvangen graag bezoekers op hun bedrijf en kunnen veel vertellen over 'hun gebied'.

Duurzame landbouw

Toch staat de landbouw behoorlijk onder druk. Door de relatief lage voedselprijzen, de hoge regeldruk (mestbeleid, stikstof) en de bijbehorende grote investeringslasten, is het voor veel boeren moeilijk het hoofd boven water te houden. Als de trend van de afgelopen decennia doorzet, zullen jaarlijks meerdere boeren gedwongen zijn te stoppen en zullen alleen de grootste bedrijven overblijven. Dat is niet goed voor de leefbaarheid op het platteland en ook niet voor het landschap. Het wegvallen van agrarische bedrijven kan leiden tot een verrommeling

van het landschap, als daar niet-passende functies voor in de plaats komen. Het Nationaal Park wil dan ook graag dat in de landschapsschil rond de Maasduinen plaats blijft voor duurzame land- en tuinbouwbedrijven. Dit zijn bedrijven in nagenoeg alle land- en tuinbouwsectoren die een minimale emissie naar bodem en lucht hebben, het gebruik van fossiele brandstoffen hebben beperkt, CO₂-emissie vermijden of CO₂ actief vastleggen, efficiënt omgaan met water, goed zijn ingepast in het landschap en voldoende economisch perspectief hebben. Diverse landbouwbedrijven werken aan korte ketens en gesloten kringlopen, vaak in samenwerking met andere bedrijven en terreinbeherende organisaties. Daarnaast zijn er gangbare bedrijven die produceren voor de reguliere markt en waar economische efficiency en technologische innovatie voorop staan. En uiteraard zijn er allerlei mengvormen. Een zorgelijke ontwikkeling vormt momenteel de overschakeling op grote schaal van de melkveehouderij naar intensieve graszodenteelt en ook lelieteelt op grote oppervlakten met een hoge bestrijdingsmiddelenbelasting. Een ander beeldbepalend probleem vormen leegstaande grote stallen.

Gebiedsgerichte aanpak

De Rijksoverheid heeft in het kader van de stikstofaanpak geld gereserveerd om de landbouw toekomstbestendig te maken en de biodiversiteit in stand te houden. Dit is een kans om de ambitie van het Nationaal Park waar te maken. Want daarvoor zijn stevige investeringen nodig, die de boeren nooit alleen kunnen opbrengen. Het is inmiddels duidelijk dat alleen een integrale en gebiedsgerichte aanpak kans van slagen heeft als we landbouw en natuur willen behouden. Een gebiedsgerichte aanpak biedt de mogelijkheid om per gebied en per bedrijf te kijken hoe het best invulling kan worden gegeven aan algemene maatschappelijke doelen voor biodiversiteit, klimaat en landschap.

4.4 Toerisme

Infrastructuur

Naar verwachting zal het toerisme als economische bedrijfstak in de toekomst nog flink groeien en daarnaast zal ook de behoefte aan 'groene' recreatiemogelijkheden verder toenemen. Het Nationaal Park heeft de afgelopen decennia al fors geïnvesteerd in een goede toeristisch-recreatieve infrastructuur, met een dicht netwerk van fiets-, wandel- en ruiterroutes en goed bereikbare toegangspoorten waar men de auto kan parkeren en informatie over het park is te vinden. Centraal ligt het bezoekerscentrum De Maasduinen, in de sluis bij het Reindersmeer. De komende jaren zal het toeristisch-recreatieve aanbod verder worden verbeterd en uitgebreid. Daarbij wordt vooral gemikt op gezinnen, rustzoekers, natuurliefhebbers en cultuurtoeristen.

Zonering

Eigenlijk is het voor de natuur niet goed als het in het Nationale Park nog drukker zal worden. Daarom zijn de meest kwetsbare gebiedsdelen niet of minder toegankelijk voor recreanten. De meeste bezoekers merken daar niets van, want er zijn genoeg openbare paden en

Bezoekerscentrum
Maasduinen.
Foto: NP De Maasduinen

bovendien zijn er regelmatig excursies waar bezoekers onder begeleiding ook op plekken komen die normaal gesproken niet toegankelijk zijn.

Diversiteit

De landschappelijke diversiteit en de rijke historie maken het Maasduinengebied extra aantrekkelijk voor bezoekers. In het Nationaal Park staat natuurbeleving centraal, de Maas en de zandwinplassen bieden allerlei mogelijkheden voor watersport en oeverrecreatie. De kastelen, forten en historische dorpjes zijn interessant voor cultuurtoeristen. Net over de grens bieden het Niersdal en de hoogterassen aanvullende fiets- en wandelmogelijkheden. Ook aan de overzijde van de Maas is het goed toeven in het fantastische Maasheggenlandschap van het Land van Cuijk. Door goed in te spelen op deze landschappelijke diversiteit en de onderlinge samenhang tussen de diverse toeristisch-recreatieve voorzieningen te versterken, kan de economische ontwikkeling van de regio als geheel een impuls krijgen.

Landschapsschil

Het Nationaal Park wil de landschapsschil uitbouwen tot een multifunctionele 'gouden zoom'. Hier liggen alle grote toeristische attracties en voorzieningen. De natuur is hier minder kwetsbaar, maar de landschappelijke en historische waarde is zeker niet minder groot dan die van de centrale natuurr kern. Denk aan de kastelen, de historische Maasdorpjes en boerderijen, de vele religieuze monumenten, de Maasheggen en andere kleine landschapselementen, die zo nauw verbonden zijn met het eeuwenlange agrarische gebruik. Nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen in deze 'gouden zoom' zullen steeds getoetst worden op hun bijdrage aan het 'verhaal van het landschap'. Waar mogelijk maken ze dit verhaal nog beter 'leesbaar' of voegen zij er een passend nieuw hoofdstuk aan toe.

4.5 Energielandschap

Watermolen

De oudste vermelding van een watermolen bij Arcen dateert van 1498. In 1677 wordt de Wijmarsche watermolen bij Kasteel Arcen langs de Lingsforterbeek gebouwd. Het waterrad dreef een korenmolen en een oliemolen aan. In de jaren tachtig van de vorige eeuw is de Wijmarsche watermolen volledig gerestaureerd en in 1991 weer in gebruik genomen. In de molen is ambachtelijke jenever- en likeurstokerij De IJsvogel gevestigd en bezoekers kunnen er het hele proces van graan malen tot alcohol stoken in werking zien. De watermolen is te zien als een van de oudste vormen van het gebruik van duurzame energie.

Houtkap en turfwinning

Een minder duurzame vorm van energiewinning was de (deels ongereguleerde) houtkap en turfwinning. Vooral door de roerige geschiedenis van de streek met opeenvolgende oorlogen is er op grote schaal bos gekapt, veelal om de kachels te stoken. In het begin van de achttiende eeuw was de streek vrijwel kaal. Vanaf die periode gebruikten de mensen turf en turfslijk uit vennen en moerassen als brandstof. Maar al in de middeleeuwen werden de hoogvenen in het Maasduingebied afgegraven voor gebruik als brandstof. In de vijftiende eeuw wonnen inwoners van Kavelaer en Weeze turf in het Wellsmeer. Later gebeurde dat aan de voet van de stuwwal bij Gennep op grotere schaal. Door drooglegging en ontginning bleef er steeds minder van de oorspronkelijke veenmoerassen over en konden de zand- en leemgronden

die onder dat afgegraven veen lagen, worden benut voor de landbouw.

Energielandgoed

Juist in het Wellsmeer zal de komende jaren een groot energielandgoed verrijzen. De winning van duurzame energie uit zonnepanelen en windmolens en mogelijk ook de productie van groene waterstof wordt hier gecombineerd met herinrichting van het hele landschap. Waar vroeger de villa en bijgebouwen van het oude landgoed Wellsch Meer stonden, komt een centrale Energieboulevard met een bezoekerscentrum en een innovatiecentrum voor kleinschalige energiegerelateerde bedrijvigheid. Het zonnepark wordt beleefbaar gemaakt via wandel- en fietsroutes. In de zone langs de Maasduinen komt nieuwe natte natuur om de waterkwaliteit van de Molenbeek te verbeteren en water vast te houden voor drogere zomers. Ook deze natuurgebieden wordt via wandel- en fietspaden toegankelijk gemaakt. Cultuurhistorisch waardevolle objecten zoals de Elisenhof, de eendenkooi en de slagbomen bij de entrees van het landgoed worden behouden en in het landgoed geïntegreerd.

Met deze ontwikkeling wordt niet alleen veel duurzame energie opgewekt (de gemeente Bergen kan zo energieneutraal worden en zelfs nog duurzame energie leveren aan de regio), maar wordt ook voorkomen dat het landschap rond de Maasduinen verrommelt met verspreide zonnenvelden en solitaire windmolens. Juist door de noodzakelijke energietransitie integraal op te pakken, is winst te behalen.

Sfeerimpressie van het Energielandgoed Wells Meer

Bron: Gemeente Bergen

INTERVIEW

Miljoenen vaste planten in de natuur Pieter Lucassen werkt vanuit de Maasduinen voor de wereldmarkt

Er staan zo'n slordige 10 miljoen planten in 800 soorten. Ze zijn bedoeld voor een wereldwijde markt. Je zou misschien kunnen denken dat een dergelijke teelt niet past in de Maasduinen. Niets is minder waar als je **Pieter Lucassen** hoort praten. Hij zelf en het bedrijf horen bij de Maasduinen. Pieter is er geboren en de planten zijn afhankelijk van de arme grond. En bovendien weet Pieter Lucassen dat zijn bedrijf ook heel veel biodiversiteit oplevert waar de natuur van de Maasduinen van profiteert.

Lucassen kwam eigenlijk min of meer bij toeval in de vaste planten. Zijn ouders hadden een gemengd bedrijf, met onder andere asperges. "Dat was in die tijd een hele mooie teelt. De hotels in de buurt betaalden er goed voor en als de prijs gedurende het seizoen ooit eens even onder een bepaalde prijs zakte, konden we de Duitsers bellen die ze dan graag voor die relatief lage prijs kochten. Het was ook een gezellige teelt: als mensen hier een paar kilo kochten, kregen ze er ook een uurtje gezelligheid bij. De gemeente promootte de teelt van asperges. De arme grond was er geschikt voor en het straalde een soort trots uit voor de omgeving. Dat zat en zit hier in de cultuur: iets doen wat je goed kan en als je er van kan leven, is het oké. De echt grote bedrijven hier in de omgeving zijn niet van de lokale bevolking, dat zijn boeren van elders die grond hebben opgekocht. Prima, maar het is een ander soort landbouw."

"Ik heb het bedrijf samen met mijn broer Lucas overgenomen toen vader overleed. Op het moment dat we aan het bedenken waren welke kant we met het bedrijf op wilden, kregen we bij toeval de vraag of wij een restpartij vaste planten wilden overkopen. Ik wist niets van die teelt, maar ik heb het toch maar gedaan. En tot grote tevredenheid van de eerste klanten. Dat hebben we uitgebreid en dat is ons bedrijf geworden." "We proberen hier op het bedrijf, inmiddels zit ook mijn zoon Thijs in het bedrijf, zo min mogelijk schadelijke middelen te gebruiken. Gaandeweg via cursussen en veel gesprekken ben ik me gaan verdiepen in de bodembioïologie. Ons doel is om de balans in de bodem in stand te houden. Als de bodem op orde is, kan een plant zich sneller herstellen van een plaag, droogte of wateroverlast. Als je chemische middelen gebruikt, verstoort je de balans en maak je het alleen maar moeilijker voor de planten.

Ik ben er van overtuigd dat ons bedrijf ook een meerwaarde biedt voor het Nationaal Park. Er staan hier altijd bloeiende planten dus dat is prachtig voor de insecten die elders niet meer terecht kunnen vanwege bijvoorbeeld de verdroging. Juist omdat wij proberen om zo veel mogelijk met de natuur te werken, denk ik dat ons bedrijf heel goed past in het Nationaal Park."

Geraadpleegde bronnen

BERKEL, G. VAN. *Limburgse plaatsnamen verklaard*. Reeks *Nederlandse plaatsnamen deel 1*. Amstelveen: Gerald van Berkel, 2016.

Kadaster. "Topotijdreis." Laatst geraadpleegd 26 februari 2024. <https://www.topotijdreis.nl/>.

KUIJPERS, H. "Landschappen van de Maasvallei." In *Landschappen van Nederland*. Utrecht: Matrijs, te verschijnen.

Meertens Instituut. "Nederlandse Dialectenbank." Laatst geraadpleegd 26 februari 2024. <https://ndb.meertens.knaw.nl/>.

MEURKENS, L., EN A. TOL. *De late prehistorie. Een actuele kennisstand van de late prehistorie in Limburg aan de hand van archeologisch onderzoek tussen 2007 en 2013*. Z.p., z.j. [Rapport in opdracht van de Provincie Limburg]

PETERS, B. *De Maasterrassen, perspectief voor de levensader van Limburg*. Bureau Drift i.o.v. Stichting het Limburgs Landschap, Wereld Natuur Fonds, ARK en Staatsbosbeheer, 2019.

RENES, J. *Landschappen van Maas en Peel. Een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg*. Leeuwarden/Maastricht: Eisma/Stichting Maaslandse Monografieën, 1999.

Strootman Landschapsarchitecten. *Landschapsvisie Maasdal Bergen, unieke twee-eenheid van Maas en Duinen*. In opdracht van Gemeente Bergen, 2020.

Strootman Landschapsarchitecten. *BIO-plan NP de Maasduinen*. In opdracht van Overlegorgaan Nationaal Park De Maasduinen, 2021.

TICHELMAN, G. *Romeinse tijd in Limburg. Een actuele kennisstand van de Romeinse tijd in Limburg aan de hand van archeologisch onderzoek tussen 2007 en 2013*. Z.p., z.j. [Rapport in opdracht van de Provincie Limburg]

TRANCHOT, J.J., EN F.C.F. VON MÜFFLING. *Kartenaufnahme der Rheinlande durch Tranchot und v. Müffling 1803–1820*. Bad Godesberg: Landesvermessungsamt Nordrhein-Westfalen, 1969-1973.

TUMMERS, P., L. BERKENS, A.J.A. BIJSTERVELD, F. HERMANS, A. KNOTTER, L. WESSELS, EN E.A. VAN ROYEN, red. *Limburg: Een geschiedenis*. [3 delen] Maastricht: Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG), 2015.

VERHART, L. *De vroege prehistorie in Limburg. Een actuele kennisstand van de vroege prehistorie in Limburg aan de hand van archeologisch onderzoek tussen 2007 en 2013*. Z.p., z.j. [Rapport in opdracht van de Provincie Limburg]

COLOFON

© Overlegorgaan Nationaal Park De Maasduinen, 2024

Tekst Maurice Paulissen, Pieter Veen (Strootman Landschapsarchitecten),
Ido Borkent (Stichting De Marke)
Redactie Geert van Duinhoven
Vormgeving Aukje Gorter
Visualisaties Laura Nijmeijer en Jan Willem van Veelen (Strootman
Landschapsarchitecten), tenzij anders vermeld
Foto's Ido Borkent (Stichting De Marke), Henk Heijligers (Stichting
Het Limburgs Landschap), Nationaal Park
De Maasduinen, tenzij anders vermeld
Advies Ger Frenken, Louis Reutelingsperger

ISBN 978-90-9038675-1

De landschapsbiografie is een uitgave van het Overlegorgaan Nationaal
Park De Maasduinen waarin de volgende organisaties samenwerken:

- Stichting Het Limburgs Landschap
- Coöperatie Particuliere Grondeigenaren
- IVN Limburg
- LLTB
- Stichting De Marke
- Staatsbosbeheer
- Natuurhistorisch Genootschap Limburg
- Gemeente Gennep
- Gemeente Bergen
- Gemeente Venlo
- Waterschap Limburg
- Provincie Limburg

Een concept van de landschapsbiografie is voor een inhoudelijke toets
voorgelegd aan:

- Eelco Rensink (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed; prehistorie)
- Tessa de Groot (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed; Romeinse tijd)
- Har Kuijpers (Provincie Noord-Brabant; middeleeuwen en latere
perioden)

Het stuk 'De taal van de Maasduinen' is geschreven door
dr. Frens Bakker (Radboud Universiteit)

Wij danken allen die aan de totstandkoming van deze landschapsbiografie
hebben meegewerkt, in het bijzonder de hierboven genoemde
deskundigen, de geïnterviewde personen, Rick van Meel (kwartiermaker
Nationaal Park Nieuwe Stijl) en Terra Kremers (secretaris Nationaal Park
De Maasduinen).

Deze uitgave is mogelijk gemaakt dankzij een bijdrage van het Ministerie
van LNV in het kader van het programma Nationale Parken Nieuwe Stijl.

Vermenigvuldiging of verspreiding van tekst uit deze uitgave is toegestaan,
mits met bronvermelding. Voor gebruik van beeld uit deze uitgave is
toestemming nodig van het Overlegorgaan Nationaal Park
De Maasduinen.

Fantaseer over waarom de eerste mensen juist op deze plek in het landschap hun doden begroeven en er rituelen uitvoerden. Treed in de voetsporen van de jagers en verzamelaars die 10.000 jaar geleden in en rond de Maasduinen leefden. Wat zouden ze gegeten hebben? Waan jezelf een Romeinse veldheer die langs de grenzen van het Romeinse Rijk paradeerde van villa naar legerplaats. Was het slim van de Spanjaarden om op deze plek een kanaal naar zee aan te leggen? En hoe zou jij hier in de eenentwintigste eeuw landbouw bedrijven in een landschap dat is gevormd door al deze geschiedenis die vele eeuwen teruggaat?

Deze landschapsbiografie beschrijft hoe het landschap van het Maasduinen-gebied door de tijd heen is gevormd door water, wind, geologische krachten en spelingen van de natuur, maar ook door de mens met zijn nukken, uitbreidingsdrang, voedselbehoeften, oorlogsneigingen, spiritualiteit. Het mooie van De Maasduinen is dat je dit ook vandaag de dag nog kunt zien. Veel is bewaard gebleven, soms verstopt, (deels) afgebroken of onderstoven, maar bijna overal is het spoor van de tijd terug te volgen.

Dit boekwerk licht veel tipjes van meerdere sluiers op. Door goed te kijken, door te praten met bewoners en gebruikers, door het landschap te ervaren, gaat het landschap 'spreken' en zul je als bezoeker gaan begrijpen waarom er duinen liggen zo ver in het binnenland en waarom je Bergen en Nieuw Bergen hebt. En dat Jan de Duvel hier in deze grensregio een prachtig toevluchtsoord had gevonden voor zijn smokkelaarspraktijken.